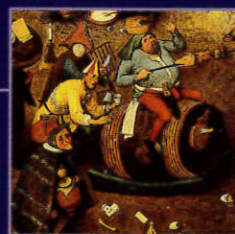

Ons Heem

Tijdschrift over lokaal erfgoed
in Vlaanderen

Gelukkig Nieuw Jaar

Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 60, nr. 4
oktober-november-december 2007
Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Ons Heem

Tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Huis De Zalm, Zoutwerf 5, 2800 Mechelen
jaargang 60, nummer 4
oktober-november-december 2007

ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst
Fons Dierickx
Ferdie Geerts
Rudy Janssens
Jean-Marie Lermyte
Didier Stragier
Henri Vannoppen

Dominique Vanpée
Karel van den Bossche
Luc Van Driessche
Luc Van Eeckhoudt
Eva Van Hoye
Harry Vermeir

Beschaving rond vuur: van warmte, eten bereiden, een beetje verlichting en gezelligheid,...¹

Dominique J.B. Vanpée

“The power of fire, or Flame... we designate by some trivial chemical name, thereby hiding from ourselves the essential character of wonder that dwells in it as in all things... From us too no Chemistry, if it had not Stupidity to help it, would hide that Flame is a wonder. What is Flame?”

Thomas Carlyle. *Heroes*.

“Verspilling van energie is blijkbaar niet mogelijk zonder kennis over ons vermogen om de dingen te beschrijven – te onderscheiden. En dit vermogen is immers niet constant! Maxwell vervolgt met de volgende opmerkelijke beschouwingen.

‘Hieruit volgt dat het idee van verspilling van energie afhangt van de omvang van onze kennis. Toegankelijke energie is energie die we in een gewenste richting kunnen leiden. Verspilde energie is energie waarop we geen vat hebben en die we niet naar onze wil kunnen sturen, zoals de energie die te vinden is in de onrustige wanorde van moleculen die we “warmte” noemen. Maar nu is “wanorde”, net als het hieraan verwante woord “orde”, niet een eigenschap van de dingen zelf, maar is dit alleen in relatie tot de geest die hem interpreteert.’

(...) Alleen voor een persoon in de tussenfase, die de hand kan leggen op sommige energievormen, terwijl andere zich aan zijn greep onttrekken, lijkt het alsof energie zich onafwendbaar lijkt te bewegen van de toegankelijke naar de verspilde toestand.”

Tor Nørretranders. *Het bewustzijn als bedrieger. Een mythe ontrafeld*, p. 35.²

¹ In opdracht van de Leuvense Erfgoedcel deden wij enige tijd opzoekingen naar de geschiedenis van de Leuvense stoof. Wij hebben hierover bericht in de *Binnenk(r)ant* van Heemkunde Vlaanderen. Tot nu toe verscheen reeds: DOMINIQUE J.B. VANPÉE, De Leuvense stoof, in: *Binnenk(r)ant : bijlage Ons heem*, jg. 56, nr. 3, juli-augustus-september 2003, p. 2-3 ; DOMINIQUE J.B. VANPÉE, *De Leuvense stoof*, Leuven, 2003, n.p. [8p.] ; DOMINIQUE J.B. VANPÉE, *De Leuvense stoof. Vervolg 1*, Leuven, 2003, n.p. [8p.] ; DOMINIQUE J.B. VANPÉE, *Een geschiedenis van de Leuvense stoof. (Gazet De Leuvense stoof, jrg. 1, nr. 1 (zaterdag 26 augustus 2006 – zondag 3 september 2006))*, Leuven, 2006, v.p. ; DOMINIQUE J.B. VANPÉE, L'énigme du “poêle de Louvain, in: *Tout feu, tout flamme. La révolution du chauffage. (Les cahiers de La Fonderie – Revue d'histoire sociale et industrielle de la Région bruxelloise, no. 35 (décembre 2006))*, Bruxelles (Brussel), 2006, p. 26-29 ; [DOMINIQUE VANPÉE.] W(H)AT een stoof in: *SIWE nieuwsbrief*, nrs. 11-12-13, december 2003, p. 29 en [DOMINIQUE VANPÉE ; VERA STAES en REBECCA GIJSEN.] Warmte en gezelligheid. De Leuvense [s]toof, in: *Passe-partout (weekblad)*, jg. 55, week 39 BN [Leuven], 24 september 2003, p. 44. Dit artikel wordt hierbij opgedragen aan Herman Deridder, de grootste verzamelaar van Leuvense stoven in Vlaanderen.

² TOR NØRRETRANDERS ; KOR DE VRIES (vert.), *Het bewustzijn als bedrieger. Een mythe ontrafeld*, Amsterdam/Antwerpen, 2000, p. 35 met doorverwijzing naar JAMES CLERK MAXWELL, Diffusion, in: *The scientific papers of James Clerk Maxwell*, Cambridge, 1890, part II, p. 625-646 en specifiek p. 645-646. [Over het artikel wordt gezegd – volgens de auteur – dat het stamt uit de *Encyclopaedia Britannica*, volgens Daub in HARVEY S. LEFF en ANDREW F. REX, *Maxwell's demon. Entropy, information, computing*, Princeton (USA), 1990, p. 41; negende uitgave uit 1878.]

Domestica van het vuur

Wie nadenkt over de rol van de verwarmingsmiddelen, kookfornuizen en ovens in onze huidige en toekomstige maatschappij kan niet anders dan zich verdiepen in de geschiedenis van het vuur maken.

Vuur in de natuur

Voor mensen vuur maakten was er op onze planeet alleen vuur als fysisch proces dat opgewekt werd door een natuurlijke chemische reactie: onweders, bosbranden, ... Vuur werd in een geleidelijk ontwikkelend Europa een soort van "two-cycle engine, powered by the relative rotation of wet and dry conditions, sparked primarily by lightning. There were other ignition sources – volcanoes, spontaneous combustion in dung-layered caves and sun-dried bogs, perhaps falling rocks (like striking flints)

shaken loose by earthquakes, as has happened in the Himalayas and South Africa. But the only spark universal enough to penetrate every province across every geologic period was lightning. The fire regimes of primordial Europe were undoubtedly kindled by lightning." [twee cycli-motor aangedreven door de relatieve afwisseling van natte en droge omstandigheden, voornamelijk ontvonkt door bliksem. Er waren andere ontvlammingsbronnen – vulkanen, spontane ontbranding in mestputten en door de zon gedroogde moerassen, misschien vallende rotsblokken (zoals bij tegen elkaar geslagen vuurstenen) losgewrikt door aardbevingen zoals gebeurde in de Himalaya en Zuid-Afrika. Maar de enige vonk die universeel genoeg was om in elke landstreek doorheen alle geologische periodes aanwezig te zijn was bliksem. De vuurregimes van het oorspronkelijke Europa werden voorwaar ontstoken door bliksems.]³

Men kan hier met J. Goudsbloem spreken van de fase van overwegend passief vuurgebruik.⁴

Wil men vuur beheersen, 'domesticeren',... bijvoorbeeld voor het in cultuur brengen van de natuur (land- en tuinbouw) dan dient men rekening te houden met de soort brandstof, de zuurstof die het voedt en de warmte die het ontsteekt/does gloeien en onderhoudt. Maar elk vuur is anders door het feit dat het afhangt van(de) leven(de wereld) voor zijn bestaan.⁵

³ STEPHEN J. PYNE ; WILLIAM CRONON (forew.), *Vestal fire. An environmental history, told through fire, of Europe and Europe's encounter with the world. (Cycle of fire) (Weyerhaeuser environmental books)*, Seattle (USA)/London, 1997, p. 20-21.

⁴ J. GOUDSBLOEM, *Vuur en beschaving. (Meulenhoff editie; 1164)*, Amsterdam, 1992, p. 27-31.

⁵ STEPHEN J. PYNE (et al), *Vestal fire. An environmental history (...)*, p. 9. Met doorverwijzingen naar: WALTER HOUGH, Fires as an agent in human culture, in: *U.S. National Museum – Bulletin*, 139 (1926), p. 84-85 ; E.V. KOMAREK, Ancient fires, in: *Proceedings of the Tall timbers fire ecology conference*, volume 12, Tallahassee, 1972, p. 219-240 ; HAZEL ROSSOTTI, *Fire*, Oxford, 1993, p. 21-32; met betrekking tot natuurlijke fermentatie: PERCY VIOSCA JR, Spontaneous combustion in the marshes of Southern Louisiana, in: *Ecology*, 12 (1931), p. 438-442 en V.I. CHISTJAKOV e. a. Measures for fire prevention on peat deposits, in: ROSS WEIN en DAVID MACLEAN, *The role of fire in northern circumpolar ecosystems*, New York (USA), 1983, p. 259-272; met betrekking tot onweer: ANDERS GRANDSTÖM, Spatial and temporal variation in lightning ignitions in Sweden, in: *Journal of vegetation science*, 4 (1993), p. 737-744; D.S. KAILIDIS en S. MARKALAS, Forest and range fires caused by lightning in Greece, in: *Deltion, Indruma Dasikon Ereunon, Greece*, 99 (1979); E.V. KOMAREK, Lightning and fire ecology in Africa, in: *Proceedings of the Tall timbers fire ecology conference*, vol. 8 (1968), p. 169-197; E.V. KOMAREK, The nature of lightning fires, in: *Proceedings of the Tall timbers fire ecology conference*, vol. 7 (1968), p. 5-41 ; SEURRE, Role de l'électricité atmosphérique dans les incendies de forêts, in: *Bulletin du comité des forêts*, 20 (1923), p. 439-443 ; DONALD A. THOMPSON, Lightning fires in Galloway, June 1970, in: *Scottish forestry*, 25 (1971), p. 51-52 ; met betrekking tot bosbranden: E.S. ARTSYBASHEV, *Forest fires and their control. (Russian translation series; 15)*, Rotterdam, 1984; K.D. BENNETT e.a., Fire and man in Post-Glacial woodlands of Eastern England, in: *Journal of archaeological science*, 17 (1990), p. 635-642; BILL CIESLA, Fires in Europe, in: *Wildfire*, 3 (September 1994), p. 71; A. CONRAD, Das Bodenfeuer als Freund des Forstmannes, in: *Forstliche Wochenschrift Silva*, 13 (1925), p. 139-141; CH. FLAHAULT, Incendies de forêts, in: *Revue de botanique appliquée et d'agriculture coloniale – bulletin*, 32 (1924), p. 241-247 ; V.V. FURYAEV, *The role of fires in forest formation process. (Onuitgegeven manuscript)*, 1992; L. GERDING, *Die Wald-, Heide- und Moorbrände*, Neudamm, 1899; JOHANN GEORG GOLDAMMER, The multi-faceted aspects of forest fires, in: *Disaster management*, 5 (1993), 2; T.M. HARRIS, Forest fire in the Mesozoic, in: *Journal of ecology*, 46 (1958), p. 447-453 ; ALFRED JOURDAN, Les incendies de forêt, in: *Mémoires de l'Académie d'Aix-en-Provence*, 21 (1930), p. 71-86; A.D.C. LE SUEUR, Woodland fires, in: *Journal of the land agents' society*, 24 (1925), p. 170-176 ; Les incendies de forêts, in: *Revue forestière française*, 1975, numéro special ; C.E. VAN WAGNER, The historical pattern of annual burned area in Canada, in: *Forestry chronicle*, 64 (1988), p. 182-185 ; OLLE ZACKRISSON, Forest fire history: ecological significance and dating problems in the North Swedish Boreal Forest, in: Marvin A. Stokes en John H. Dieterich ed. *Proceedings of the fire history workshop. (General technical report RM-81)*, S.I. (USA), 1980, p. 120-123; OLLE ZACKRISSON, Influence of forest fires on the North Swedish Boreal Forest, in: *Oikos*, 29 (1977), p. 22-32 ; met betrekking tot heidebranden: TH. MEINECKE, Heidebrennen, in: *Der Deutsche Forstwirt*, 9 (1927), p. 601-602 en p. 605-606 en met betrekking tot vegetatie en flora met inbegrip van landbouw, (veeteelt) en grazen: NAN CRYSTAL ARENS, Wildfire in the Paleozoic: preliminary results of a case study in the fire ecology of a Pennsylvania Floodplain Forest, Joggins, Nova Scotia, Canada, in: STEPHEN C. NODRIN en THOMAS A. WALDROP, Fire and the environment: ecological and cultural perspectives : proceedings of an international symposium. (General technical report SE-69), S.I. (USA), 1991, p. 279-288; HARLEY HARRIS BARTLETT, *Fire in relation to primitive agriculture and grazing in the Tropics : annotated bibliography*, Ann Arbor (USA), 1955-1961, 3 vols.; HARLEY HARRIS BARTLETT, Fire, primitive agriculture, and grazing in the Tropics, in: WILLIAM L. THOMAS JR. (ed.), *Man's role in changing the face of the Earth. Volume I*, Chicago (USA), 1956, p. 692-720 ; J.S. CLARK en J. ROBINSON, Paleoeology of fire, in: P.J. CRUTZEN en J.G. GOLDAMMER ed., *Fire in the environment : the ecological, atmospheric, and climatic importance of vegetation fires*, New York (USA), 1993, p. 119-214 ; J.S. CLARK et al, Post-Glacial fire, vegetation, and human history of the Northern Alpine forelands, South-Western Germany, in: *Journal of ecology*, 77 (1989), p. 897-925; B. CLEMENT en J. TOUFFLET, Vegetation dynamics in Brittany Heathlands after fire, in: *Vegetatio*, 46 (1981), p. 157-166; M.J. COPE en W.G. CHALONER, *An interaction of biological and physical processes*, in: BRUCE H. TIFFNEY, ed. *Geological factors and*

Vuur (aan)maken en aanhouden

a. Prehistorie

In de geschiedenis van het aanmaken van vuur was er eerst de *centrale stookplaats*, dan de *wandhaard* en daarna komt in onze contreien de *steenkoolkachel*.

'Antropogeen vuur' zou 'natuurlijk vuur' vervangen. Met redelijke zekerheid zou men volgens Goudsbloem zonder precieze chronologische datering het volgende kunnen zeggen over de volgorde van de stadia of fasen waarin de ontwikkeling van de vuurbeheersing zich zou voltrokken hebben: "Eerst moet er een tijd geweest zijn waarin geen enkele groep regelmatig over vuur beschikte; daarna kwam er een tijd dat sommige groepen wel en andere groepen geen vuur hadden, totdat er ten slotte nergens meer mensengroepen zonder vuur voorkwamen."⁶

Vuur werd hierdoor een 'gerief' waardoor de civilisatie kon ontstaan en binnen de Westerse beschaving was vuur het meest elementaire 'embleem': "This, in précis, was the Great Narrative of European fire: nature tamed, fire domesticated, the garden as a metaphor of humanity's relationship to landscape, the vestal flame as a symbol on an anthropogenic fire; the promulgation of these ideals to every niche of Europe, the propagation of European ideas and institutions to every continent." [Dit – in het kort – was het Grote Verhaal van het Europese vuur; getemde natuur, gedomesticeerd vuur, de tuin als een metafoor voor de menselijk relatie met het landschap, de Vestaalse (maagdelijke) vlam als een symbool op een antropogeen vuur; de verbreiding van deze idealen naar elke niche/nis van/in Europa, de voorplanting van Europese ideeën en instellingen naar elk continent.]

Domesticatie begon dus met/bij het antropogeen vuur, 'thuis'/het huis, zijn habitat, landbouw hing af van het ge-

controleerd (af)branden en industrie werd een gevolg van pyrotechnologie of vuurwerkerskunst en -technologie.⁷

Begin 2004 kon men in de media lezen dat Naama Goren-Inbar, van het *Archeologie-instituut* van de *Hebrew University* te Jeruzalem de resultaten van een studie publiceerde over *Gesher Benot Ya'aqov*, een openluchtsite gekend om zijn goede conserveringsstaat van zeer oud hout. Veel wijst erop dat men een vuurhaard, die 790000 jaar oud is, zou gevonden hebben in het noorden van Israël. En ofschoon men de oudste vuursporen die men associëert met menselijke aanwezigheid laat teruggaan tot anderhalf miljoen jaar geleden is men niet echt zeker dat elk verbrande kleiplaat die men in bepaalde kampe-menten uit die periode in Afrika terugvindt, heeft gediend om een vuur van opgepookte gloeiende houtskool te onderhouden.⁸ Want die vuren kunnen zich evengoed laten uitleggen als rimboe[- of bos]branden. Indien later onderzoek de gegevens met betrekking tot de vondst in Israël bevestigt dan "elle démontrerait que le feu, élément primordial du processus d'homínisation, a été maîtrisé alors que les hommes se répandaient dans toute l'Europe et gagnaient les latitudes élevées. Ce qui ne pourrait sûrement pas être un simple hasard..." [toont zij aan dat het vuur – levensnoodzakelijk voor het hominidiseringsproces [en bij uitbreiding humaniserings-] – beheerd werd wanneer de mensen zich verspreid hebben over geheel Europa en de hogere latitudes/breedteliggingen bereikten. En dit kan zeker en vast niet een eenvoudig toeval wezen...]⁹

In Europa begonnen *Neanderthalers* de *Homo erectus* te vervangen zo een goede 250000 jaren geleden net voor de derde ijstijd. Rond het opkomen/verschijnen van de

the evolution of plants. New Haven (USA), 1985, p. 257-277; A.M. GILL e.a., ed. *Fire and the Australian biota*. Canberra, 1981; J.C. GLOAGUEN, Post-burn succession on Brittany heathlands, in: *Journal of vegetation science*, 1 (1990), p. 147-152; JOHANN GEORG GOLDAMMER, *Feuerökologie und Feuer-Management*. (VW-Symposium "Feuerökologie". Band 2). Freiburg im Breisgau, 1978; J.G. GOLDAMMER, e.a., *Fire in the Tropical biota*. (Ecological studies; 84). Berlijn, 1990; J.G. GOLDAMMER en V.V. FURYAEV ed. *Fires in the ecosystems of Boreal Eurasia*. s.l., 1996; J.G. GOLDAMMER en M.J. JENKINS ed., *Fire in ecosystem dynamics: mediterranean and northern perspectives*, The Hague (Den Haag), 1990; HENRI HUMBERT, La destruction d'une flore insulaire par le feu: principaux aspects de la végétation à Madagascar, in: *Mémoires de l'Académie Malagache*, fasc. 5 (1927); EDWARD JOHNSON, *Fire and vegetation dynamics*, Cambridge, 1992; RHYS JONES, *Fire-stick farming*, in: *Australian natural history*, 16 (1969), p. 224-228; JON K. KEELEY, *Bibliographies on Chaparral and the fire ecology of other Mediterranean systems*. (Report 58). Davis (USA), 1984; HENRI NOEL LE HOUEROU, Impact of man and his animals on Mediterranean vegetation, in: FRANCESCO DI CASTRI e.a., *Ecosystems of the world, volume 11*, New York (USA), 1981, p. 479-521; HENRY T. LEWIS, The role of fire in the domestication of plants and animals in Southwest Asia: a hypothesis, in: *Man*, 7 (1972), p. 195-222; PAUL MELLARS, Fire ecology, animal populations and man: a study of some ecological relationships in Prehistory, in: *Proceedings of the Prehistoric Society*, 42 (1976), p. 15-45; FRITZ SCHNEITER, *Agrargeschichte der Brandwirtschaft*. (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark; 25). Graz, 1970; FRANCOIS SIGAUT, *L'Agriculture et le feu: rôle et place du feu dans les techniques de préparation du champ de l'ancienne agriculture européenne*, Paris, 1975; LOUIS TRABAUD, Man and fire: impacts on Mediterranean vegetation, in: FRANCESCO DI CASTRI, e.a., *Mediterranean-type shrublands*. (Ecosystems of the world; 2), New York (USA), 1981, p. 523-526; LOUIS TRABAUD, Wildland fire cycles and history in Central Southern France, in: *Proceedings of the 2nd International conference on forest fire research, volume 2*. Coimbra, 1994; L. TRABAUD en R. PRODON, ed., *Fire in Mediterranean ecosystems*. (Ecosystem research – report; 5). Brussels, 1993; RICHARD J. VOGL, The role of fire in the evolution of the Hawaiian flora and vegetation, in: *Proceedings of the Tall timbers fire ecology conference [Tallahassee: Tall timbers research station]*, volume 9, (1969), p. 5-60. Daarnaast nog bijvoorbeeld: M.I. BIRD en J.A. CALI, A million-year record of fire in sub-Saharan Africa, in: *Nature*, vol. 394, no. 6695 (20 August 1998), p. 767-769 met doorverwijzingen naar: M. BIRD, Fire, prehistoric humanity and the environment, in: *Interdisciplinary scienc. review*, vol. 20 (1995), p. 131-154.

⁶ J. GOUDSBLOEM, o.c., p. 33.

⁷ STEPHEN J. PYNE; WILLIAM CRONON (voorw.), o.c., p. 3-5 en p. 25.

⁸ *Sterkfontein* en *Swartkrans* (1,5 miljoen jaar geleden); *Koobi Fora* (1,4 miljoen jaar geleden); *Strånska Skåla* (600000 jaar geleden) en *Zhoukoudian* (half miljoen jaar geleden) zijn als oudste sporen wel gecontesteerd. *Ménez-Drégan* (Bretagne – Frankrijk) en *Vertezöllos* (Hongarije) zouden 450000 jaar geleden 'menselijk' vuur gekend hebben en dit werd door later onderzoek bevestigd.

⁹ I.B. On a peut-être daté la conquête du feu. [Préhistoire], in: *Science & vie*, no. 1041 (juin 2004), p. 22-23 en ARNAUD LENOBLE, Il en pense. "Attendons que les auteurs complètent leur démonstration", in: *Science & vie*, no. 1041 (juin 2004), p. 23.

Goed bewaarde haardstructuur op de jongmesolitische kampplaats van Opglabbeek-Ruiterskuil (Limburg). De haard bestaat uit een ophoping van een 40-tal rolkeien uit kwarts en kwartsiet. Uit : J. CAPENBERGHS (red.), *Gisteren voorbij. Een archeologische kijk op de geschiedenis van de oudste tijden*, Leuven/Apeldoorn, 1991, p. 57.

vroegste *Homo sapiens* kan men ervan uitgaan dat met zekerheid vuur gebruikt werd binnen het culturele repertoire van onze 'voorouders'.¹⁰ Op de site *Terra Amata* in de buurt van Nice die ongeveer 400000 jaar oud is, kan men verschillende bezettingslagen in stratigrafisch verband aantreffen die het resultaat zijn van de geregelde terugkeer van nomadische groepen op deze plaats, vermoedelijk op het einde van iedere lente. Daar het klimaat toen gematigd was, iets kouder dan nu en tamelijk vochtig, was de aanwezigheid van haardvuren zeer belangrijk: "Ze bestaan uit steenhopen waartussen houtskool bewaard is. Deze tot nu toe oudste bekende haarden zijn een onomstootbaar bewijs dat de *Homo erectus* gebruik weet te maken van vuur."¹¹ Tussen 40000 en 10000 jaar geleden verschenen anatomisch moderne hominiden, de *Homo sapiens sapiens*, in Europa. De nieuwkomers bezaten een meer gesofisticeerde technologie van steen en been, waarschijnlijk een meer cognitieve complexe cultuur en vuurpraktijken "that were similar magnitudes of evolution from their predecessors. They could, for example, start fires several ways. They could drill and saw with wood, and strike sparks from iron pyrites – all techniques directly related to their microlithic toolkit. Undoubtedly Cro-Magnons contested with Neanderthals for game, for caves, for the restricted habitats of the waning Pleistocene. No species has shared fire with another, and only reluctantly have human cultures." [die gelijkaardige evolutiebelangen waren van hun voorzaten. Zij konden bijvoorbeeld op verschillende manieren een vuur opstarten. Zij konden drijven en zagen met hout en vonken van ijzerpiriet ketsen – alle technieken direct gerelateerd aan hun microlithische ge-

reedschapskist. Ongetwijfeld vochten Cro-Magnons met Neanderthals voor (grof) wild, voor grotten, voor de beperkte habitats (woongebieden/~plaatsen in de nadagen van het Pleistoceen. Geen species heeft vuur met een ander gedeeld en enkel schoorvoetend hebben sommige menselijke culturen dit gedaan.")]¹²

Door vergelijking met reeds gedateerde nederzettingen laat een van de best gedocumenteerde vindplaatsen in Vlaanderen, namelijk *Opglabbeek-Ruiterskuil* zich qua bewoning van rond 5000 jaar voor onze tijdsrekening (vermoedelijk) inschalen. Op deze jongmesolitische kampplaats vond men een goed bewaarde haardstructuur: "De haard bestaat uit een ophoping van een 40-tal rolkeien uit kwarts en kwarsiet, die ter plaatse door de hitte gespleten zijn. Houtskool is in of rond deze en gelijkaardige structuren niet teruggevonden. Moet men veronderstellen dat dit organische materiaal is weggewaaid alvorens de haard met zand bedekt raakte? Of zijn niet hout, maar been en dierlijke vetten als brandstof aangewend?"¹³

Men kon door wrijving en door het slaan met bijvoorbeeld vuursteen of silex vuur opwekken. In Europa waren er bijvoorbeeld de gekende vuursteenmijnen van *Grimes Graves* (Groot-Brittannië), *Grand Pressigny* (Frankrijk), *Kremionki* (Polen), *Spiennes* (België) en *Rijckholt* (Nederland). In onze contreien lagen behalve te Rijckholt "in het Nederlands-Belgische grondgebied langs de oostelijke oever van de Maas nog tal van andere vuursteenwerkplaatsen als *Rullen*, *Remersdaal*, *St. Martensvoeren*, *St. Pietersvoeren*, *Mheer*, *Schieperberg* en *Valkenburg*, waarbij in Duitsland nog de even ten noorden van Aken gelegen

¹⁰ JARED DIAMOND, *Guns, germs and steel. A short history of everybody for the last 13,000 years*, London, 1998, p. 38.

¹¹ PHILIP VAN PEER en DIRK HUGHE, De jagers-verzamelaars uit de oude en midden-steen tijd, in : J. CAPENBERGHS, red., A. VAN DOORSLAER (voorw.), *Gisteren voorbij. Een archeologische kijk op de geschiedenis van de oudste tijden. (Historisatie ; 1)*, Leuven/Apeldoorn, 1991, p. 33.

¹² STEPHEN J. PYNE : WILLIAM CRONON (voorw.), o.c., p. 28.

¹³ PHILIP VAN PEER en DIRK HUYGHE, o.c., p. 57.

Lousberg moet worden gevoegd. (...) Naast de Rijckholtgroep van vuursteenmijnen zijn in België twee centra belangrijk: de linkeroever van de Maas in Haspengouw, met onder meer de mijnen van Jandrain-Jandrenouille, en het gebied rond Mons (Bergen), met Spiennes, Obourg, Mesvin enzovoort.”¹⁴

Hierbij geldt dat men zijn brein en handen dient te gebruiken om de levensduur van het/een vuur te verlengen of om er een zelf aan te maken. Pak daarbij nog het feit dat je later hierop of erboven vlees en dergelijke gaat braden, ... en je hebt de betrekking tot het koken erbij.¹⁵

b. De Romeinen

Met de Romeinen kwam er in onze streek minstens een nieuwe manier van verwarmen die daarna schijnbaar terug zou verdwijnen met hen.

De Romeinen kenden reeds in 89 voor onze tijdrekening voor het eerst een centraal verwarmingssysteem – het hypocaustum – blijkt uit een toepassing ervan door C. Sergius Orata: “In koude periodes werden de badruimten verwarmd met verplaatsbare koolbekkens of oventjes. Deze gebrekkige verwarmingsmogelijkheden leidden tot de uitvinding van een dubbelvloersysteem voor de geleiding van warme lucht, het hypocaustum. (...) Er werd een dubbele bodem gebouwd. Op de eerste bodem kwamen 45 tot 60 cm hoge kolommen, die hart op hart 50 à 60 cm uit elkaar stonden. Deze werden afgedekt met een vloer en plavuizen. De verwarmingsplaats, het prafurnium, kwam

zo gunstig mogelijk tussen alle te verwarmen ruimten te liggen, zodat er maar weinig vuurplaatsen nodig waren. De verwarmde lucht en de verbrandingsgassen werden door de dubbele bodem geleid. De rook werd afgevoerd door de schoorsteen. De temperatuur van het vloeroppervlak moest echter 35°C bedragen, eer men de ruimte tot 20°C kon verwarmen. Deze oppervlaktetemperatuur was veel te hoog. Het centrale verwarmingssysteem werd snel geperfectioneerd en uitgebreid. Het vloersysteem werd, aangepast, ook voor de wanden gebruikt. Het holle wandensysteem (tubi of tubuli) zorgde voor een hoog rendement. Het systeem werd ook uitgebreid tot heteluchtverwarming. Als het vuur in het hypocaustum was gedoofd en via de schoorsteen afgevoerd, kon men in de vertrekken speciale kanalen openen om de nog aanwezige warme lucht te gebruiken. Later werden ook nog speciale plekken onderkelderd en verwarmd, zodat men een plaats met de juiste temperatuur kon opzoeken. Het verwarmen van het badwater vond in de openbare badinrichting centraal plaats. (...)” Het baden bestond toen trouwens uit de volgende handelingen: uitkleden, verblijf in de warme lucht, warmwaterbad, koudwaterbad, afdrogen (massage), schrapen van de huid en zalven en dit alles binnen drie ruimten: het tepidarium voor het op temperatuur komen (lauwe luchtbad); het caldarium voor het warmwaterbad en het frigidarium voor het koudwaterbad.¹⁶

In de Romeinse keuken in het Imperium Romanum gebruikten de Romeinen een toestel van aardewerk om hun

Romeins keukenmodel voorzien van objecten (in kopie) gevonden in Silchester, 2e eeuw van onze tijdsrekening – Reading Museum (Verenigd Koninkrijk).

Uit: MARJORIE FILBE, *A woman's place. An illustrated history of women at home from the Roman villa to the Victorian town house*, London, 1980, p. 19.

¹⁴ J. NENQUIN, *Exportindustrie uit het stenen tijdperk*, in : A.F. MANNING en M. DE VROEDE, red., JAN VAN KAM e.a. (fotograf.), *Spectrum atlas van historische plaatsen in de lage landen*, Utrecht/Antwerpen, 1981, p. 11-13 en wat betreft de citaten de pagina's 11 en 13. [Door vondsten uit de Michelberger cultuur zowel te Rijckholt, rond Mons en in Haspengouw en de exploitatie van de mijnen qua techniek sterk verwant is, wijst dit volgens de auteur op een gemeenschappelijke culturele basis.]

¹⁵ FRANK R. WILSON, *The hand. How its use shapes the brain, language, and human culture*, New York (USA), 1998, p. 231-241.

¹⁶ WIM PARENT, *Sanitair. Een historisch overzicht*, Delft, 1987, p. 20-22. Men kan hier aan toevoegen: XAVIER DERU, Les thermes romains dans les petites agglomérations de Belgique, in : *Congrès de Liège. 20-23 VIII. 1992. Actes – Handelingen – Akten. LIe Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique = LIe Congrès van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België = LIe Kongres des Verbandes von Vereinen für Archäologie und Geschichte Belgiens. 4e Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique*, Liège (Luik), 1992, p. 49-50.

voedsel warm te houden bestaande uit twee delen: een losse schaal en een onderstuk met olielamp. Bij de opgravingen van Pompeï kwamen enkele keukens bovengronds. De keukens bezaten een haard. Het gaat om een gemetseld platform met een toplaag van tegels, soms nog voorzien van een opstaande rand. Hierop werden de vuren gestookt, waarboven op kleine ijzeren driepoten of roosters de kookpotten stonden. Onder het platform of de vuurplaat waren er één of meer boogvormige bergruimten waarin de brandstof werd bewaard. Deze brandstof was hoofdzakelijk houtskool maar daarnaast ook hout. De ovens die voor het bakken gebruikt werden, waren gemetselde bijenkorfachtige constructies, afgewerkt met tegels. Hierin kon het hout- of houtskoolvuur worden gestookt. Was de oven – de *furnus* – warm genoeg dan werden as en vuur eruit getrokken, het voedsel erin gezet en de ovenwand gesloten om de warmte vast te houden. De rook kon wegtrekken langs een opening in het dak. Het was dus een gebrekkige oplossing aangezien er geen rookkanaal was. Naast deze gemetselde ovens kenden de Romeinen ook een kleine draagbare oven van aardewerk of brons, ijzer of soms edelmetaal. Het was een klokvormige dubbelwandige oven waaronder een houtskoolvuur gestookt werd zodat de warmte tussen de dubbele wand circuleerde, terwijl de rook door openingen in de buitenwereld kon ontsnappen. In de keuken werden ook de onderstellen voor houten of stenen werktafels gevonden en voorzieningen om water, voor het koken, bij de hand te hebben evenals een gootsteen voor de afvoer.¹⁷

c. Middeleeuwen

In de *Middeleeuwen* was er warmwatervoorziening en ontstond er interesse voor het stoombad en openbare badgebouwen na de terugkeer der kruisvaarders, want deze hadden het Turkse bad (mengeling van stoom- en waterbaden) leren kennen. De eenvoudigste vorm was het verwarmen van stenen die men daarna in een tobe legde waarna men er water overheen goot waardoor stoom ontstond.¹⁸ Daarnaast waren er toen wat betreft het maken van eten de gemeenschappelijke (bak)oven [binnen een leefgemeenschap] en zijn er de andere te koken waren in recipiënten uit ceramiek boven de "*foyers domestiques, servant pour la cuisine, le chauffage et l'éclairage.*"

En effet, les vases à cuire possèdent des fonds bombés, instables sur une surface plane mais convenant bien pour être posés sur un lit de braises ou une couronne de pierres chauffées. La carbonisation des panses de vases atteste d'ailleurs un contact fréquent avec les flammes et certains pots contiennent parfois des dépôts de nourriture concrétionnée."¹⁹ [huishaarden die dienst deden binnen een keuken-, verwarmings- en verlichtingsgeheel. Inderdaad bezaten de kookvazen bolle bodems instabiel voor een effen oppervlak maar goed passend om gezet te worden op een bed van gloeiende houtskool of een kroon van verwarmde stenen. De carbonisering van de vaasbuiken bevestigt trouwens een frequent contact met de vlammen en bepaalde potten/kannen bevatten dikwijls (nog) sporen/resten/afzettingen van voedsel dat met de tijd hard geworden is.]

d. De opeenvolgende fasen vanaf de Middeleeuwen tot rond de stoof

I. Centrale stookplaats

Een '*vuurhaard*' als hart/centrum van de woning en van de woonkamer met rook die ontsnapte langs een rookgat in het dak dat met een valluik kon afgesloten worden bij slecht weer: dat is wat we ons moeten voorstellen bij een '*centrale stookplaats*'. Vanaf de vijftiende eeuw zouden *open haarden met muurschoorstenen* zich op het platteland verspreiden ofschoon er blijkbaar zeker nog tot 1500 vrij algemeen centraal gestookt werd in een rookhuis of een huis met een centrale haard, zonder rookopvang en zonder schouwpijp.²⁰ Deze laatste waren reeds enkele eeuwen in gebruik op kastelen en in bepaalde stedelijke woningen omwille van het brandgevaar. Toch was dit volgens een zeventiende-eeuws Vlaams lied van een onbekende dichter nog duidelijk niet overal ingevoerd:

*"Al wonen wij in huizen
zonder muur of schouw,
al kwellen ons de muizen
toch wij zingen zonder rouw:
Lieven Heer..."*²¹

Hervé Stalpaert stelde hierover: "In 1600 vindt men nog in Brabant plattelandswoningen "daer in gheen schouwen en zijn dan een roockgat ofte venstere daer den roock uyt gaet."²²

¹⁷ ANNE BOTTE, AN DEMEESTER, MIEKE LOUWAGIE en NATHALIE VERVENNE, *De keuken van vroeger tot nu. (onuitgegeven seminariewerk 2^e jaar Monumenten- en Landschapszorg (H.O.S.M.T.E.G.O.) – 1997-1998)*, Antwerpen, 1998, p. 3 met doorverwijzing naar P. PRESENCE, *Uitvindingen, de geïllustreerde geschiedenis van uitvindingen die een revolutionaire invloed hadden op ons leven*, Hasselt, 1977, p. 33 ; W.A. FORBES, *De antieke keuken*. Bussum, 1965, p. 45-51 en E. VAN CUTSEM, *De keuken en het kookfornuis. (onuitgegeven seminariewerk Monumenten- en Landschapszorg (H.O.S.M.T.E.G.O.)(1993-1994)*, Antwerpen, 1994, p. 4 en daarnaast bijvoorbeeld "Et si on mangeait romain?". Exposition, in : *L'archéologue/Archéologie nouvelle*, no. 56 (octobre-novembre 2001), p. 45-46.

¹⁸ WIM PARENT, *o.c.*, p. 34-35.

¹⁹ MICHEL COLARDELLE en ERIC VERDEL, Invitation à une table de l'an mil. (Dossier – gastronomie médiévale), in : *L'archéologue/Archéologie nouvelle*, no. 56 (octobre-novembre 2001), p. 11-12.

²⁰ M.-J. VANDER REYDT, De verwarming in Midden-Brabant, in : *Curtenberg*, jg. 1993-1994, nr. 1-2, p. 62 met doorverwijzing naar: J. WEYNS, *Bokrijk, tuin van de Vlaamse volkscultuur*, 1961, p. 79-85. J. Weyns nam dit gegeven ook op in ander werk: JOZEF WEYNS, *Vlaamse hoeven, vorm en sfeer. (Campus-reeks ; 4). (Verhandelingen van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding ; 504)*. Lier, 1967, p. 66: *het rookhuis; bij: nog in het los hoer van oostelijk Nederland.*

²¹ JAN ELEMANS, *De muze op klompen. Een onderzoek naar de gestalte van de boer in onze letterkunde van ganzeveer tot balpen*, Brugge, 1972, p. 20-21.

²² HERVÉ STALPAERT, *Volkstellingen. Historische schets*, Heule, 1961, p. 51

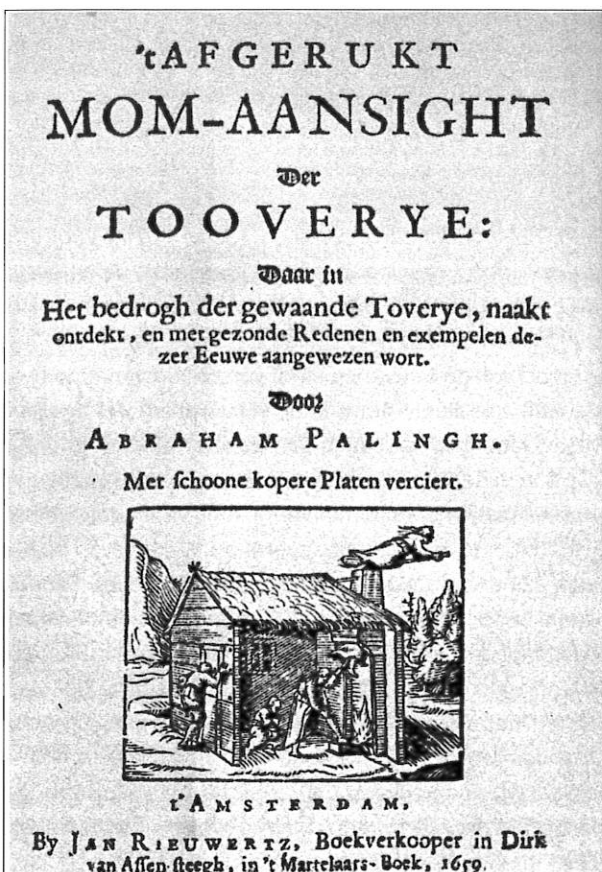
II. Wandhaard en tegelkachel

De haard (wandhaard of open schouw) is eigenlijk een soort van primitief antwoord op de nauw verbonden functies van verwarming, keuken (koken) en verlichting. Het is daarom ook dat deze in zich een symbolische complexiteit droeg en draagt. Het was en is een met symbolen beladen plaats, toen en in de prehistorie. Dieter Seyer stelt hierover: "Archäologischen Ausgrabungen erbrachten zahlreiche Hinweise darauf, da Feuer und Herdstelle schon in der Frühgeschichte nicht nur als Licht und Wärmespender eine Rolle spielten, sondern auch im kultischen Bereich von Bedeutung waren. So wurden unter den Herdstellen eisenzeitlicher Häuser oder in ihrer unmittelbaren Nähe die Skelette von Opfertieren oder andere Opfergaben gefunden. Sie lassen vermuten, da sie den Hausgöttern

dargebracht wurden, an deren Anwesenheit in der Feuerstelle oder im Feuer selbst man möglicherweise glaubte. In europäischen und auereuropäischen Kulturkreisen war es zum Teil üblich, die Toten unter dem Herd oder in seiner Nähe zu bestatten. Damit waren dann die toten unter die lebenden Sippenmitglieder am Herd versammelt. Auch in jüngerer Zeit spielten Herd und Herdfeuer über ihre Funktion als Licht- und Wärmespender hinaus wichtige Rolle im Leben der Menschen. Abgaben wurden im 16., 17. und 18. Jahrhundert oft nicht nach der Anzahl der Menschen, des Viehs oder derzum Hof gehörigen Gebäude erhoben, sondern nach der Zahl der Feuerstätten. Das Sprichwort "Eigener Herd ist Goldes wert" verweist auf die Gleichsetzung von Herd und Haus. In der Rechtspraxis nahmen Feuer und Herd eine bedeutende Stellung ein. Ausgie en des Feuers, Zerstören des Herdes oder Zumauern des Backofens waren verbreitete Strafen. Der Besitzwechsel eines Hauses wurde vor allem durch bestimmte Handlungen an Herd und Feuer vollzogen. So heit es in einem Protokoll der Stadt Ramsdorf 1663, da ein Erbberechtigter "... in der Kuchen des Haall auffm Heerde in die handt genommen, dasselbe auff und niedergeschurtzet, mit einer schu eln etwas wa er ins Feuer gego en..." (...) hat." Het is niet voor niets dat men vroeger sprak over een haardstedentelling als men ging kijken hoeveel huizen/gezinnen er ergens waren. Haard, haardstede of heerdstad - feuaige - en (woon)huis (maison) werden en waren daarna voor lange tijd synoniemen. Met heerdsteden werden in Brabant volgens Hervé Stalpaert steeds huizen bedoeld.²³

In Midden-Brabant zou men gesproken hebben over de open haard.²⁴ Ofschoon deze haard vanaf 1500 geleidelijk in zwang kwam, bleek in de Kempen zelfs omstreeks 1800 nog niet iedere boederij haar exemplaar te bezitten en had men daar nog steeds te maken met centrale stookplaatsen. West-Vlaanderen had blijkbaar een oudere en rijkere haardcultuur naar vorm en volksgebruik dan de Kempen (J. Weyns).²⁵

In 1906 beschreef de Leuvense professor Emiel Vliebergh bijvoorbeeld de Kempische hoevebouw nog als volgt: "De Kempische hoeve is eigenaardig gebouwd: woonhuis, stal en schuur zijn gewoonlijk één gebouw, nu nog veelal in hout en leem met een laag strooien dak (...). Steekt ge de keukendeur van eene Kempische hoeve open, de reuk

De haard(plaats) diende vaak beschermd te worden tegen heksen dacht men. Magie rond de plaats waar geleefd werd... Verz. D. Vanpée

²³ HERVÉ STALPAERT, o.c., p. 51 met o.a. doorverwijzing naar: J. CUVELIER, *Les dénombrements des foyers en Brabant du XIVe au XVIe siècle*, Bruxelles (Brussel), 1912, 2 tomes. Daarnaast komt de Duitse aanhaling uit: DIETER SEYER; HERMANN-JOSEF HOEPER (Redaktion), *Feuer - Herd - Ofen. Eine museumdidaktische Unterrichtseinheit zur Geschichte der Feuermutzung zum Wärmen und zur Nahrungszubereitung*, (Unterricht in westfälischen Museen; 17), Münster, 1985, p. 34. (Deze referentie met dank aan Patrick Viaene)

²⁴ M.-J. VANDER REYDT, o.c., p. 62.

²⁵ JOZEF WEYNS, o.c., p. 66. Daarnaast o.a. volgende literatuur met betrekking tot haarden en schouwen: BAVO BEFTERKERKE, Vlaamse haarden, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 113; E. DAENENS, Open haard in Oost-Vlaanderen, in: *Ons heem*, jg. 14, nr. 4 (1960), p. 142-143; E.V.S., Open haarden in de Kempische kloosters en kastelen, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 139; R. LAMBRECHTS, Sprokkelingen over haard en haardgerief, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 114-120; ANTOON LOWYCK, Gotische Brugse open haarden, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 157-159; ANTOON LOWYCK, Gotische schouwen in de Antwerpse Kempen, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 140; ANTOON LOWYCK, Open haard in het Brugse, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 152-153; ANTOON LOWYCK, Open haard in West-Vlaanderen, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 144-151; ANTOON LOWYCK, Praalschoorstenen en praalschouwen, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 127-132; ANTOON LOWYCK, Vlaamse haarden in Zuid (Frans) Vlaanderen, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 160-161; J. VAN HERCK, Antwerpse schouwen uit de 16de en 17de eeuw, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 133-137; JOZEF WEYNS, Inschriften op Kempische schouwen, in: *Ons heem*, jg. 14 (1960), nr. 4, p. 122-126 en JOZEF WEYNS, Limburgse schouwen, in: *Ons heem*, jg. 14, nr. 4 (1960), p. 141.

van den koestal, van den koeketel en van't turfvuur vliegen u tegen: ge komt in eene groote vierkante kamer die dienst doet van keuken, eet- en zitplaats. Boven een groot open vuur hangt de koeketel (...). 't Is er zeer eenvoudig in de Kempische boerenkeuken: boven de haard (...).²⁶

Men houdt blijkbaar niet echt bij ons van de kacheloven. Er is over de uitzonderlijke oude exemplaren van bij ons geschreven en sommige 'recente' exemplaren zijn bewaard gebleven waaronder een tegelkachel door Trabucchi (Parijs 1812) in het voormalig Koninklijk Paleis te Antwerpen. Kachel staat hierbij voor 'tegel'. Ofschoon wij later – eind van de afgelopen eeuw – deze aristocraat gepromoot terugvonden in een special rond verwarming en isolatie in *De Standaard*, *De Gentenaar* en *Het Nieuwsblad* van zaterdag 17 en zondag 18 september 1983.²⁷

III. Kolenstoof, plattebuiskachel en andere kachels

“Op Baalmolen brandde de Leuvense stoof in de kamer. Dit was een uitzonderlijk geval. Slechts een paar keeren per jaar gebeurde zulks: met de late winterkermis, en rond Kerstmis, als er geslacht was en de familie kwam. Meer niet. Want op Baalmolen waren ze voor 't profijt. Het was spreekwoordelijk geworden in het dorp. “Als ge wilt vooruitkomen, moet ge voor 't profijt zijn lijk de Ceusters van Baalmolen.” De Ceusters waren dat, altijd, in alles, overal. Daar werd gemeeten, gepast en gepitst. Geen frank werd er nutteloos uitgegeven, geen cent. En nu brandde er de Leuvense stoof in de kamer, schier dag en nacht.

Het was vreemd; Voor wie de Ceusters kende was het uitzinnig. Want het was nu niet meer omwille van het seizoen. Het voorjaar was reeds aangezet.”

Minus Van Looi. *Op baalmolen*, p. 5.²⁸

“Everybody notices how coal and steel and cars affect the arrangements of daily existence. In our time, study has finally turned to the medium of language itself as shaping the arrangements of daily life, so that society begins to look like a linguistic echo or repeat of language norms [a fact that has disturbed the Russian Communist party very deeply].”

Marshall McLuhan. *Understanding media. The extensions of man*, p. 49.²⁹

De plattebuiskachels en stoven – waaronder de ‘Leuvense stoof’ - aan de ene kant en de *cuisinière* volgden de

haard op. Maar niet overal op hetzelfde moment. Volgens Peter Scholliers zouden de eerste Leuvense stoven dateren uit het midden van de 18e eeuw: “Deze kachel was de eenvoud zelve: een ronde, ijzeren pot die geheel gesloten was, met een deurtje en een gat voor de schoorsteenpijp. Elke smid kon dat maken. In het eerste kwart van de 19^e eeuw waren zulke kachels al sterk verspreid in de grote steden, althans bij de meer gegoeden. Bij minder gegoeden en op het platteland verschenen de eerste kachels in de tweede helft van de 19e eeuw toen de mechanisering de fabricageprijs ervan deed dalen. Na de eerste wereldoorlog was de Leuvense stoof, zowel op het platteland als in de stad, volkomen ingeburgerd. Een kachel leek heel wat minder warmteverlies dan een open haard en liet ook toe meer dan één pot op het vuur te hebben en spijzen en water (voor de eeuwige koffie) warm te houden. Het onderhoud van het vuur vergde wel nog altijd veel werk en tijd. Schoolboekjes leerden welke de beste manier was om een kachel aan te steken, hem zachtjes te laten branden (door gebruik van vochtig steenkoolgruis) en er de vlam in te steken: ‘Bien régler le feu de la cuisine est un des grands talents de la ménagère’ meende Mme. Dolhen, huishoudonderwijzeres, in 1934.”³⁰ [Het vuur in de keuken goed regelen is één van de grote talenten van de huisvrouw/huishoudster.] De Hullu zou in *Leven Cadzandschen landbouwer* stellen dat in de streek der *Twee Ambachten* de Leuvense stoof verscheen vanaf de tweede helft van de 19e eeuw in de volkswoning.³¹ Vergelijk dit maar eens met het stukje uit 1906 van Vliebergh dat we hierboven aanhaalden met een bericht uit de *Gazette van Kortrijk* van rond 1870 met vermelding van ‘Leuvense stoven’ om in te zien dat niet overal de stoven even vlot het huis binnendrongen en tevens niet op hetzelfde ogenblik. Vanaf 1850 zou volgens M.-J. Vander Reydt de plattebuiskachel of de Leuvense stoof populair worden op het platteland [Midden-Brabant]: “Doorgaans werd de Leuvense stoof met kolen, dus steenkool, gestookt. Steenkool brandde langer. Het was natuurlijk nodig dat men in de omgeving een kolenhandelaar of “nen houillenboer” had. In Kortenberg had men voor W.O.II als kolenhandelaars Giliis en De Winter. In het begin bestelden ze ten huize met een stootkar. De steenkool kwam in Kortenberg aan met de trein. Waar spoorwegstations waren, had men dan ook meestal een kolenhandelaar. Steenkool gaf een vaste warmte, die ook beter verspreid was over de te verwarmen plaats.”³²

²⁶ MICHEL DE BONT en YVES DE BONT (tekst); EUGEN VAN AUTENBOER, MICHEL DE BONT, JAN GORIS, HARRY DE KOK, MENNO VAN DER LAAN, STIJN VERBEECK en PAUL VOS (red. en samenst.), *1000 jaar Kempen, de Kempenaren en hun huizen. (Waar is de tijd? Kempen: 10)*, Zwolle, 1997, p. 227.

²⁷ De tegelkachel: de aristocraat onder de stoven. In: Verwarming & isolatie. (Katern 2), in: *De Standaard – De Gentenaar – Het Nieuwsblad*, zaterdag 17 en zondag 18 september 1983, p. 5; R. BORREMANS, *Aardewerk en kachelovens*, in: *ONS HEEM*, jg. 13 (1958), nr. 1, p. 10-11 en LODE DE CLERCQ, De internationale context van de Belgische 19de-eeuwse verwarmingstechnologie in haar relatie met de architectuur, in: *Gentse bijdragen tot de interieurgeschiedenis*, vol. 32 (2003), p. 79-80.

²⁸ MINUS VAN LOOI, *Op baalmolen. (Davidsfonds – volksboek; 294)*, s.l. [Leuven?], 1940, p. 5.

²⁹ MARSHALL MCLUHAN; LEWIS H. LAPHAM (nieuwe inl.), *Understanding media. The extensions of man*, Cambridge (USA)/London, 1998, 7^e dr., p. 49.

³⁰ PETER SCHOLLIERS, *Arm en rijk aan tafel. Tweehonderd jaar eetcultuur in België*, Berchem/Brussel, s.d., p. 126.

³¹ GUIDO VAN DER ECKEN, “Den Hitler”, de Leuvense stoof als houtkachel, in: *De Twee Ambachten*, jg. 2, nr. 1 (april 1994), p. 28.

³² M.-J. VANDER REYDT, o.c., p. 62.

Armen en hun interieur (met daarin een verwarmings- en kook-element)... in België in de jaren juist voorafgaande aan Expo'58. Uit : E. FROIDURE e.a., *Paria's 57. De onder-beloonden – de krotten – de moreel verlaten kinderen*, Brussel, 1958, tussenpagina tussen p. 64 en p. 65.

Ook Jozef Weyns stelde over het ingang vinden der "plattebuiskachel of Leuvense stoof" (jachtstove in West-Vlaanderen) in het boerenhuis: "Gezegend nieuw cultuurelement! Gedaan het "van voren verbranden en van achteren bevrozen" aan de open schouw! Voor het eerst in de geschiedenis verkreeg ons voorgeslacht een behaaglijke warmte in huis."³³

Met betrekking tot het dagelijkse leven in Limburg kan men lezen in *Dat bestond vroeger niet...*: "Het leven was in die dagen weinig benijdenswaardig. Zo woonde de bevolking nog in vrij primitieve omstandigheden. Na de eerste wereldoorlog werd er meer en meer overgeschakeld van lemen naar stenen huizen. Met de verwarming, verlichting en het meubilair was het in de meeste huisgezinnen echter slecht gesteld. De intrede van de Leuvense stoof en de elektriciteit betekende een grote ommekeer. En al werd er misschien geen honger geleden, meer dan brood, aardappelen, spek en pap kwam er bij het gewone volk niet op tafel."³⁴

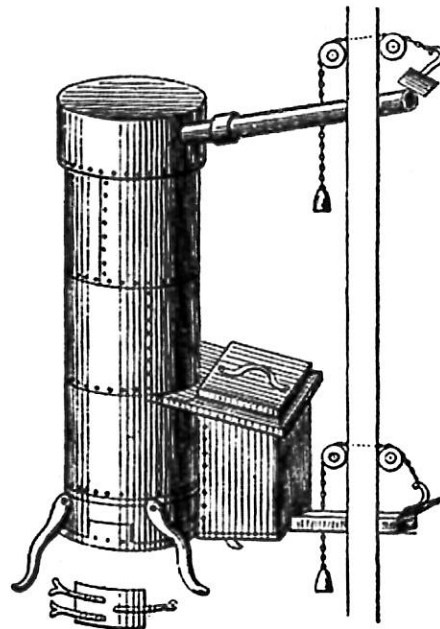
De *cuisinière* net als de 'Leuvense stoof' – is reeds een 'toestel' dat nog steeds de functies van verwarming en

keuken in zich laat samenvallen. Het heeft nog steeds een zekere symbolische aanwezigheid stelt Jean Baudrillard.³⁵ "De warmte van de huiselijke haard zit opgesloten in een potkachel. Men warmt er zich niet behaaglijk aan, men kookt erop", stelt Jan Elemans over de huiselijke sfeer in *Het wassende water* (1926) van Herman de Man.³⁶ Daar men andere verlichting gebruikte was bij valavond onze *stoof* in het schemerduister soms ook een beperkte lichtbron met het vuur dat vanonder de 'het' *scheel* muur of plafond liet oplichten.

1. Steenkoolstoven

Voorlopers van de 'Leuvense stoof' als daar zijn de 'steenkoolkachel' - 'een colenstove' (1752), 'eene hoillie stove met het gene daer van dependeert' (1782), ... - zijn terug te vinden in de toenmalige boedellijsten. Jozef Weyns nam deze referenties op in zijn standaardwerk *Volkshuisraad in Vlaanderen*.³⁷ Zij zorgden ervoor dat er in een ijzeren pot vuur gemaakt kan worden in huis en dat langs een ijzeren buis via een gesloten schouw de rook naar buiten geleid werd. De luchttoevoer kon door een schuif en de sleutel of de klep geregeld worden.

In het werk van François Keslar vindt men reeds een

Plaatijzeren kachel uit 1619, ontwerp Franz Kessler / François Keslar.

Uit : FRANÇOIS KESLAR, *Espargne-bois c'est a dire, nouvelle et pardevanr non commune, ni mise en lumière, invention de certains et divers fourneaux artificiels*, s.l., 1619.

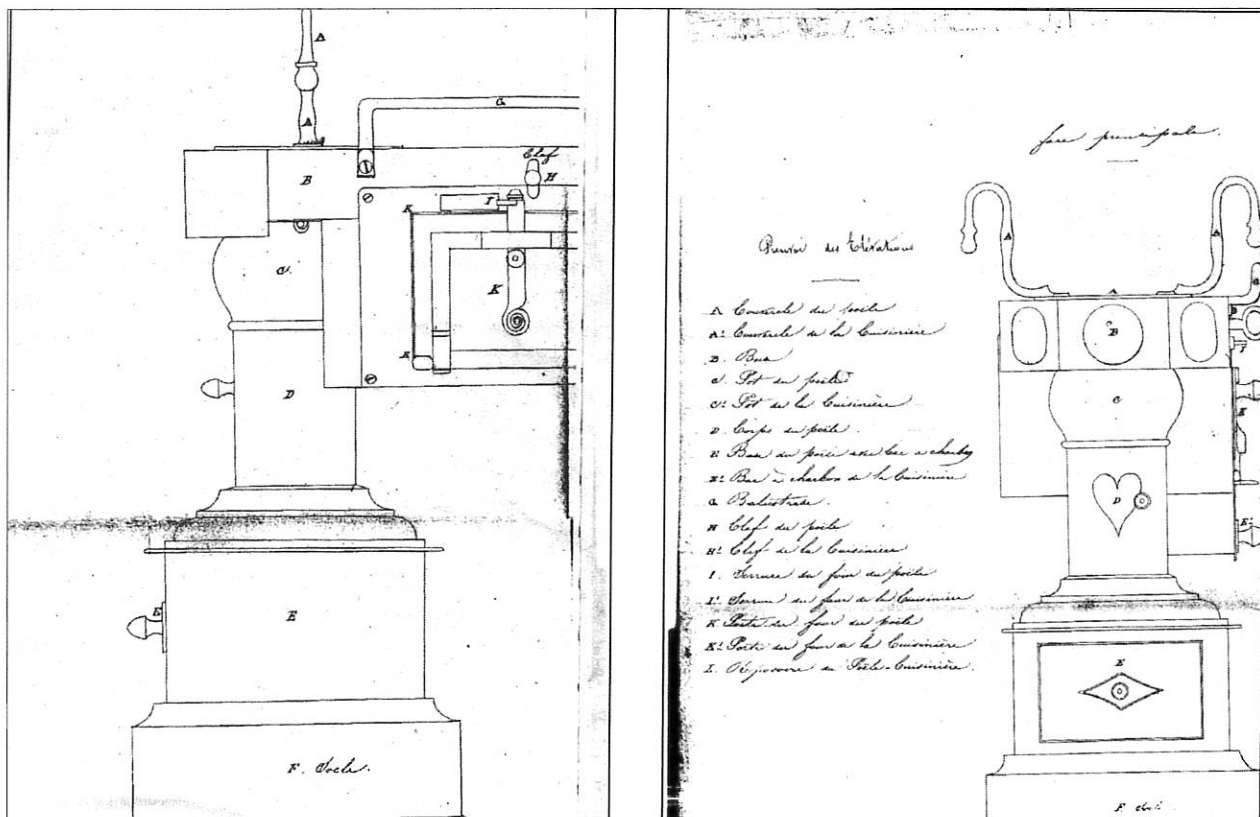
³³ JOZEF WEYNS, o.c., p. 66-67.

³⁴ NOËL PAESEN, Inleiding, in: NOËL PAESEN (samensteller en inl.); Y. VANDEN BERFGE, N. PAESEN, B. VAN DOORSLAER, M. EYSSSEN, P. THOELLEN, V. JACOBS, V. SMEERS, R. VAN LAERE, K. VERHELST, A. MILKERS, B. SIMON, M. UBACHS, J. BEULEN ; SYLVAIN SLEYPEN (voorwoord); YVAN VANDEN BERGHE (woord vooraf), *Dat bestond vroeger niet... [Getuigenissen over het dagelijks leven in Limburg, 1900-1940]*, Borgloon/Rijkel, 1994, p. 10.

³⁵ JEAN BAUDRILLARD, *Le système des objets. Les essais CXXXVII*, Paris, 1970 (© 1968), p. 70-71.

³⁶ Jan ELEMANS, o.c., p. 98.

³⁷ JOZEF WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwerpen in het Vlaamse land van de Middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog*, Beerzel, 1974. Er verscheen een heruitgave van dit werk in 1999 te Beerzel bij de Stichting Jozef Weyns – Ter Speelbergen.

Afbeelding : Gedeelten uit octrooiaanvraag van en octrooi(verlening) aan de heer Vandoren wonende Diestsestraat 105 te Leuven met betrekking tot een 'poêle cuisinière' (stroof/kachel cuisinière/kookfornuis) (1852). Verz. D. Vanpée.

plaatijzeren kachel terug in 1619. Hij zou volgens Lode De Clercq de aanzet gegeven hebben met zijn merkwaardig werk over kachels: *Espargne-bois c'est a dire, nouvelle et parcidevant non commune, ni mise en lumière, invention decertains et divers fourneaux artificiels*. Door het feit dat deze kachel uit plaatijzer was, werd deze snel aangetast door hitte en had hierdoor een korte levensduur. In 1745 zou Benjamin Franklin dit ook ondervonden hebben toen hij een bepaald kachelveorstel uittestte. Enkele jaren later schakelde men over van plaatijzer op gietijzer maar deze kachels kregen dan weer de reputatie mee dat het zware ijzer bij opwarming veel gassen vrijgaf. Eind achttiende begin negentiende eeuw keerde het tij daar de wetenschap niet echt gezondheidsrisico's kon aantonen, stelt De Clercq en hij geeft hiervan als voorbeeld: de Franse chemicus Louis Jacques Thénard die poogde aan te tonen dat zelfs plaatijzeren kachelbuizen geen dampen konden vrijgeven waardoor de medische weerstand kon afnemen. De Fransman Eugène Pécelet die één van de meest verspreide systemen van geavanceerde gietijzeren kachels in België had, was de mening toegedaan dat er tijdens het gebruik van metalen stoven niet echt gevaarlijke dampen vrijkwamen wel een bepaalde geur. Om de droge binnenlucht te compenseren omvatte zijn systeem grote metalen kachels die gevoed werden door

externe lucht.³⁸ Het is hierdoor begrijpelijk dat er redelijk wat tijd verliep tussen de ontwerpen van Keslar en het verschijnen van de Leuvense stroof of andere steenkolenkachels in onze contreien. Daarenboven dient men niet te vergeten dat steenkool niet overal aanwezig was en dus vervoerd diende te worden en aan een schappelijke prijs diende aangekocht te kunnen worden.

De geschiedenis van deze stoven en toebehoren kan men gedeeltelijk doen door opzoekingen in de archieven van kachelmakers waar deze nog bestaan. Maar ook bij de *Dienst Industriële Eigendom van het Federaal Ministerie van Economie, Energie, Buitenlandse Handel en Wetenschapsbeleid* kan men in de octrooiaanvragen (al dan niet met extra briefwisseling en verduidelijking) de verbeteringen die aan deze stoven, hun toebehoren en hun schoorstenen aangebracht werden terugvinden vanaf de Hollandse periode. En zijn deze octrooien trouwens geen indicatie van technologische en economische mutaties?³⁹

Het is natuurlijk ook relevant om te kijken wat erop dat ogenblik elders buiten België aan stoven en kachels aangemaakt wordt. In het boek *Henry Ford Museum. An abc of American innovation* van Wes Hardin dat men beschouwd als een "introduction to objects representing

³⁸ LODE DE CLERCQ, *o.c.*, p. 80-81 en p. 83 met een afbeelding op p. 78.

³⁹ PAUL SERVAIS, Les dépôts de brevets d'invention et d'importation en Belgique de 1850 à 1914 : indices de mutations technologiques et économiques?, in : *Congrès de Liège. 20-23 VIII. 1992. Actes - Handelingen - Akten. Lf Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique = Lf Congrès van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België = . Lf Kongres des Verbandes von Vereinen für Archäologie und Geschichte Belgiens. 4e Congrès de l'Association des Cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique*, Liège (Luik), 1992, p. 143.

some of America's outstanding inventions and achievements, and the stories behind them" vinden we onder Cc de cranking cookstove (Stanley's patent n° 2): "Turn the crank and the entire cooking surface of this kitchen stove can be rotated so that the two front cooking holes receive more heat. This cast-iron stove, introduced by N.M. Stanley in 1832, also featured a "no-stoop oven" to help prevent sore backs."⁴⁰

In publicaties over de Tweede Wereldoorlog merkt men dit men in bepaalde huizen waar reeds andere vormen van verwarming waren men soms terugkeerde tot de verwarming van één lokaal met één warmtebron omwille van onder andere de rantsoenering. Die warmtebron kon een Leuvense stoof zijn. Dit leidde er zelfs toe dat leerlingen aan middelbare scholen toen hun lessen dienden te studeren in dezelfde ruimte als waar er geleefd werd door anderen.⁴¹

Uit 'Landelijk wonen', een publicatie van de Boerinnenbond uit de jaren 1960, onthouden we "Hoewel de Leuvense stoof in sommige woningen nog in trek is, dient opgemerkt dat omwille van de arbeidsbesparing voor de vrouw, de besparing aan brandstof en het wooncomfort, deze vorm van verwarming thans voorbijgestreefd is en vervangen wordt door het continue-vuur, d.w.z. het toestel dat blijft doorbranden."⁴²

Een ander gevaar dat niet goed brandende kolenkachels met zich meebrachten was de vergiftiging door een gas: koolmonoxide (of CO (chemische benaming)), beter gekend als kolendamp. "Koolmonoxide ontstaat als brandstof waarin koolstof zit niet helemaal goed verbrandt. Dat gebeurt als de temperatuur te laag is tijdens het verbranden, of als er te weinig zuurstof beschikbaar is."⁴³

2. Excursus – brandstoffen

"Misschien zou ik een reisgids moeten opstellen voor de taal en gebruiken in (...) Er zouden hoofdstukken in kunnen zoals (...) 'Hoe hout in de haard wordt opgetast' (...) Kom thuis van mijn werk en tref Andrews aan bij de haard, waar hij van aanmaakhout een kegel maakt, als een tipi. J. verafschuwt het gebruik van verfrommeld krantenpapier en heeft alle houtsoorten

behalve cederhout uitgebannen."

Allen Kurzweil. Bibliotheek van de misleiding, p. 253 en p. 254⁴⁴

Omdat er redelijk wat brandstoffen waren die hoe dan ook in een Leuvense stoof zijn beland dachten we dat het even goed was hier even over uit te weiden.

Strikt genomen staat *brandstof* voor "stof die kan branden" met vuur en vlam. Als brandstof verbrandt komt er warmte vrij. "Dat is energie. Branden is een chemische reactie. De brandstof verbindt zich met zuurstof die in de lucht zit. De warmte-energie die vrij komt zat eerst in de brandstof. Daarom noemen we brandstoffen ook vaak energiegrondstoffen of energiedragers."⁴⁵

a. Aanmaakhout

"Refrain

**Kapt maar wat stoofhout
en gaat om een zakje hout.**

**Maakt maar de koffie en snijd de boterhammen af.
(...)"**

**Pier zijne Zondag. Uit : Victor Van Craen. Liedschrijf,
z.p.⁴⁶**

H. Ceha uit het Aarschotse herinnert zich uit zijn jeugd (vóór 1914): "Kachels gingen elke avond uit en werden elke ochtend weer aangemaakt. Daar kwam aanmaakhout bij te pas. Naar het bos trekken en den-appelen rapen en in zakken naar huis brengen was "in". Ganse gezinnen deden er aan mee. Wij, jongens, sleepten voor ons plezier hele karrevrachten naar huis en moeder hoefde naar brandhout niet om te kijken."⁴⁷ In de *Druivenstreek* sprak men volgens Guy Janssens over een 'peuterke' als men het had over een handjevol takjes of rijshout met een wijse in een bundeltje samengebonden dat gebruikt werd om het ovenvuur of de (Leuvense) stoof aan te steken.⁴⁸ In Leuven werd door Frans Laermans – *Frans-den-Oellenboer* – 'gekapt' hout verkocht "in kleine busseltjes gebonden, klaar om de stoof aan te steken. Dat werd doorgaans alleen aan de goede burgerij geleverd. Werkmensen kaptten zelf hun hout."⁴⁹

⁴⁰ WES HARDIN, *Henry Ford Museum. An abc of American innovation*. New York (USA) en Dearborn (USA), 1997, v.p.

⁴¹ CHRISTEL DESMEDT, Het schoolleven tijdens de bezetting, in : MARK VAN DEN WIJGAERT (eindred.) ; MARK VAN DEN WIJGAERT, ELS BUELENS, CHRISTEL DESMEDT, ANNE HENAU, ANN KELDERS, BRUNHILDE MARTEAU, CHRISTEL MERTENS, WIM MEYERS, MARC NEVENS, CHRISTINE VAN DER CRUYSSSEN, *Schoolopen in oorlogstijd. Het dagelijkse leven van middelbare scholieren tijdens de Duitse bezetting (1940-1944)*, Brussel, 1988, p. 17: "In vele woningen stookte men maar één vertrek echt warm." en p. 19: "Wegens de brandstofschaarste werd meestal maar één vertrek verwarmd; daar moest te midden van de andere huiselijke bedrijvigheid gestudeerd worden."

⁴² SPIESSENS, VANEECKHOUT, DE LANGHE, MULLENS en J. TOREMANS (theoretische bijdragen) ; REMI DE BACKER (ten geleide) ; L.R., *Landelijk wonen*, Leuven, 1967, 6e uitg., p. 68.

⁴³ ROB BIJNSDORP en SJOERD BOSMA, *A is atoom – z is zon. Verklarend energie woordenboek*, Amsterdam, 1983, n.p. Nog steeds is dit een actiepunt bij de overheid. Check de folder: *CO... Een seriemoordenaar. Het is een stille doder*. Brussel : Algemene Directie van de Civiele Veiligheid, 2004.

⁴⁴ ALLEN KURZWEIL ; J.J. DE WIT (vert.), *Bibliotheek van de misleiding*, Amsterdam, 2000, p. 253 en p. 254.

⁴⁵ ROB BIJNSDORP en SJOERD BOSMA, *o.c.*, n.p.

⁴⁶ Hier wordt slechts een deel van het refrain weergegeven van een liedje uit een liederschrift dat waarschijnlijk in het begin toebehoort heeft aan Victor Van Craen. Liedgegevens : INC : *Dat boeltje draait hier g'heel verkeerd / Riep pierken 'k wordt nog zot, / t Is Zondag sapperloot / TIT : Pier Zijne Zondag*. [Liederschrift werd destijds aangeboden op Leuvense rommelmarkt].

⁴⁷ H. CEHA, Herinneringen uit mijn jeugd (vóór 1914), in : *Het oude land van Aarschot*, jg. 4, nr. 1 (maart 1969), p. 17.

⁴⁸ GUY JANSSENS, Oude dialectwoorden (4) : peuterke, in : *Zoniën*, jg. 7 (1983), nr. 2, p. 52-53.

⁴⁹ RENÉ VUGHT (tekst) ; A. VANSINA (woord vooraf) ; RAY IEVEN (ten geleide) ; PAUL REEKMANS (ill.), *Ons 'stroot'*, Leuven, 1990, p. 54-55.

b. Amer of houtskool

"Meermalen haalden we voor vader, die kleermaker was, bij de bakker "bakkerskolen" om zijn groot strijkijzer met gloeiende houtskool te vullen. Toen hij bij een Gentse firma een zak houtskool bestelde, werden het "boskolen";" stelt J. Spanhove.⁵⁰

Over de traditionele aanmaak van houtskool schreven reeds enkelen.⁵¹

c. Biomassa

"Biomassa is een verzamelnaam voor alle levende stoffen en resten van afgestorven levende stoffen. Dat is zowel plantaardig als dierlijk leven. Planten en bomen vallen er onder, maar ook mest, huishoudelijk afval (uit de keuken) en soms ook industrieel afval (van bedrijven die landbouwprodukten verwerken). In biomassa zit energie. Die energie kan [o.a.] vrijkomen als we er de brand in steken. (...) De energie die in biomassa zit komt uiteindelijk van de zon." stellen Rob Bijnsdorp en Sjoerd Bosma.⁵²

d. Briket

Een briket is een "langwerpig stuk brandstof, geperst uit steen- of bruinkolengruis, fijngemalen turf of houtskool, vermengd met een pekachtig bindmiddel."⁵³ In de opsomming van *Appareils à chauffer, foyers, poêles, grills, fourneaux de cuisine, préparation et économie de combustible, appareils pour chauffer les appartements* vonden we binnen de octrooien eind jaren 1840 een *Appareil à chauffer le mélange de houille et de résine et le transformer en briquettes* van Van Cutsem et Langlois uit Schaerbeek (Schaarbeek), een *Machine propre à transformer le charbon menu en briquettes* van E. Devylder (Bruxelles (Brussel)), beiden voor vijftien jaar⁵⁴ en in de lijst van het begin van de jaren 1850 een *Mode de fabrication de briquettes de houille et de terre houille* van E.A. Maele uit Anvers (Antwerpen) en een *Procédé de fabrication de briquettes de charbon* door J. Raingo uit Jemmapes.⁵⁵

e. Bruinkool of turfkoal

"De turfkoal of bruinkool was de voorloper van de steenkoal en was bij ons maar weinig gekend." stelt Petrus Van Bastelaer.⁵⁶ Bruinkool is een fossiele brandstof die in de

loop van miljoenen jaren werd gevormd uit de resten van oerbossen. De restanten zijn in de loop der tijden steeds vaster in elkaar geperst. De hardheid van het eindproduct hangt af van de duur en de sterkte van de druk die erop stond door de aardlagen die er overheen kwamen. Bruinkool zit qua tijdsduur tussen turf en steenkoal in en wordt voornamelijk in dagbouwminen gewonnen. [Dagmijnbouw is niets anders dan afgraven van de bovenste grondlagen.] Grote ontginningen zijn er in *Duitsland* en het *GOS*. Men vindt het op maximaal 600 meter diepte.⁵⁷

f. Hout

In de streek van Ninove was het rond 1840 nog vrij normaal dat bij de arme mensen men zijn gecombineerde keuken-leefkamer en thuisatelier (slechts één van de twee woonruimten) met kleine stukken hout verwarmde: "*une autre pièce sort de cuisine ou on se chauffe de petits bois.*"⁵⁸

Kachelhout is brandhout voor de kachel terwijl *kachelhoutjes* volgens Van Dale 'de kleine stukjes hout om de kachel aan te maken' zijn. Een *kachelblok* was een stuk gezaagd of gekloofd hout dat men in de stoof stookt.⁵⁹ Guido Van der Eecken stelt in zijn artikel over "Den Hitler": "*Als houtkachel was de Leuvense stoof op zich, helemaal niet geschikt. De pot was veel te klein om deftig te kunnen stoken. De houtstukken moesten dus erg klein gekapt worden en aangezien het gebruikte lichte hout vrij vlug opbrandde kon men om de vijf voet bijvullen of: "ze was 't gaan zeggen!" (...) De oplossing lag voor de hand: de stoofpot op één of andere manier vergroten. Enkele bijdehandse boeren hadden het onmiddellijk gevonden. Hier of daar lag nog wel een, om één of andere reden in onbruik geraakte of overtijdse melkkan. De bodem werd er uitgeslagen en het tuig werd over de geopende stoofmuil geplaatst. En ziezo: 't probleem was opgelost, langs de melkkanscheel werd er gestookt. De omvang en de lengte van de melkkan liet toe heel wat stukken hout van een respektabele lengte in de stoof te brengen. En branden dat dat deed. Een ruime woonkamer werd op die manier zonder probleem verwarmd. Het hulpmiddel kreeg ook een naam; gezien de tijdsomstandigheden werd het: "nen hitler" genoemd. Voor het inbrengen van*

⁵⁰ J. SPANHOVE, Brandhout, in: *Ons heem*, jg. 47, nr. 3 (herfstmaand 1993), p. 122.

⁵¹ R. LEBOUTTE, La fabrication traditionnelle du charbon de bois, in: *Enquêtes du Musée de la vie wallonne*, nos. 59-60, 1982-1983, p. 223-247.

⁵² ROB BIJNSDORP en SJOERD BOSMA, o.c., n.p.

⁵³ Lijst van vergeten woorden, in: *Raster - tijdschrift in boekvorm*, nr. 58 (vergeetwoordenboek, (1992), p. 134 of *Vergeetwoordenboek. (Raster - tijdschrift in boekvorm ; 58)*, Amsterdam, 1992, p. 134.

⁵⁴ 4me Catégorie. Appareils à chauffer, foyers, poêles, grills, fourneaux de cuisine, préparation et économie de combustible, appareils pour chauffer les appartements, in: *Quatrième supplément au catalogue des brevets d'invention délivrés en Belgique. Années 1848, 1849 et 1850*, Bruxelles (Brussel), 1854, p. 22-23.

⁵⁵ 4me Catégorie. Appareils à chauffer, foyers, poêles, grills, fourneaux de cuisine, préparation et économie de combustible, appareils pour chauffer les appartements, in: *Cinquième supplément au catalogue des brevets d'invention délivrés en Belgique. Années 1851, 1852, 1853 et 1854*, Bruxelles (Brussel), 1855, p. 42-43 en p. 50-51.

⁵⁶ PETRUS VAN BASTELAER, Verdwenen ambachten in onze gemeente. De stoofsmid, in: *De Kijkuit. Merksens heemkundig tijdschrift*, jg. 8, nr. 29 (maart 1980), p. 26.

⁵⁷ ROB BIJNSDORP en SJOERD BOSMA, o.c., n.p.

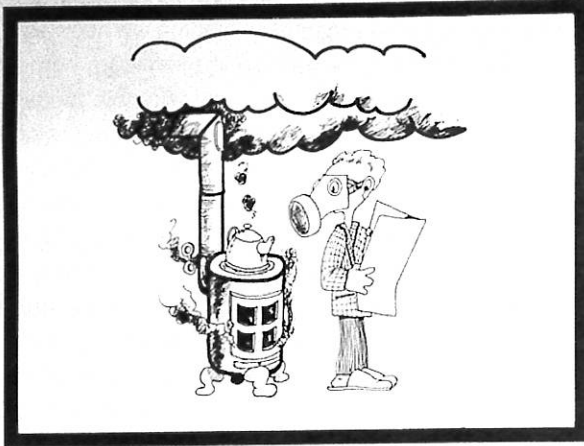
⁵⁸ ISABELLE GÉRARD-BERTHOLET en JANINE LAMBOTTE ; ÉMILIE BRUNFAUT (woord vooraf), *150 ans de vie féminine*, Bruxelles (Brussel), 1979, p. 21.

⁵⁹ G. GEERTS en H. HEESTERMANS; C. KRUYSKAMP (met medewerking van), van Dale. *Groot woordenboek der Nederlandse taal. [Tweede deel J-R]*, Utrecht/Antwerpen, 1984, p. 1261.

KOOLSTOFMONOXYDE - INTOXICATIE

WANNEER KAN MEN EEN CO-INTOXICATIE VERMOEDEN?

- bij **HOOFDPIJN, ASTHENIE, NAUSEA, BRAKEN**, kort **BEWUSTZIJNSVERLIES** en zeker wanneer de symptomen verband hebben met:

- een langdurig verblijf in een gesloten ruimte
- een verbetering van de symptomen in de buitenlucht
- lage temperatuur (herfst, winter)

- week-end (schoonmaak, wassen, douche)
- een sociaal minderbedeeld milieu
- een groepsintoxicatie.

- maar ook bij een klinisch beeld van een **VIRALE INFECTIE** (flu like syndrome), een **VOEDSELVERGIFTIGING** of onverklaarbare symptomen van **NEUROPSYCHIATRISCHE** aard (vb. convulsies bij een zuigeling).

HOE KAN MEN DE DIAGNOSE STELLEN?

- dosage van het **CARBOXYHEMOGLOBINE** door het preleveren van 2 ml veneus bloed (in een gehepariniseerde tube), en bij voorkeur analyse vóór het toedienen van zuurstof.

• BIOLOGISCH ONDERZOEK omvat o.a.:

- volledig hematologisch onderzoek
- bloedgasen
- glycemie
- ureum, creatinine
- GOT, GPT, CPK, LDH, amylase
- microscopisch onderzoek van urine.

• PARAKLINISCHE ONDERZOEKEN:

- RX thorax
- EKG
- EEG
- oogfundus
- audiometrie
- psychomotorische testen
- [CT Scan].

HOE TE BEHANDELEN?

- rust
- zuurstoftoediening
 - 1° normobare via een masker of via een sonde met een FI_{O_2} aan 100% tot het carboxyhemoglobine < 5 - 10% (gedurende 4 tot 6 u.).
 - 2° hyperbare

INDICATIES:

- notie van kort bewustzijnsverlies, wat ook de toestand is bij hospitalisatie
- aanwezigheid van symptomen andere dan hoofdpijn en nausea
- antecedenten van hartlijden, pulmonaire ziekten, hyperthyroidisme...
- zwangerschap

Ideaal is het toedienen ervan **BIJ ALLE GEVALLEN** welke ook het **TIJDSVERLOOP** is tussen het ongeval en de hospitalisatie evenals het **GEHALTE AAN COHb**.

- hersenoedeem, shock, te behandelen volgens de normale protocols.

HOE KAN MEN RECIDIEVEN VOORKOMEN?

*CONTACTEER:

*AANRADEN:

- om de "verdachte" apparaten buiten gebruik te houden en te zorgen voor een voldoende verluchting van de lokalen
- zo vlug mogelijk de installatie laten herstellen en terug conform te maken.

*OPROEPEN:

1 maand na de intoxicatie de patiënten **OPROEPEN** voor een medische controle met vnl. een onderzoek naar eventuele neurologische symptomen.

het hout was wel wat handigheid vereist. Zo'n "hitler" kon danig heet zijn en om zijn handen niet te verbranden gebruikte men de koterhaak om de scheel open te krijgen. Men moest dan wel de melkkan bij het handvat vasthouden omdat het ding nogal los op de stoof stond. Daardoor bezigde men meestal, in de rapte, zijn neusdoek; maar soms werd hiervoor ook het houten klaphandvat van de ijzeren strijkijzers gebruikt: dat was gemakkelijk, veilig en 't lag op het schouwblad bij de hand. Ook werden soms alle mogelijke reten en spleten tussen de melkkan en de stoofbuis met klei dichtgesmeerd. (...) Voor de ombouw van de Leuvense stoof als houtkachel werd niet alleen de melkkan dienstig bevonden; bij gebrek hieraan werd nogal eens een afgedankte ijzeren emmer gebruikt. De emmer werd van handvat en bodem ontdaan, omgekeerd over de stoofmuil gezet en met een tweedehands potdekseel afgedekt; soms zelf met de eigen stoofscheel. (...) Na enige tijd zijn diensten afdoende bewezen te hebben werd "den hitler" alras geperfectioneerd: melkkan of emmer werden vervangen door een op maat gemaakte buis, die in de stoofmuil paste, met bijhorend deksel. Hiervoor werd de plaatselijke smid aangesproken. Het gebruik van "den hitler" is niet tot het Meetjesland beperkt gebleven. Ook in Schellebelle, mijn geboortedorp, was hij, tijdens de tweede wereldoorlog, bij de boeren op de wijken "ten Brugschen" en "Erbrug" algemeen in gebruik. (...) Maar ook verder weg, in de Westhoek, was deze stookwijze gekend. [Izenberge, bij Veurne bijvoorbeeld] (...) Lang tot na de tweede wereldoorlog is deze "hitler" voorzeker niet in gebruik geweest. Van zodra de steenkoolvoorziening terug op gang kwam, had dit voorwerp afgedaan. (...) Her en der zal hij nog wel eens bovengehaald zijn om houtvoorraden en dergelijke op te branden."⁶⁰

g. Rusch of schadden

"De minder bedeelden van de Kempen stookten, naast sparnaalden die overvloedig in de bossen konden opgescharreld worden, ook "rusch" in de haard. Die werden gestoken op zure weidegronden. Het hooi er gewonnen was van zo'n slechte kwaliteit dat van de grondopbrengst liever een ander gebruik werd gemaakt. Conscience gebruikte voor "rusch" het woord "schadden": "Schadden zijn zoden van korte hei welke met ene spade van de grond wordt gestoken. Deze schadden worden als turf gebrand en verspreiden in de lucht een bijzondere geur, die, bij gunstig weder, op een wonderlijke verre afstand het heideland aankondigt. Wie eens enige tijd in de Kempenlan-

den gewoonnd heeft, mag twintig of meer jaren ervan verwijderd blijven, zonder dat hij de indruk van de geur der schaddevuren uit het geheugen verlieze."⁶¹

h. Schlamm

Half november 1941 werd er in het stadspark van Aarschot 'schlamm' verkocht.⁶² Dat schlamm duidelijk van een mindere kwaliteit was, bewijst volgend onderdeel van een volksliedje uit de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) dat op de wijze van Lili Marleen in een volkse tekst de rantsoenering weergaf:

'k Ging met mijn zakske
Naar de koolmarchand.
De koolmarchand die zei :
Ge moet in reke staan
En ik heb geen kolen meer
't Is allemaal schlam,
De prijs daarvan is honderd frank.⁶³

Ook in de iconografie werd aan schlamm aandacht besteed binnen het vlammeende.⁶⁴

i. Steenkool

"Steenkool is een fossiele brandstof. Het is ontstaan uit resten van oerbossen die miljoenen jaren geleden zijn afgestorven. Over die resten zijn allerlei aardlagen gekomen waardoor de druk op de laag planten en bomenresten heel groot werd. Door die druk, en vooral ook door de lange tijd die er over heen ging, is geleidelijk steenkool ontstaan. Steenkool zit diep onder de grond. Het is naar boven te halen door het graven van mijnen," stelt men in een verklarend energiewoordenboek.⁶⁵

Steenkool was in de Middeleeuwen wel al gekend maar men gebruikte deze (meestal) enkel in de smidse waarvoor men sprak van *charbon de fèvre* of *smedekolen*.⁶⁶ Met betrekking tot steenkool (*houille*) vinden we bijvoorbeeld:

1759. Gegeven, binnen onse stadt Brusselse, onder onsen grooten segele, desen twintighsten july, int jaer ons Heeren duysent seven hondert negen en vyftigh (20 juillet). Octroi par lequel Marie-Thérèse autorise la ville de Louvain à établir les nouvelles impositions suivantes, à l'effet de payer les dettes contractées par la construction du canal:

3° Dix sous sur 1000 livres de houille.⁶⁷

Volgens Van Dale bestonden er kachelkolen – steenkolen die in een kachel dienden gestookt te worden in tegenstelling tot *machinekolen*. En daarnaast was er *kachel-*

⁶⁰ GUIDO VAN DER EECKEN, "Den Hitler", de Leuvense stoof als houtkachel, in: *De Twee Ambachten*, jg. 2, nr. 1 (april 1994), p. 29-31.

⁶¹ JACK VERSTAPPEN, *150 jaar volksleven. Kronieken uit de "goede tijd van toen". 1830-1980*, Brugge, 1980, p. 119.

⁶² JOHAN BREUGELMANS, JEF CEULEMANS, PAUL DE KEULENAER, ANDRÉ PEETERS, ROBERT VALVEKENS, IVO VAN HEES en JORIS VAN HEES, *Kroniek van Aarschot. 1938 - 1947. [tweede deel]*, Aarschot, 1997, p. 169.

⁶³ JACK VERSTAPPEN, o.c., p. 84.

⁶⁴ ALAIN FORTI, *Œuvre de schlamms, de flammes et de larmes*, in: CHANTAL LEMAL-MENGEOT (dir.), *Pierre Paulus (1881-1959), les couleurs de l'humanisme*, Charleroi, 1998, p. 95-122.

⁶⁵ ROB BIJNSDORP en SJOERD BOSMA, o.c., n.p.

⁶⁶ EDDY LEVIS, Over stoven en badhuizen. Van cultuurtempels tot hopen van ontucht. (TIC cahier ; 2), In: *TIC - driemaandelijks tijdschrift voor industriële cultuur*, dl. 58, nr. 2 (2e trimester 1997), p. 10.

⁶⁷ *Rapport sur l'administration et la situation des affaires de la ville de Louvain, fait au Conseil communal le 2 octobre 1865, par le Collège des bourgmestre et échevins*, Louvain, 1865, p. 33.

gruis: *fijne steenkool voor de kachel*.⁶⁸

Een probleem voor de Leuvense stook was dat in tijden van kolenschaarste – bijvoorbeeld tijdens de *Tweede Wereldoorlog* – dit een probleem gaf voor de verwarming van de woonst. Guido Van Der Eecken verzamelde informatie over de ombouw van Leuvense stoven in die tijd tot houtkachels: “Men diende dus uit te kijken naar een andere soort brandstof. In het Meetjesland, en zeker in Oosteklo, was de keuze voor hout rap gemaakt. Hout was immers nog voldoende te vinden. De knotwilgen functioneerden nog algemeen als omheiningsspalen, de menige houtkanten werden regelmatig gekapt en bijgeplant en zelfs het afbraakhout ging niet verloren. En overigens werd ijverig alles opgeraapt en verzameld wat maar branden kon.”⁶⁹

René Vught beschreef in *Ons 'stroot'* de Ravenstraat te Leuven waarin “De “commerce” kolen en hout van Fransen-Oellenboer (Frans Laermans), (...) in onze straat goed bekend [was]. Naast zijn woning was er een groot magazijn, waar de klanten zelf hun brandstof kwamen afhalen. Dat kwam voor hem en voor de verbruiker goedkoper uit. De kolen bestonden toen hoofzakelijk uit klonten en gruis, een soort vette kolen, die vooral gebruikt werden in de Leuvense stoven of in de “cuisinières”. Voor de toen zelden gebruikte “feu continu” (meestal een zg. duivelke) voor het verwarmen van zitplaats of salon (!) – alleen op zon- en feestdagen – werd een kleinere soort kolen gebruikt. Gewoonlijk was dat anthraciet 20/30 of iets in die zin. (...) De kolenhandel werd overgenomen door de zoon Freddy en heeft nog een hele tijd bestaan. Sedert enkele jaren – mede door de concurrentie van de centrale verwarming (met stookolie), heeft ook zijn handel er moeten aan geloven en verdween.” De auteur meldt tevens dat de kolen geleverd werden in “zakken, wat wel iets duurder uitkwam, of gewoon “los”. Dan werd de kar geklonken en voor het keldergat uitgegoten om vervolgens de kolen in de kelder te scheppen.”⁷⁰ In een werk rond heemschut heeft men het wel over de toegang tot de kelder maar zelden over keldergaten waarlangs buiten aardappelen ook steenkolen gegooid werden.⁷¹

j. Turf

Turf zou volgens Jack Verstappen een streekgebonden brandstof geweest zijn in Vlaanderen en dan ook nog

voornamelijk in zowel “de kuststreek als in Limburg en de Antwerpse Kempen.(...) Nadat de eerste turfslagen uitgegraven waren, schoot de grond onder water: dan vormde zich een bruin-zwart slijk, het moer, dat uitgebaggerd werd en op de nabijliggende hei of weide uitgespreid om te drogen. Daarna, opgestijfd, in klonten opeen gestapeld en na volledig drogen in de schuur opgeborgen. In de kuststreek werd de turf ook wel “dering” genoemd. De zogezegde “deringmoeren” of “deringputten” waren vooral talrijk in het Veurnse-Ambachtse. (...)”⁷²

Binnen de lijst van Belgische laureaten op de tentoonstelling van Parijs in 1806 prijkte Hysette met zijn “cheminées propres à la combustion de la tourbe et de la houille.”⁷³

In het arrondissement Leuven waren er ook een aantal turfstekerijen of veenderijen: “Il existe, dans l'arrondissement de Louvain, un assez grand nombre de tourbières, exploitées sans autorisation et sans aucune des précautions que la sûreté des personnes et l'intérêt de la salubrité publique, prescrivent de prendre en pareil cas. Des instructions ont été expédiées pour ce que cet état de choses se régularise au plus vite, et nous avonds déjà reçu, depuis le commencement de l'année, un certain nombre de demandes à cet effet.” schreven Desgaines en Liedts in hun *Exposé de la situation administrative de la province de Brabant* dat verscheen in 1850 en handelde over het jaar 1849.⁷⁴ M.-J. Vander Reydt meldt dat men nog sporen heeft van turfputten in Kortenberg, Erps-Kwerps en Meerbeek.⁷⁵

Begin jaren 1850 vindt men tussen de Belgische octrooiën een *Mode de solidification des mélanges de tourbe et de houille, brevetés en France, pour 15 ans, le 12 juin 1850, en faveur du sieur Moreau* (L. Quevauvillers – Saint-Josse-ten-Noode (Sint-Joost-ten-Node)), een *Procédé de préparation et de carbonisation de la tourbe, brevetée en France, pour 15 ans, le 16 janvier 1851, en faveur de sieur Daublaine* (P.E. Bontour (Bruxelles (Brussel))) en een *Procédé de préparation de la tourbe, breveté en Ecosse pour 14 ans, le 15 octobre 1830, en faveur du sieur Green* (J.J. Hays (Bruxelles (Brussel)))

Tot op het einde van de negentiende eeuw werd er nog heel wat turf gebruikt.⁷⁶ In de jaren 1850 werden er toelatingen afgeleverd aan de heer Brullemans, eigenaar te ‘Kessel-Loo’ om aldaar over te gaan tot turfontginning. En

⁶⁸ G. GEERTS en H. HEESTERMANS e.a., o.c., p. 1261.

⁶⁹ GUIDO VAN DER EECKEN, o.c., pp. 28-29.

⁷⁰ RENÉ VUGHT (tekst) e.a., o.c., p. 54-56.

⁷¹ T. BROUWER, *Stoepen, stoeppalen, stoephekken. (Heemschut-reeks)*, Zutphen, 1985, p. 54-57.

⁷² JACK VERSTAPPEN, o.c., p. 118-119.

⁷³ Annexe A. *Liste des lauréats belges de l'exposition de Paris de 1806*, in : Léon Dubois, *Hambourg 1798 : la naissance de la révolution industrielle belge*, Bruxelles (Brussel), 1994, p. 96.

⁷⁴ DESGAINES & LIEDTS, *Exposé de la situation administrative de la province de Brabant*, in : *Mémorial administratif de la province de Brabant. Tome LXI. Deuxième partie de 1849. Contentant : 1° L'exposé de la situation administrative de la Province. (...) = Mémoires (...)*, Bruxelles = Brussel, 1850, p. 231-232.

⁷⁵ M.-J. VANDER REYDT, o.c., p. 62.

⁷⁶ *Ibidem* : JOEL MOKYR, *Industrialization and poverty in Ireland and the Netherlands*, in : ROBERT I. ROTBERG (ed.), *Social mobility and modernization. (The journal of interdisciplinary history readers)*, Cambridge (USA)/London, 2000, p. 149-178 of *Journal of interdisciplinary history [JIH]*, vol. 10, no. 3 (Winter 1980) ; J.W. DE ZEEUW, *Peat and the Dutch Golden Age : the historical meaning of energy attainability*, in : *A.A.G. bijdragen*, jg. 21 (1978), p. 3-31, M.A.W. GERDING, *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950*, in : *A.A.G. bijdragen*, 35 (1995) en P. VAN SCHAİK, *De economische betekenis van de turfwinning in Nederland*, in : *Economisch en sociaal-historisch jaarboek*, jg. 32 (1968-1969), p. 141-205.

tevens aan de heer Vandevelde op het gehucht Terlaenen onder Overysse. In 1859 kreeg weduwe Daels en de heer Hensmans rechten respectievelijk te Aerschot en te Cortenberg. We lezen bijvoorbeeld: *"Tourbières. Ces sortes d'extractions doivent être autorisées par le Roi, aux termes de la loi du 21 avril 1810 sur les mines. 16 personnes différentes ont été autorisées, en 1850, à extraire de la torbe de leurs propriétés. Ces tourbières sont situées, savoir: Deux à Tremeloo; Une à Kessel-Loo; Une à Rixensart; Neuf à Sichem; Une à Testelt; Une à Messelbroeck; Une à Huldenberg."*⁷⁷ Waarschijnlijk werd er reeds vanaf de dertiende eeuw vooral mee gestookt tot omstreeks 1900: *"heiturf (heischaal, rus, schadden, sjabberten), klotturf (dieper zittend veen), of baggerturf (uit moerput geschept en toebereid). De turfgeur is doordringend. Hendrik Conscience zegt (in Rikke-tikke-tak) dat ge hem nooit kunt vergeten."*⁷⁸

Volgens de van Dale bestond er *kachelturf*.⁷⁹

"Zo heb ik, in 1985 te Bassevelde, nog een "hitler" zien branden, er werd zelfs turf in gestookt," stelde Guido Van der Eecken.⁸⁰

IV. Cuisinière of (keuken)fornuis

Progressief zal de *cuisinière* of het (keuken- of kook)fornuis vanaf de negentiende eeuw haar intrede doen als meer functioneel, onpersoonlijk en modulair systeem. Ze wordt net als de Leuvense stoof of een andere (plattebuis)kachel eerst ergens in de schoorsteen gezet/geplaatst en is daardoor tevens erfgenaam van een traditie met hoge symbolische waarde. Ze wordt beschouwd als meubel uit één stuk. Het is dan ook niet abnormaal dat men in plaats van het aantal woningen het aantal haarden telt tot de opkomst der stoven en fornuizen. Door de opkomst van het fornuis zal er duidelijk een onderscheid komen tussen leefruimte en keuken. Peter Scholliers stelt: *"Een 'echt' keukenfornuis (een 'cuisinière') bestond vanaf de tweede helft van de 19e eeuw. Het was een toestel dat enkel voor het koken diende; het bestond uit een ijzeren koffer op poten, met kookplaten en oven. Men trof het uitsluitend in restaurants of bij rijke mensen in de steden aan."*⁸¹ Zo-

wel wat betreft Leuvense stoven als kokenfornuizen is er redelijk wat terug te vinden in de toenmalige productcatalogi. Eén van de boekantiquariaten die een rubriek keukenfornuizen heeft is *ter Gouw*.⁸²

V. De opvolgers

Ook al gebruikte men onder andere tot drie jaar geleden nog een 'Leuvense stoof' (oude type) om te koken bij de familie Stillaert te Sint-Joris-Winge toch werd dit soort van *stoof* vaak door andere mogelijkheden binnen de verwarmingsvormen – lokale verwarming, meerkamerverwarming, centrale verwarming, integrale elektrische verwarming – vanaf de jaren 1960 vervangen. Zo koos in Ottenburg – deelgemeente van Huldenberg – begin jaren 1960 het gezin Vanpée-Serré voor *centrale verwarming*. Naar hun zeggen waren ze één van de eersten van dit Brabantse dorp.

Zo werd de lokale verwarming – eng: de verwarming van één lokaal door één verwarmingstoestel – vanaf toen meestal verzekerd door bijvoorbeeld *vulhaarden, houtkachels, olie- of mazoutkachels, gasradiators, infraroodstralers, elektrische verrolbare radiators...* en 'open haarden' als bijverwarming. Alle functies werden analytisch gescheiden en over gespecialiseerde toestellen verspreid waarvan niet langer 'de haard' concreet de synthese was maar op een abstract niveau deze van de energie die hen voedde, bijvoorbeeld gas of elektriciteit. De symbolische dimensie van deze nieuwe omgeving – gefundeerd op een functionele verdeling van een andere orde – is onbeduidend stelt Baudrillard.⁸³ Op deze opvolgers komen we later in een apart artikel terug.

Dominique J.B. Vanpée
Margarethaplein 1a/02.01
3000 Leuven

⁷⁷ DESGAIN en LIEDTS, Exposé de la situation administrative de la province de Brabant, in: *Memoriael van administratie der Provincie Brabant – boek LXXX – tweede deel van 1857 = (...)*, Brussel, 1857, p. 291; (...) – *boek LXXXI – tweede deel van 1859 (...)*, p. 287, alsook (...) – *boek LXIX – tweede deel van 1858 (...)*, p. 256 en *boek LXV – tweede deel van 1851 (...)*, p. 214.

⁷⁸ JOZEF WEYNS, *o.c.*, p. 67-68.

⁷⁹ G. GEERTS en H. HEESTERMANS e.a., *o.c.*, p. 1261.

⁸⁰ GUIDO VAN DER EECKEN, "Den Hitler" (...), in: *De Twee Ambachten*, jg. 2, nr. 1 (april 1994), p. 31.

⁸¹ Peter SCHOLLIERS, *o.c.*, p. 126.

⁸² Op het internet terug te vinden onder: <http://www.antiquariaten.com/tergouw/catalogs/4211b5.htm>. (gecheckt in 2006)

⁸³ JEAN BAUDRILLARD, *o.c.*, p. 70-71.

Aspecten van de geschiedenis van de bloementuin in Vlaanderen

Het park en het kasteel van de Graven de Merode te Everberg in 1832. Vooraan bemerkte men Graaf Werner de Merode en zijn familie. Verz. Prins Jean de Merode, Everberg

Henri Vannoppen

1. De bloementuin moet bestudeerd worden

De aardrijkskundige atlas van het begin van de 20ste eeuw wees erop dat in de omgeving van Gent de grote bloemen- en boomkwekerijen opvielen evenals de groensels. Vooral Ledeberg en Gentbrugge waren centra van bloemen- en boomkwekerijen.¹ Het Gentse was zonder discussie de bloemenstreek. Totdaar de atlas. In Gent had men ook de Gentse Floraliën.

Langzamerhand drong de bloementeelt ook door op het platteland. De bloemenhof was het recreatieve element van de boerin. De moestuinen en de boomgaarden zijn verdwenen. Graspleinen en bloemenhoven worden aangelegd als kleine 'Versailles'. Het is dan ook duidelijk de tijd voor de heemkringen om de geschiedenis van de bloementuin te schrijven. We deden beroep op bevoorrechte getuigen, die een beeld gaven van de bloementuin in Midden-Brabant: Colette Vanderbeken voor Weerde (gemeente Zemst), Marie Banken voor Meerbeek (gemeente Kortenberg) en Marcel en Lucienne Sommereyns-Parent voor Sterrebeek (gemeente Zaventem). Er werd heel sterk ingespeeld op de dialectnamen i.v.m. de bloemen en op het sociale: bloemen voor rijken en bloemen voor armen.

2. Van Karel de Grote en de middeleeuwse hortus conclusus tot de Franse en de Engelse tuinen

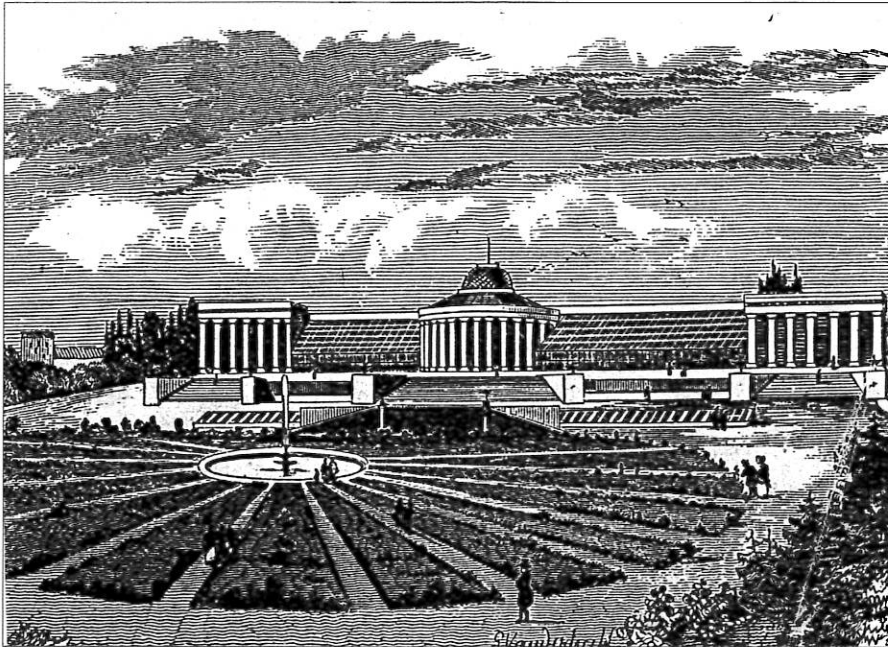
Karel de Grote vermeldde in zijn Capitulare de Villis o.a. de roos, de salvia, de gladiool en de papaver². In de Middeleeuwen had men de 'hortus conclusus' of de gesloten tuintjes. In de 16de eeuw vielen vooral de symmetrische tuinen in de adellijke warandes op. In de 17de eeuw had men de Renaissancetuinen b.v. deze van het kasteel van Heverlee, het park van Edingen met de Zevenster en het kasteel van Tervuren met zijn rechthoekige 'parterres'. Vanaf 1600 heeft men Franse tuinen zoals deze van Versailles, het werk van André Le Nôtre. Het park van Brussel van 1781 is een voorbeeld van Franse tuinen³. In de 19de eeuw was er het kasteel van de Prins van Oranje te Tervuren met vier perken vooraan. In de 'parterres' van het 18de eeuwse kasteel de Selliers de Moranville van Sterrebeek had men geraniums en rozen. Het kasteel Braun de ter Meren te Sterrebeek had een Engelse tuin, een reactie op de symmetrische Franse tuin. Er waren alleen 'parterres' met rozen⁴. De rest was bos. Het abdijkasteel van Kortenberg had rozenperken en perken met dahlia's. De bewoners noemden het 'des corbeils de dahlias'. Ook het eerste Engelse park in ons

¹ J. ROLAND, *Atlas-Leerboek der Aardrijkskunde met de tekst tegenover de Kaarten*, Namen, 1902.

² D.VAN NIEUWENHUYZE, *Bronnen van de geschiedenis van de landbouw van de Nederlanden*, 1993, deel 1, p. 240.

³ In 2000 liep in het MIAT in Gent de expo 'Tuin van Eden van keizer Karel tot heden'.

⁴ *Interview Marcel Sommereyns*, Sterrebeek, 1997.

De Plantentuin van Brussel in 1826. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

land was in de abdij van Kortenberg gevestigd. Kastelen zoals dat van de Graven de Merode te Everberg legden de nadruk op hun park⁵.

3. De Sint-Dorotheabroedersschappen

In het midden van de 17de eeuw had men Sint-Dorotheabroedersschappen in Brugge, Gent, Brussel en Mechelen. Plantenliefhebbers ruilden en verkochten er zeldzame gewassen. Ze versierden op 6 februari het beeld van hun patrones Sint-Dorothea. Met de Franse Revolutie verdwenen deze broedersschappen.⁶

4. Kruidtuinen in de 18de en de 19de eeuw

Brussel, Gent en Leuven waren bekend om hun Kruidtuinen, die in de 19de eeuw beter bekend stonden als de 'Jardins Botaniques'. In Leuven was de kruidtuin verbonden met de Katholieke Universiteit. In 1738 kocht de Leuvense universiteit een stuk grond op de hoek van de Capucienenvoer en van de Minderbroedersstraat naast het anatomische theater van Professor Rega. Men bereikte deze eerste hortus botanicus langs een poort in de Minderbroedersstraat. De grote bezieler van de botanische tuin was professor Michaux, die van 1745 tot 1793 de leerstoel botanica aan de Leuvense universiteit had. In 1765 bezocht Karel van Lorreinen met graaf de Cobenzl deze tuin. Keizer Jozef II volgde in 1781. Alleen de inrijpoort bleef bewaard. De tweede Leuvense kruidtuin werd opgericht op de Capucienenvoer in de voormalige Capucijntuin in de Nederlandse periode. Architect Vander Straeten maakte het ontwerp voor de serres en de orangerie, voor de tuinmanswoning en galerijen, voor een plantkunde-instituut, voor een poortgebouw, een omheiningsmuur, bruggen en een vijver. Het geheel werd opgericht tussen 1821 en 1823. De serres werden verwarmd via rookkanalen. Ook de orangerie werd verwarmd via verwarmingsovens, gestookt met steenkool.⁷

Gent kreeg ook zijn hortus botanicus op het einde van de 18de eeuw. Deze ontstond in de Baudeloo-abdij in 1797, nadat deze was opgeheven op initiatief van plantenliefhebber Charles Van Hulthem en arts Bernard Coppens.⁸

⁵ Interview Pierre Angelroth, Kortenberg, 1990.

⁶ E. VAN LEUVEN, *Bijdrage tot de tuinbouwgeschiedenis: De Belgische groenteteelt, 1830-1914*. Aartrijke, 1990, p. 11.

⁷ C. DE MAEGD, Hortus Lovaniensis. Zijn geschiedenis en zijn gebouwen. De restauratie van de orangerie, in: *Mommenten en Landschappen*, s.l., juli 1984, p. 6-26.

⁸ R. DE HERDT en P. DE CORTE, *Fine Fleur*, s.l., s.d., p. 18-19.

5. De orangerie van het kasteel in de 19de eeuw

Elke tuinbezitter van enige allure in de stad of op het platteland hield er een orangerie op na. Deze diende niet alleen voor overwintering van vorstgevoelige planten, maar ook als wandel- en ontmoetingplaats. Een mooie orangerie bleef bewaard in het kasteeldomein van Graaf Chistyn de Ribaucourt te Perk. De orangerie was in de eerste fase een niet verwarmde vorstvrije ruimte, waar planten konden overwinteren. In de 19de eeuw kwam de mode van de palmen op. De orangerie moest dan permanent verwarmd worden.

De sierplanten kwamen aan bod in de 'Flore des Serres et des Jardins de l'Europe' (1845-1880) van Louis Van Houtte en in de 'Illustration horticole' (1854-1896)⁹.

6. Laurierbomen als statussymbolen

De laurierbossen in Zuid-Europa (Azoren, Madeira, Canarische eilanden) en rond de Middellandse Zee zijn volledig verdwenen. Laurier kwam dus oorspronkelijk in het wild voor. De Romeinen kenden de laurierkransen. Brugge was de hoofdstad van de laurier. De *Laurus nobilis* werd in de 18de eeuw gekweekt door de tuinmannen van de adel en de burgerij. Rond 1870 werden grote laurierexpo's te Brugge ingericht. Vooral in de periode 1880-1930 was de productie van laurierbomen belangrijk voor Brugge met drie grote bedrijven: Flandria, Sander en Vincke-Dujardin. Ze verkochten laurierbomen aan geheel Europa. Laurierbomen waren bij de adel en de burgerij statussymbolen.¹⁰

Ook op het platteland drong rond 1900 de laurierboom door.

Louise Vannoppen-Moeys in Bertem gaf elk van haar kinderen een laurierboom¹¹. Laurier werd gebruikt in de soep en was nu een praktische smaakmaker geworden.

7. Bloemen in de schoolmeesterswoning

In 1884 werden de landbouwlessen in het lager onderwijs ingevoerd. De schooltuin werd belangrijk. Men keek op naar de onderwijzer, die één van de dorpsnotabelen was, zeker wanneer hij gediplomeerd was. Zijn tuin en zijn bloemencultuur kreeg dan ook navolging bij zijn leerlingen en hun gezin.

Margriet Alloing beschreef haar ouderhuis, de woning van 'Meester Remy' te Wijgmaal (vroeger Herent, nu Leuven) met de tuin rond 1930 als volgt: "*Onze tuinen voor en achter het huis waren beplant met allerlei soorten bloemen en bomen. Op alle vensterbanken stonden bloempotten met geraniums en andere bloemen, tot op het zoldervenstertje*"¹².

8. Bloemisten, een stadsverschijnsel, en zelfstandige hoveniers

Er waren op het platteland weinig bloemisten voor W.O.II. Bloemisten kwamen meestal in de stad voor. Pierre Angelroth uit Kortenberg vertelde ons dat de trouwboeketten voor W.O.II uit de bloemenwinkels van Brussel kwamen. In 1938 huwde hij Mariette Chantraine. Hij bracht voor zijn Kortenbergse bruid een trouwboeket mee uit een bloemenwinkel uit Brussel. De aankoop van het bruidsboeket moest traditioneel door de bruidegom gebeuren.¹³

Zelfstandige hoveniers had men wel voor 1940 in plattelandsdorpen met kastelen en villa's. Ze zorgden voor het onderhoud van de parken in sommige villa's en kastelen. De meeste villa's en kastelen hadden echter hun eigen 'jardinier' of hovenier.

Kortenberg was een typische villagemeente, waar de rijke burgerij van Brussel haar buitenverblijven had. In de jaren 1920 was er een bloemenzaak in de Hertog Jan II-laan te Kortenberg, waar men een boeket bloemen kon kopen. De familie Van Humbeeck in Kortenberg bestaat ook uit drie generaties bloemisten. In een dorp met villa's was er een

⁹ E. VAN LEUVEN, *o.c.*, p. 13.

¹⁰ *Laurus nobilis. Het boek van de laurier*, Gent-Amsterdam, 2002, p. 29. Michel Vanhalme schreef hierin het hoofdstuk 'Brugge, hoofdstad van de laurier', p. 45-53.

¹¹ *Interview Edward Vannoppen*, Veltem, 1972.

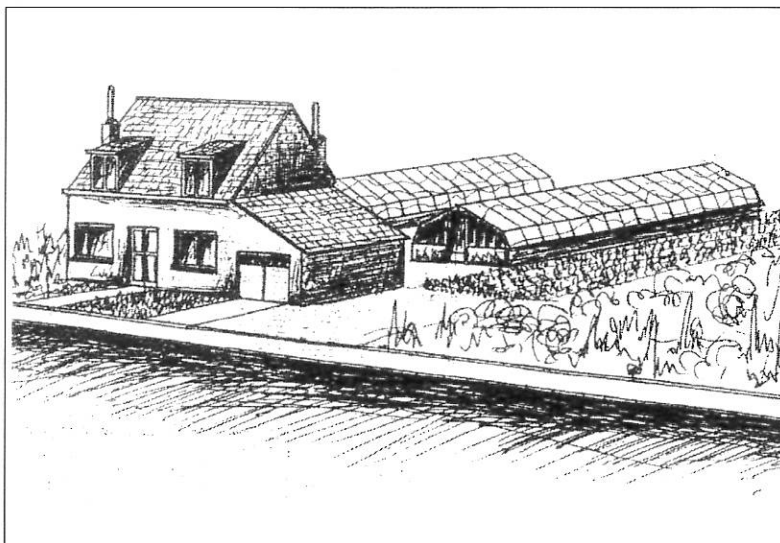
¹² M. JESPERS, *Meesteremy. Verzameld werk met levensverhaal Jan Remy Alloing °1883 +1953*, s.l., 2003, p. 399-400.

¹³ *Interview Pierre Angelroth*, Jodoigne, 1997.

afzet voor bloemen. In de landelijke gemeenten had men tijdens het interbellum helemaal geen verkooppunten. Tot 1925 waren nog heel wat bruidsboekets op het platteland samengesteld uit oranjebloesem ('fleur d'oranger') in was en waren bloemen dan ook niet noodzakelijk voor de huwelijken.

9. Bloemen voor de processie

Twee of drie jaarlijkse processies behoorden tot het 'Rijke Roomse Leven' in Vlaanderen: één met Hoogwaardig of op de zondag na Sacramentsdag voor het gehele land en één of twee kermisprocessies. Bloemen waren op het platteland voor de processies noodzakelijk. Sommige families hadden speciaal voor de processie een kruis en kandelaars. Die zetten ze tentoon op een tafeltje aan de straatkant van hun huis wanneer de processie passeerde. Ze zetten er bloemen bij, maar ze strooiden ook bloemblaadjes op de weg uit, mooi op de plaats waar de figuranten stapten. Ook wit zand werd in een mooie streep uitgestrooid. In de omgeving van de stopplaatsen of haltes werd ook overvloedig met bloemen versierd en blaadjes gestrooid.¹⁴ Bij de processie in Meerbeek (Vlaams-Brabant) zag men voor W.O.II de woningen versierd met een vaas met pioenen, rozen, 'gendarmen' (irissen) en gele bloemen¹⁵.

De bloemkwekerij Bossin te Zaventem met de twee serres. Verz. H. Vanoppen

10. Bloemen op het kerkhof of de opkomst van chrysanten met Allerheiligen, geen oude traditie

De chrysant heet in het Latijn 'chrysantemum'. De chrysanten zijn het symbool van Japan. We vinden in Zaventem chrysantentelers tijdens het interbellum. De familie Bossin in de Molenstraat te Zaventem had een bloemenkwekerij met twee serren, waar men geraniums en snijbloemen kon bekomen. De hoogdagen waren de plechtige communie en moederdag. In W.O.II waren er toch chrysanten bij Bossin: *"Allerheiligen naderde. De chrysanten werden in de serre gebracht. Al de jaren van de oorlog zijn pa en ma er toch in geslaagd een hoeveelheid bloemen te kweken voor Allerheiligen. Hoe moeilijk het leven ook was, de mensen kochten toch een bloempot om hun doden te gedenken"*¹⁶.

Met Allerheiligen werden voor W.O.II de potten chrysanten voor de woning van de bloemist op de Hertog Jan II-laan te Kortenberg te koop aangeboden. De familie De Brouwer uit Overijse voerde tijdens het interbellum de chrysanten in Erps in. De chrysanten werden toen in serres gekweekt. Men kende alleen dikke witte chrysanten. Voor 1940 zag men weinig chrysanten op het kerkhof van Laken. Men zag er wel kronen en boeketten met bloemen. Op het platteland werden de graven meestal gezaveld. De chrysanten werden vooral populair als kerkhofbloemen met Allerheiligen na W.O.II.

Naar het einde van de 20ste eeuw werden de dikke chrysanten vervangen door kleine. Naast de witte kwamen er gele en paarse chrysanten. De chrysanten werden nu in

¹⁴ Interview Mia Jaspers, Rotselaar, 2006.

¹⁵ Interview Marie Banken, Meerbeek, 1997.

¹⁶ M. BOSSIN. Beelden uit mijn kinderjaren (3), in: *Sterrebeek*, 2000, nr. 2, juni 2001, p. 36. Interview Pierre Angelroth, Jodoigne, 1997. Interview Lucienne Sommereyns-Parent, Sterrebeek, 1997.

Grafsteen van Emiel Van Tilt (+1945) op het kerkhof rond de kerk van Kwerps in de jaren 1950. Bemerkt de grote witte chrysanten met Allerheiligen. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

Christina Van Tilt-Anthoon met hoed en vos, zoals het toen de mode was, terug van de zondagsmis in de jaren 1950, voor de bloementuin van haar zoon Gustaaf Van Tilt in de Vissegatstraat te Erps-Kwerps. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

open lucht gekweekt en werden dan ook veel goedkoper. Bloementelers stonden nu met Allerheiligen met hun bloemen aan de verschillende kerkhoven met toelating van de gemeentelijke overheid.¹⁷

- bloemen in de landelijke woning
- bloemen in de 'bloemenhof'
- serreplanten
- planten uit het buitenland
- muurplanten en dakplanten
- weideplanten
- akkerplanten
- bos-, heide-, moeras- en spoorwegplanten.

11. Bloemen op het platteland

Een ruiker bloemen in Midden-Brabant is op het Midden-Brabants platteland 'nen boekee bloemen', een grasperk is 'ne pelouse' en een bloementuin is 'nen bloemenhof'. Alle woningen op het platteland in de jaren 1950 hadden een bloementuin.

De inwoners van het platteland deden in de golden sixties hun bestellingen bij grote zaadhuizen zoals Gonthier te Wanze bij Hoei, De Coninck-Servaes te Maldegem en Arboflora. De catalogi van deze zaadhuizen vinden we bij de meeste plattelandsfamilies terug.

We onderzoeken het bloemengebeuren op het platteland als volgt:

¹⁷ *Ibidem*

12. Bloemen in de landelijke woning

In de woningen vinden we verschillende bloemen: geraniums, vrouwentongen, St-Jozefsplanten, fuchsia's en later kerstrozen. De geraniums kwamen algemeen voor op het platteland in Midden-Brabant. In de meeste hoeses stonden de geraniums in potten voor de ramen en dat langs de binnenzijde. In Zaventem overwinterden ze binnenshuis. De vrouwentongen staan officieel bekend als sanseveria's. Men vond ze ook in alle woningen terug. De St.-Jozefspant of Clivia Ardua bloeit met het feest van Sint-Jozef, de patroon van de schrijnwerkers. De fuchsia's

stonden ook binnen. Men kende ze in Midden-Brabant als de 'klokskes' of de 'klokskesplant'. Hij bloeit in juni-augustus.

De kerstroos heet officieel 'Helleborus Niger'. Hij groeit in Joegoslavië in de natuur. Deze vaste plant bloeit van eind december tot maart. De laatste jaren is hij heel populair in de kerstperiode. Vroeger was de kerstroos op het platteland onbekend. Eén van de Kortenbergse bloemenwinkels in 2007 heet Helleborus.¹⁸

13. Bloemen in de 'bloemenhof'

We wandelen even door de bloementuin. In Midden-Brabant ligt 'den bloemenhof' gewoonlijk voor het huis of achter in 'den hof' (tuin). De amaryllis is een lelieachtige bloem.

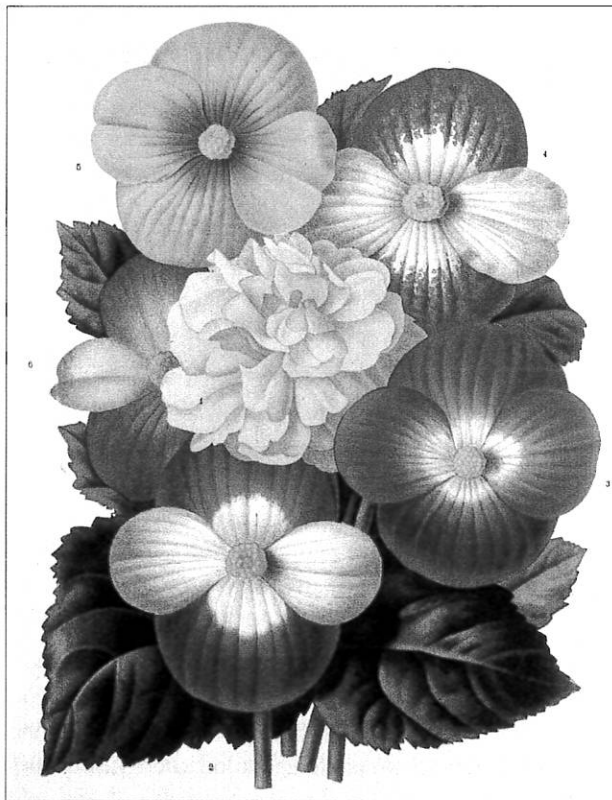

De Amaryllis bresiliensis uit Pierre Réduité 'Choix des plus belles fleurs et des plus beaux fruits'. Parijs, 1833. Redouté was één van de befaamste bloemenschilders van zijn tijd.

De anjers staan in Midden-Brabant bekend als de pensbloemen of 'genoffelen'. In het Frans zijn het 'des giroflés'. De officiële naam is 'Dianthus'. Prins Bernard van Nederland vertoonde zich gewoonlijk met een anjer in het knoopsgat. Men heeft pensbloemen met één bloem, maar er zijn ook de anjers duizendschoon met bloemtrossen. In de Kortenbergse villa's werden ze in 'parterres' in het park geplant.

Aronskelken vinden we in het wit en in het oranje. In Meerbeek spreekt men van 'varkensoren'. De gele aronskelk is de biedermeier. Er is ook de Italiaanse aronskelk. In de jaren '50 werden aronskelken gebruikt voor trouwboeketten. De aronskelk kwam ook voor in de woonkamer. Hij gaf status aan de woning. Velen zagen hem dan ook eerder als een binnenplant.

Begonia's kwamen vooral in parken voor. Oorspronkelijk was het een plant voor rijke mensen. De begonia's moesten ook in serres overwinteren. Men zag later de begonia als afzonderlijke plant ook in de 'bloemenhof' op het platteland.

De begonia volgens 'L'illustration Horticole', 1893, XL, pl. CLXXXVII.

De Chinese anjer of Dianthus Chineus is een soort chrysantheum. De 'clementine' heet officieel 'Clematis'.

Dahlia's waren typisch voor de boerenhoven. Men had grote en kleine dahlia's. De bloembollen worden eind april geplant. De bloemen worden in de hoeves als snijbloemen

¹⁸ G. RICE en E. STRANGMAN, *Helleborus. Gids voor liefhebbers en vakmensen*, Haarlem, 1998, p. 5.

gebruikt. De wortelen van de dahlia's werden in de winter in de kelder bewaard. Men legde ze op de aardappelen om niet uit te drogen. Men trok er 3 à 4 wortelen af. Deze vormden dan telkens één plant.

De dahlia's in de bloementuin van de familie August Vannoppen te Erps-Kwerps in 1955. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

Duizendschoon is in Meerbeek bekend als 'keikes'. Fuchsia's staan in Midden-Brabant ook buiten.

De gladiool of Gladiolus was in Sterrebeek een luxe en kwam weinig voor¹⁹. In Erps-Kwerps was het typisch voor de boerenhoven. De bollen werden voor de vorst gerooid en overwinterden in de kelder. De bloembollen van de gladiolen werden geplant tussen einde maart en einde mei. Gladiolen werden als snijbloemen in de hoeves gebruikt.

De gouden regen is officieel de Laburnum Anagroides. Goudsbloemen zijn de Calendula. Gipsosiel of 'Gypsophila' is een soort aspergekruid. Het wordt door de bloemisten in boeketten gestoken. De hortensia is officieel de Hydrangea Paniculata. De hortensia was typisch voor de boerenhoven. Men kon de bloemen ook laten drogen. De iris komt voor in het gedicht 'Amaryllis, waar is iris?'. In Meerbeek staan irissen bekend als 'gendarmen'. Zo zegt men: "De gendarmen zijn open". De iris groeit op moerassige plaatsen en stond in Zemst bekend als de gele lis.²⁰

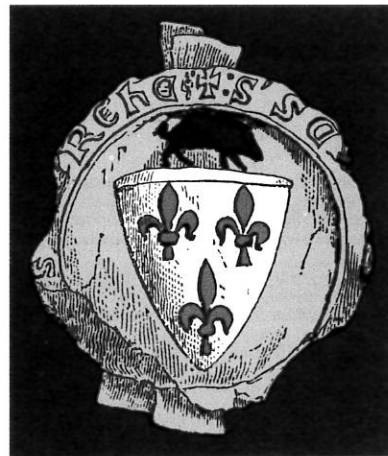
De Japanse sierkers heet officieel Prunus Amanogawa. De judaspenning staat in Midden-Brabant bekend als 'duvelsgeld'. In het Frans spreekt men van 'monnaie du pape'. Wel een tegenstrijdige appreciatie! Het is een wit

De gladiolen in de bloementuin van de familie August Vannoppen te Erps-Kwerps in 1955. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

en blauw paarse bloem. Ze vormt in de herfst zaden op zilverachtige tussenschotten. De krokus komt ook in de natuur voor. De krokus is het eerste teken van het komende voorjaar. Deze plant staat in de tuinen te bloeien rond carnaval, vandaar de krokusvakantie, de nieuwe naam voor het carnavalverlof. De leeuwenbek komt overeen met het vlasbekje. In Kortenberg spreekt men ook van het 'kattebakkes'.

De lelie heeft als officiële naam 'Lillium'. Lelies kent men in Meerbeek als 'lelles'. Vooral witte lelies waren populair. Men spreekt hier van de Sint-Jozefslilie. St.-Jozef werd immers als heilige gewoonlijk in de kerk met witte lelies voorgesteld. In de heraldiek had men gestileerde lelies. De heren van Rotselaar voerden dit wapenteken. Zo vinden we de lelies ook terug in Everberg en Meerbeek, gebieden van de heren van Rotselaar.

De rode lelies van de heren van Rotselaar in het wapenschild van de schepenen en later ook van de gemeente Everberg. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

¹⁹ Interview Marcel Sommereyns, Sterrebeek, 1997.

²⁰ Interview Colette Vanderbeken, Weerde, 2006.

De lelie is ook het symbool van de Franse koningen, denk aan de Lelieaarts in de Guldensporenslag. Dode kinderen werden soms opgebaard met witte lelies voor 1940. Dit gebeurde in de boomkwekerij Leonard Schroven te Kortenberg toen hun dochtertje Simonne begraven werd. De lelies waren toen in volle bloei²¹. Ook voor trouwboeketten in de jaren 1950 werden lelies gebruikt.

Bruidsboeketten met lelies waren mode in de jaren 1950 zoals men bemerkt op de huwelijksfoto van Roger en Mariëtte Van Tilt te Veltem-Beisem (gemeente Herent). Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

De lobelia kwam beperkt voor. De lobelia dankt haar naam aan de Vlaamse medicus Mathias de l'Obel of Lobelius. Hij was de lijfarts van Willem van Oranje en de stadsdokter van Antwerpen en Middelburg. De lobelia is een blauw eenjarig bloempje, dat in de zomermaanden weelderig tiert.²²

Lupinen, in het Latijn *Lupinus*, kwamen vroeger veel voor in de boerentuinen. De meest voorkomende kleuren waren: geel, roos en blauw. De lupinen bloeien in juni en juli. In Meerbeek sprak men van 'torenkappers' of 'torenkappes'. Ooit hoorden we ook de term 'gendarmen'.

De narcis is in Midden-Brabant de 'paasbloem'. Er zijn gele en witte paasbloemen.

De magnolium, officieel *Magnolia*, is een boom, die we terugvinden in siertuinen. Hij bloeit slechts enkele dagen. Men noemt hem 'tulippe de Virginie'. De naam magnolia komt van de Fransman Pierre Magnol in de 18de eeuw. In Midden-Brabant zag men de magnolium tijdens het interbellum alleen bij heel rijke mensen in villa's en kastelen.

De margriet heet officieel de 'Leucanthemum'. Oorspronkelijk was het een grasplant. Later werd de margriet gecultiveerd. Zo kreeg men margrietten met grote bloemen. 'Reine Margrietes' staan ook bekend als asters. De bekendste waren de witte margrietten. De margriet heet in Meerbeek de Sint-Jansbloem. Margrietten waren algemeen verspreid in de boerenhoven. De margrietten bloeien in juni en augustus.

De bloementuin van Leonie Vannoppen-Vanhoegaerden in de Stationsstraat (nu Kouterstraat) in 1939 met margrietten. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg

De palmboom in Midden-Brabant is de buksboom. *Buxus* vonden we in de meeste pastorieën. Ook op de hoeve had men palm in 'den hof'. De palm werd in de kerk gewijd met Palmenzondag en de akkers werden ermee gepalmd. Palm stak op het kruisbeeld en beschermde het huis tegen de bliksemvloed.

Pampaskruid of pampasgras, officieel '*Cortaderia*' zijn de witte pluimen, die men in veel gangen zag. Het zijn droogbloemen. De phlox staat in Zemst bekend als de 'vlambloem'. Ze kwam vroeger in Sterrebeek veel voor. Ze bloeit van juli tot september. De pioen draagt als officiële naam *Paeonia*. Vroeger kwamen deze bloemen veel meer op de hoeve voor dan nu. Nu is deze bloem in de tuinen bijna uitgestorven. Met Sinksen had men de rode pioenen of de boerenzioenen. De blaadjes werden gebruikt voor de processies, die in deze periode doorgingen (Sacramentsprocessie of processie van Hoogwaardig en de kermisprocessies).

Wilde rozen of Gelderse rozen zijn klein. Men had kleinbloemige klimrozen en men had ook stokrozen of stamrozen o.a. *Althea Rosea*. Ridderspoor of officieel '*Delphinium*' werd ook 'gendarm' genoemd.

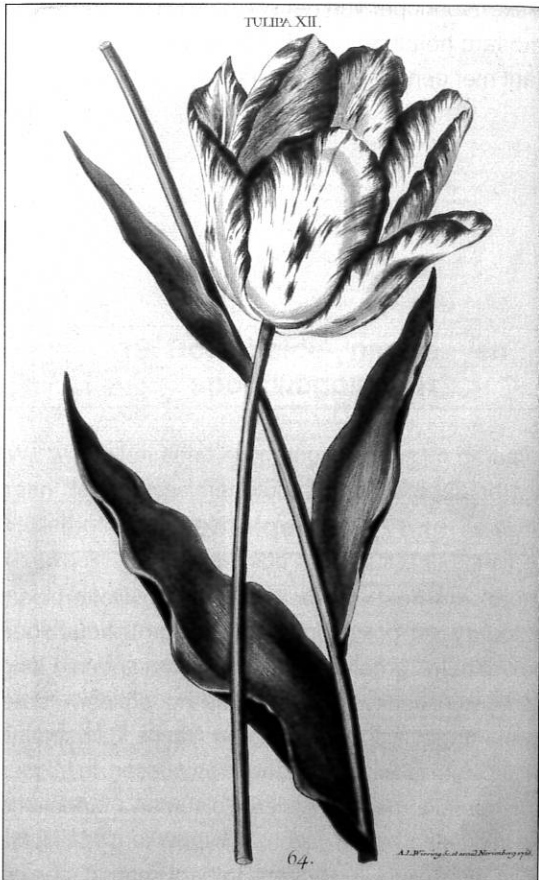
De sering, officieel '*Syringa Vulgaris*', stonden in Erps-Kwerps bekend als 'Juzemienen' of 'Suzemienen'. In het Frans sprak men van 'des lilas' en dat verwees naar de kleur. Men had er eerst witte later, donker paarse en licht

²¹ Interview Louise Schroven. Kortenberg, 2006.

²² R. DE HERDT en P. DE CORTE, o.c., p. 12.

paarse. Het zijn struiken of kleine bomen, die zich in het late voorjaar met geurende witte of paarse bloementrosjes toien.

Stinkertjes zijn officieel 'tagettes'. Men spreekt ook van de Chinese Aster. Stinkertjes houden insecten en slakken tegen. Strobloemen, officieel *Helichrisum*, wordt gebruikt voor droge boeketten. De surfina lijkt op de hagewinde. Tulpen kwamen uit Nederland, denk maar aan het lied 'Tulpen uit Amsterdam'. Voor 1940 vond men ze niet in de boerenhoven op het Midden-Brabants platteland.

De tulp 'L'Agréable' uit Christoph Jacob Trew 'Hortus nitidissimus'. Neurenberg, 1768, plaat 48.

De violen met de officiële naam 'Viola' noemt men in Meerbeek 'mollepootjes', in Erps-Kwerps 'violetten' en in Zemst 'pensees' en 'pensékes'. Men vindt ze in drie kleuren: paars, geel en wit. De 'mollepootjes' werden in mei op het kerkhof geplant in Meerbeek. Het vlijtige liesje heeft de Latijnse naam 'Impatiens'. De vrouwenmantel heet officieel '*Alchemilla Mollis*' of vrouwenmantel. Het is een uitstekende bodembedekker. De zonnebloem is vooral belangrijk voor de olie.

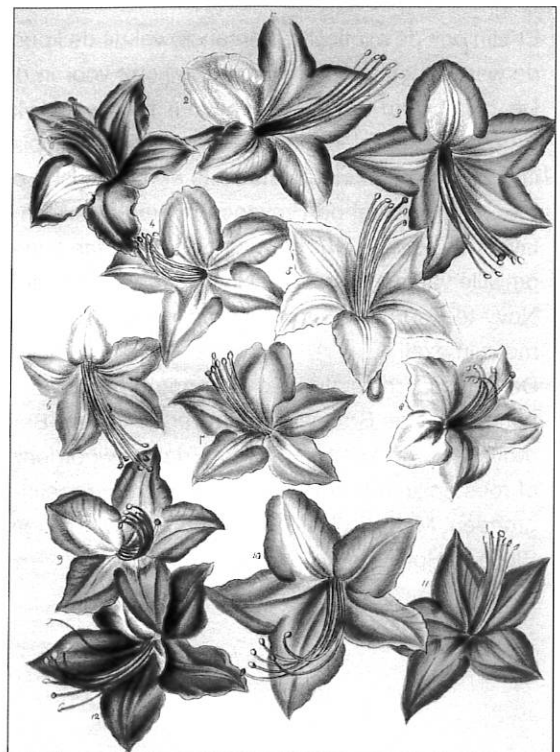
Er zijn ook planten, die helemaal niet welkom zijn in de tuin, zeker niet in de bloementuin. Daartoe behoren de witte dovenetel en de brandnetel. Netelen werden zelf in de

voeding gebruikt. Mijn grootmoeder langs moederszijde 'Stine van Kamilleke Van Tilt' (Christina Van Tilt-Anthoon) in Kwerps maakte rond 1920 nog 'stoemp' (puree) van netelen en volgens mijn moeder was het niet slecht van smaak²³.

14. Serreplanten

De begonia's werden in 1690 ontdekt op de Antillen. Vanaf 1850 werden begonia's geteeld in de Gentse sierteeltbedrijven. De omgeving van Gent en vooral Lochristi zijn bekend omwille van de begonia's. In 1970 telde men 250 ha begonia's en in 2003 was dit gedaald tot 123 ha. De bloembollen van de begonia worden in de bloementuinen geplant einde mei. Ze bloeien van juni tot het invallen van de vorst.²⁴

De azalea is een typisch element van de Oost-Vlaamse sierteelt. Alexander en zijn zoon Ambrosius Verschaffelt te Gent legden zich met hun sierteeltbedrijf te Gent toe op het kweken van azalea's en camelia's rond 1850.²⁵

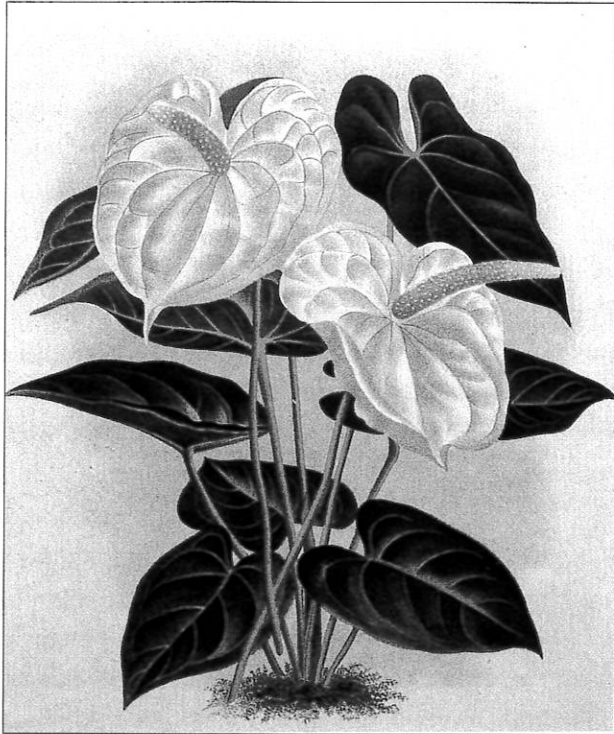
De Azalea mortieriana uit 'Annales de la Société d'Agriculture et de Botanique', 1846, p. 325.

²³ Interview Marie Vannoppen-Van Tilt. Erps-Kwerps, 1973.

²⁴ R. DE HERDT en P. DE CORTE, o.c., p. 39.

²⁵ R. DE HERDT en P. DE CORTE, o.c., p. 27.

De anthurium is ook een speciale serreplant. Ronny Middendorp en Rozette Kerremans hebben in Veltem in 1998 serres met anthuriums. Ze zijn de enige producenten daarvan in België. De anthurium is een tropische plant. Anthuriums worden gebruikt voor begrafeniskransen en ander steekwerk²⁶.

De *Anthurium andreaeanum* Wambeckeanum uit *L'illustration Horticole*, 1892, plaat CLXIII.

Er zijn ook de exotische planten zowel uit de koude als uit de warme gebieden. De Edelweis komt voor in de Alpen. De plant werd vooral bekend om het liedje. Het Erps-Kwerps orkest Edelweis is genoemd naar deze plant en dit lied. De lavendel of *Lavandula* is een exotische plant, die men verbindt met de Provence in Frankrijk. Men vindt de lavendel gedroogd in de Midden-Brabantse linnenkasten omwille van de geur. In de Nieuwstraat te Brussel of in de Novy te Kortenberg vond men de verkoper van lavendel met zijn ezel.

De *Lotus Corniculatus* gaf haar naam aan de dancing de Lotus langs de Brusselsesteenweg te Veltem-Beisem. De rhododendron komt van twee Griekse woorden: 'rhodon' of roos en 'dendron' of boom. Deze plant groeide op zure gronden. Men vindt mooie variëteiten in het Domein van Bloso te Hofstade²⁷.

16. Muurplanten en dakplanten

Klimop en hagedinde zijn muurplanten. Klimop houdt het vocht uit de muur en is daarom zeer populair. De bladeren vallen af in de winter. De hagedinde is een klimplant met grote trechtersvormige bloemen, die struiken en omheiningen overwoekerden. Jonge meisjes maakten er een kroontje mee, wanneer ze in de omgeving speelden. In Meerbeek sprak men van 'weerwin'. Donderkruid of donderbaard is een dakplant. Het is een soort cactus of een vetplant. Deze groeit op het dak van de bakoven, van het 'huiske' (voorloper van het W.C.) en op het varkenskot. Donderbaard houdt de donder en de duivel tegen. Het is een plant met een magische kracht.

17. Weideplanten

De boterbloem heet officieel de 'Gewone Dotterbloem'. Dotterbloem wordt ook gebruikt voor een grote boterbloem. De boterbloem groeit in vochtige weilanden, langs slootkanten en beekoevers. De gele dotterbloem is een moerasplant met als officiële naam *Caltha Palustris*. De koekoeksbloem groeit in hooilanden en bossen. In Midden-Brabant spreekt men van 'sleutelbloemen'. Madeliefjes groeien in grasland en in 'gazons' (grasperken). Meiklokjes bloeien in mei en juni. In Midden-Brabant spreekt men ook van 'lelietjes van dalen' in de Everbergse bossen. Het zijn trossen witte geurige klokjesbloemen. Het blad is erg giftig voor de konijnen. Meiklokjes werden ook gecultiveerd en algemeen verkocht op 1 mei. In Erps-Kwerps spreekt men van 'mugeskes' naar het Franse woord voor meiklokjes. De paardenbloem kende men in Midden-Brabant als 'de pisbloemen' of 'ketepplanten'. 'Ketepplanten' steken voor de konijnen was voor 1914 een werk voor de kinderen. Men gebruikte de 'ketepplanten' ook bij het maken van salade.

De wilde aronskelk met groene bloemen heeft in Sterrebeek als bijnaam 'boter en kaas'.

²⁶ Veltem. Anthurium wil het warm hebben, in: *Het Nieuwsblad*, september 1998.

²⁷ *Mededeling Colette Vanderbeken*, Weerde, 1997.

18. Akkerplanten

De klaproos of de Papaver staat in Midden-Brabant bekend als de 'kollebloem'. Deze plant met rode bloemen vinden we langs de wegranden en in de graanvelden. Het is een opiumachtige plant. Men verkocht de vrucht als 'heultoppen'. Heultoppen werden gebruikt tegen tandpijn en tegen het wenen van de baby's²⁸. De papaver wordt ook gecultiveerd. De korenbloem is een blauwe veldbloem. In het Frans spreekt men van 'des bleuets'.

Latifolia is een plant, die past bij de waterlandschappen. De vruchten (zwarte stokken) worden gebruikt voor droogboeketten. Liesdotte is ook een soort riet.

De brem is typisch langs de spoorweg Brussel-Leuven. Hij werd ook gebruikt om de wagens te versieren met de historische en folkloristische stoeten te Erps-Kwerps.

19. Bos-, heide-, moeras- en spoorwegplanten

We wandelen eerst even door het bos. In de natuur vindt men de boshyacinten vooral aan de bosrand b.v. in het Hallerbos en in de bossen rond Everberg. Ze worden ook gekweekt. Men vindt ze in het wit, in het blauw en in het roos. Maretak of vogellijm is een parasiet, die op eiken groeit. In Erps-Kwerps komt hij veel voor in de omgeving van het Wijnegemhof. De sleutelbloem heet officieel de koekoeksbloem. Hij groeit in bossen en hooilanden. De tuinvariëteit is de sleutelbloem of Primula. Deze plant heet ook koekoeksbloem. In Meerbeek spreekt men van 'de Zuzekesbloem'. Het vergeetmenietje is een plant met lichtblauwe bloemetjes.

Heidekruid of 'Erica Calluna' kwam in de natuur voor op de Bovenberg te Veltem-Beisem.

Riet en liesdotte zijn moerasplanten. Riet of Typha

Besluit

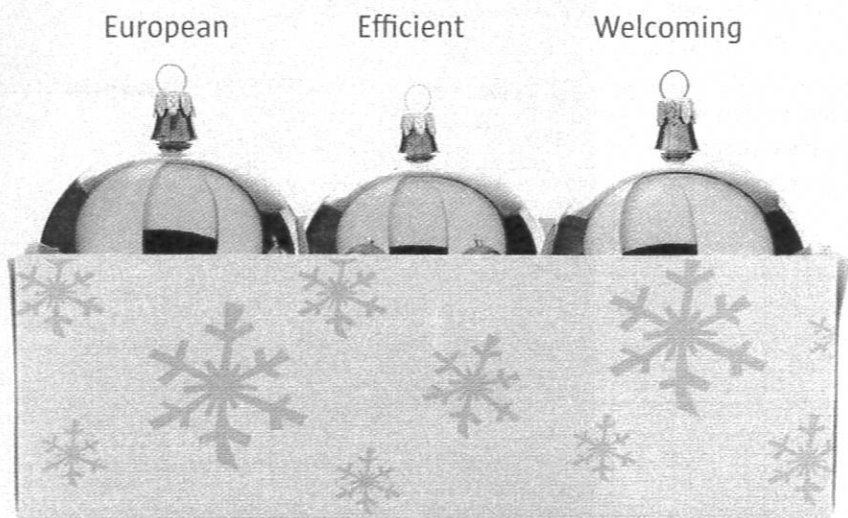
De bloementuin was het monopolie van de boerin op het platteland. Door de toename van de welvaart verschenen er ook nieuwe bloemen en ook hier is de mondialisering niet vreemd aan. Het is belangrijk dat de dialecttermen van zowel gekweekte als natuurlijke bloemen genoteerd worden. Het is ook noodzakelijk dat we de evolutie van de soorten bloemen in de huiskamer en in de bloementuin volgen. Hierin heeft ook de heemkunde een rol te spelen.

Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

²⁸ Interview Marie Vannoppen-Van Tilt, Erps-Kwerps, 1985.

Bloemen in een houten ton, Jan Breughel, begin 17de eeuw. (Kunsthistorisches Museum, Wenen)

Briefkaart, *European, Efficient, Welcoming*, Brussels Airport, 1996. Wenskaart gedrukt in opdracht van de afzender. Geen formulering van wensen maar we zien wel de "merchandising" begrippen: *European, Efficient, Welcoming*. Als beeldmateriaal drie blauwe kerstballen in een doosje versierd met ijssterretjes. Hier wordt wel teruggegrepen naar traditionele elementen om moderne begrippen aan de man te brengen. Zelfs een wenskaart is voor een bedrijf een onderdeel van zijn reclamecampagne.

"Wenskaarten tijdens de jaarwende" Een beeld van een veranderende maatschappij (deel 2)

Harry F.E. Vermeir

De situering

Deze tekst doet een beroep op de schema's van het gelijknamig onderzoek in "Ons Heem" jaargang 59, nr. 4, 2006.

In dit deel twee worden de wenskaarten van de jaarwende 2006/2007 doorgelicht op dezelfde wijze als dit gebeurde in deel één. Het is de bedoeling door vergelijkbaar materiaal een spiegel voor te houden van de veranderende maatschappij, waar het digitaal gebeuren, ook op dit gebied, sporen nalaat.

Over het ontstaan en de historische evolutie van de wenskaart had ik het in deel één.

De aanpak

Ik kreeg van vier gezinnen wenskaarten over de jaarwende 2006/2007.

Die kaarten onderzocht ik vanuit vier gezichtshoeken:

1. De *formulering* van de gestandaardiseerde en de persoonlijke verwoorde *wensen*, vertrekkende van de items van de jaarwende 2005/2006, met eraan toegevoegd de items over 2006/2007;
2. Het *beeldmateriaal*, vertrekkende van de items van de jaarwende 2005/2006, met eraan toegevoegd de items van 2006/2007;
3. De uitgever of maker van de wenskaart, volgens de indelingen van één en twee, hiervoor;
4. De afzender, naargelang het gaat om een privépersoon of instelling (vzw of bedrijf)

De gezinnen in kwestie zijn:

Gezin I: man/vrouw (ca. 64 jaar), met een actief sociaal leven - 55 kaarten voor de jaarwende 2006/2007; hetzelfde gezin I uit deel één.

Gezin II: man/vrouw (ca. 59 jaar), vrijzinnig/Vlaams, hij

een heel actief sociaal-cultureel leven, zij zijn rechterarm.

- 86 kaarten over de jaarwende 2006/2007.

Gezin III: man/vrouw (ca. 70 jaar), katholiek/Vlaams, beiden een heel actief sociaal-cultureel leven – 58 kaarten voor de jaarwende 2006/2007.

Gezin IV: man/vrouw (ca. 56 jaar), katholiek, beiden een gezamenlijk actief sociaal-cultureel leven dat verbonden is met één grote culturele vereniging - 62 kaarten voor de jaarwende 2006/2007.

De formele wensen

We nemen hier andermaal de formele eindejaarswensen onder de loep. Zowel de gedrukte als de handgeschreven wensen werden in aanmerking genomen. De gegevens onder I zijn van dezelfde personen als in het onderzoek over 2005/2006.

Elk Romeins cijfer werd opgedeeld in a en b met eronder een cijfer:

- (a) staat voor de opgetelde gedrukte formuleringen,
- (b) vermeldt de handgeschreven formuleringen.

Op sommige kaarten staan er zowel gedrukte als geschreven wensen. Het kan ook dat er op een kaart geen gedrukte wensen staan. Het Romeinse cijfer verwijst naar de persoonsgegevens. De laatste twee kolommen zijn een optelsom van a of van b.

“Indelingen over 2005/2006”, daaronder staan de indelingen zoals ze ook voorgaand jaar voorkwamen; “toegevoegde items 2006/2007” dat zijn de gegevens die er dit jaar bijkwamen.

Wenskaart, Meertalig: Prettige Kerstdagen en Gelukkig Nieuwjaar, X-mas, 2006.

Wenskaart gekocht door de afzender. De formulering van de wensen gebeurt in het Nederlands, Frans, Duits, Engels, Spaans en Portugees. Voor iemand met een internationale vriendenkring ... Als beeldmateriaal een staander met een rode brandende kaars, vier brandende witte kaarsjes, twee kerstballen, bol en appel, een denappel en een wit gemaakt dennentakje. We kunnen hier spreken van traditionele symboliek voor die periode van het jaar.

Formulering	I.a	I.b	II.a	II.b	III.a	III.b	IV.a	IV.b.	a	b
Indelingen over 2005/2006										
Prettige Kerstdagen	20		23	2	9		37	89	2
Zalig Kerstfeest	3	2		7	3	7		3	6	19
Zalig Kerstmis	2	1	3					1	5	2
Vreugdevol Kerstmis						1				1
Vrolijk Kerstfeest	2				1		3	1	6	1
Sfeervolle Kerst										
Fijne Kerstdagen			1		1		1		3	
Gezellige Kerstdagen						1				1
Sfeervolle Kerstdagen							1		1	
Vrede van Kerstmis										
Merry Christmas	1		5		3		2		11	
Joyeux Noël										
Happy Christmas										
Gelukkig Nieuwjaar	29	2	44		19	1	35	1	127	4
Voorspoedig Nieuwjaar		1	4		2			2	6	3

Fijn Nieuwjaar			1				1		2	
Zalig Nieuwjaar										
Prettig eindejaar			1						1	
Betoverend 2007	1								1	
Gezond (jaar) 2007	3	10	4	15		4		20	7	49
Vredevol 2007			1	2				1	1	2
Wensen voor het nieuwe jaar	1	1						1	1	2
Beste wensen 2007		2	7	10	3	4	1	7	11	23
Prettige Feestdagen	6	1	7		3		1	1	17	2
Gelukkig 2007	4			10				5	4	15
Bonne Anneé										
Wishes New Year										
Best Wishes			1		1				2	
Meertalig (3 of meer)	5		15		5		3	1	28	1
Wensen met 4 seizoenen	1									
Toegevoegde items 2006/2007										
Gedicht	8	4	4	3	3	5	3	5	18	17
2007	2	3	3	3	7			2	12	8
Voorspoedig 2007			1	4	1			2	2	6
Gelukkig 2007	1		1		2	1		2	4	3
Happy New Year	1				2		2		5	
Andere	3	4	5	4	4	2	2	3	15	11

Achter "Andere" gaan formuleringen schuil zoals: vrolijk Nieuwjaar, vruchtbaar jaar, vreugdevol jaar, mooi 2007, kwaliteitsvol 2007, gezellig kerstfeest, succesvol 2007, fijne feestdagen, gezellige feestdagen ...

Prettige Kerstdagen en Gelukkig Nieuwjaar blijven de top van de gedrukte wensen. Ze komen voor 90 % gezamenlijk voor. Ook voorgaand jaar kregen we zo'n beeld. Tegen alle verwachtingen in, blijft het begrip "zalig" zich goed handhaven ook in "Zalig Kerstmis", ondanks het feit dat er in de onderzochte groep geen pastoor meer voorkomt.

Bij de handgeschreven wensen is er een grote toename van het item waarbij men iemand een goede gezondheid of een goed jaar toewenst. Of heeft deze trend vooral te maken met het feit dat de onderzochte groep toch niet zo jong meer is?

Het Franse item "Joyeux Noël" verloor duidelijk terrein t.v.v. "Merry Christmas" en "Happy New Year". Hebben we het niet meer zo voor het Frans, een wat verouderde taal, en kiezen we bewust of onbewust voor de computertaal? Alhoewel, de meertalige formuleringen doen het beter dan ooit. Verbreedt onze horizon zich dan toch?

Gedichten schijnen het almaar beter te doen in de periode van de jaarwende, zowel gedrukt als handgeschreven. Tegenwoordig is ook op dit gebied één en ander op het internet te vinden.

Er valt op te merken hoe veel bijvoeglijke naamwoorden voor het woord Nieuwjaar gebruikt worden en hoe vindingrijk wij zijn om daarmee een min of meer persoonlijk cachet te geven aan onze eindejaarswensen. Bekijken we het maar eens van dichtbij: beste, betoverend, fijne, gelukkige, gezond, prettige, sfeervolle, voorspoedige, vredevol, vreugdevolle, vrolijke, zalige ...

Het jaartal zelf wordt meer en meer gebruikt als zelfstan-

dig item of in combinatie met een omschrijving.

Eén item dat wegdeemsterde is dat van de "vier seizoenen", is dat omdat wij hier in ons huidig klimaat het gevoel hebben dat het onderscheid tussen de seizoenen wat aan het vervagen is ...?

Ik zou durven stellen dat er een goed evenwicht gegroeid is tussen de christelijke geduide symbolen en de meer formele en/of vrijzinnige items.

Het beeldmateriaal

Claude Monet (1840-1926), *De ekster*, Houtland, s.d.

We zien in dit prachtige sneeuwlandschap een ekster op een "kaduuk" poortje zitten. Daar we de laatste tijd nog weinig sneeuw zien in de eindejaarsperiode, blijft de sfeer en het picturale ons intens aanspreken. Wij brengen als het ware een onderbewust verlangen tot uitdrukking.

Wat betreft het beeldmateriaal was de indeling in (a) en (b) niet nodig. Vandaar blijven de vier indelingen, de vier respondenten, over. De laatste kolom is de optelsom van de vier voorgaande "Indelingen over 2005/2006", daaronder staan de indelingen zoals ze ook voorgaand jaar

voorkwamen; "toegevoegde items 2006/2007", dat zijn de gegevens die er dit jaar bijkwamen.

Voor mijn onderzoek bekeek ik de wenskaarten soms globaal, soms in detail.

Bij de toegevoegde items kwamen de volgende gegevens

Beeldmateriaal	I	II	III	IV	SOM
Indelingen over 2005/2006					
Kerststal	3		1	1	5
Driekoningen	1				1
Vlucht naar Egypte			1	1	2
Opstanding Christus					
Kroning Maria	1				1
Sneeuw: landschap	5	12	2	9	28
Sneeuw: detail	7		3	8	18
Sneeuwman		1	1	1	3
Sneeuwster (ijsbloem)	1	5	3	1	10
Kerstboom	9	13	5	2	29
Kerstster (plant)	1	3	5	2	10
Bal / bol (sier)	9	14	7	10	40
Bessen: rood	2	5	7	2	16
Beer		2		2	4
Bloemen	1				1
Boek				1	1
Champagneglazen	5	6	1	1	13
Denappel		1	1	1	3
Dennenboom (geen versiering)	2	1	1	4	8
Dentakje	1	1	1	1	4
Duif	1		1		2
Hond	1		1	1	3
Hulst	1	5	3	3	12
Iris					
Kaars(en)	5	13	3	4	25
Klokje		3	1	2	6
Krans	3	2	1		6
Kroon	2		1	1	4
Kunstofoto	9	2	1	1	13
Landschap		1	2		3
Maan	1	2			3
Maretak		1	1		2
Mees					
Pakjes	1	13	3	6	23

Parels	1				1
Persoonlijk	3	7	1	2	13
Poesje		2			2
Roodborstje	2	2	3	3	10
Roos					
Slee					
Ster	7	7	10	6	30
Vier seizoenen	1				1
Uurwerk: 5 voor 12	1	2		2	5
Samengesteld: min. 4 items	3	5	1	4	14
Toegevoegde items 2006/2007					
Tafereel	4	6	10	5	25
Andere	1	1	14	2	18
Kerstman		4		5	9
Champagnefles	1	5		2	8
Engel(en)	2		2	4	8
Cijfer 2007	2	2	1	2	7
Koets/auto	1	2		3	6
Muziekinstrumenten		2		4	6
Alleen tekst		2		3	5
Hart	1	3			4
Vogels			2	1	3

eenmaal voor: de gans, de kikvors, de pinguïn, de tijger, de zwaan en ballonnen. Bij gebrek aan inspiratie grijpen we wel eens terug naar onze lievelingsdiertjes.

De sterhouders van deze tijd schijnen de sierballen en de pakjes te zijn, glitter en consumptie; twee duidelijke beelden van onze tijd. Ook de kerstman, de champagneglazen en de spetterende champagneflessen schijnen in opgang te zijn en passen in het beeld van consumptie en glitter.

Laten we de score eens bekijken:

	2005/2006	2006/2007
1	43 meldingen: sneeuw: landschap/detail	46 meldingen: idem
2	27 meldingen: ster	40 meldingen: sierbal/bol
3	25 meldingen: kerstboom	30 meldingen: ster
4	23 meldingen: kaars	29 meldingen: kerstboom
5	20 meldingen: sierbal/bol	25 meldingen: kaars
6	12 meldingen: hulst	25 meldingen: tafereel
7	12 meldingen: kerststal	23 meldingen: pakjes
8	10 meldingen: pakjes	18 meldingen: andere
9	9 meldingen: kerstster (plant)	16 meldingen : bessen (rood)
10	9 meldingen: kerstman	14 meldingen: samengesteld: min. 4 items

Voor 2005/2006 ging het over 172 items;
Voor 2006/2007 gaat het over 261 items.

De sterhouders blijven: het sneeuwlandschap, de ster, de sierballen of de bollen, de kerstboom, de kaarsen, de pakjes.

Verdwenen uit deze lijst: de hulst, de kerststal, de kerstster, de sneeuwman.

De nieuwkomers: de tafereelen, de rode bessen, de samengestelde items en de andere, een verzameling van niet plaatsbare items in de voorliggende lijst.

We stellen hier vast dat er toch enigszins een verschuiving bezig is. De sterhouders blijven weliswaar goed op hun positie.

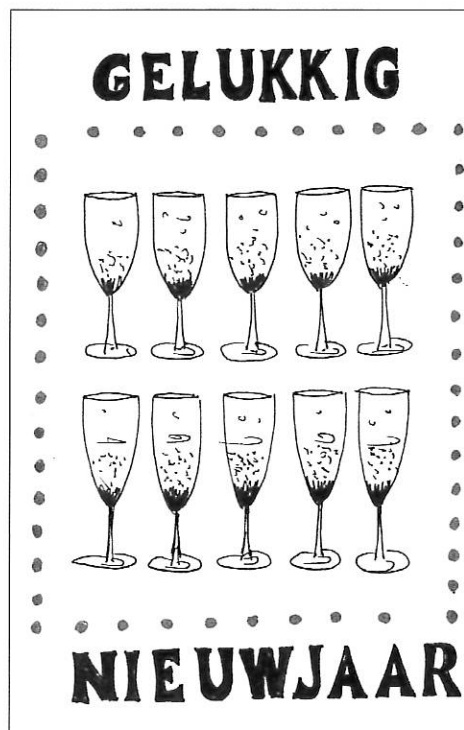
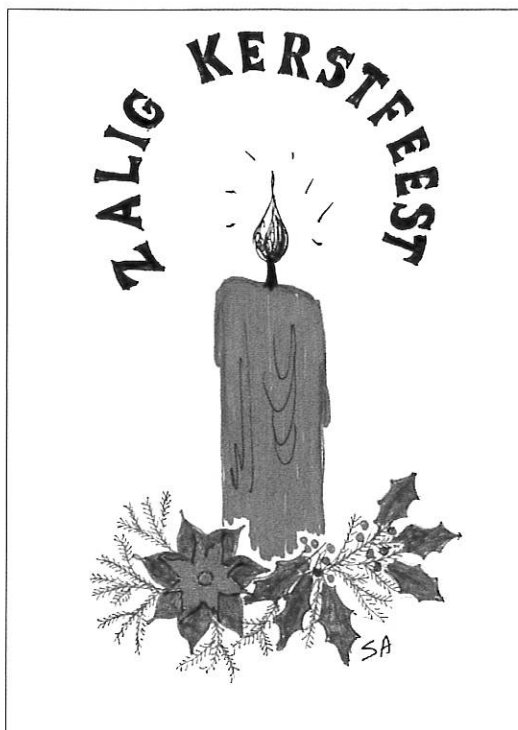
De hulst komt niet meer voor in de 10 items van 2006/2007, maar behoudt toch nog 12 meldingen; de kerststal komt van 12 naar 5 meldingen; de kerstster komt niet meer voor in 2006/2007 in de eerste tien, maar behoudt daar toch nog 10 meldingen.

Niet meer begrepen christelijke beelden verdwijnen uit beeld. Andere items verliezen hun zeggingskracht: duiven, maretakken, parels, rozen, sledes, seizoenen. Nog andere kregen dan weer meer kracht: muziekinstrument, het cijfer van het jaartal, koetsen/auto's, engeltjes, de kerstman, champagneflessen en glazen ...

De traditionele geluksbrengers zoals: het hoefijzer, het klavertje-van-vier, het onze-lieve-heersbeestje en de maretak zijn bijna volledig verdwenen uit de iconografie op de wenskaarten voor de jaarwende.

Er is een trend aan gang die de traditionele symbolen afwijst en op zoek is naar meer glitter en op consumptie gerichte elementen. De nieuwere trends, zien we maar naar Halloween, oefenen een bepaalde aantrekkingskracht uit. Maar de grote sterhouders blijven toch goed overeind.

De uitgever of de maker

De collectie werd zoals vorige maal ook bekeken vanuit de uitgevers of de ontwerpers (makers).

We vertrokken weer van de "indelingen over 2005/2006".

Daar maakten we een opdeling in "commercieel" en "het goede doel". En dan zijn er de kaarten: zonder gegevens, niet-commercieel, zelfgemaakte en drukwerk in opdracht van de afzender.

De nieuwe items werden toegevoegd onder de benaming "toegevoegde items 2006/2007".

Alfons Sempels, *Zalig Kerstfeest (kaars)* en *Gelukkig Nieuwjaar (champagneglazen)*, kleurstiften, Formaat A6, Mechelen, 2006.

Bladzijde 1: Zalig Kerstfeest met eronder een rode brandende kaars die rechtop staat in hulst, een groen/rode kerstster(plant). Tussen de hulst vinden we rode besjes.

Bladzijde 2: Gelukkig Nieuwjaar met 10 champagneglazen.

Deze zelfgemaakte en -getekende kaart vat de iconografie van deze tijd goed samen.

Soort	I	II	III	IV	SOM
Indelingen over 2006 en 2007					
<i>Commercieel</i>
Busquets					
Cartesse					
Coloprint	3			4	7
Cultureel Centrum Oosterweel Antw.					
Deco Card					
Euro Comité					
European greetings			1		1
Kunstkaart	2		3	2	7
Hallmark	6	6	4	9	25
Houtland	1	1		1	3
info@marant-cards.com		3	1		4
International TBZ					
KUL / Le Roy & Partners					
Lannoo graphics		5			5
Lkd-Abtei Dendermonde					
Marant Cards	1			8	9
Nielsen Wenskaarten					
Paperclip International	1	4		1	6
Scancom					
Q SK		5662 5864 5083 5310	5651	5872	6

Scards		1			1
UM- www.muurkranten.be	2	1	2		5
Ursula-Werksätten.Köln					
Wine & Roses Cards					
<i>Het goede doel</i>					
Amnesty International	1				1
Artsen zonder grenzen					
British Red Cross					
11.11.11					
Federatie tegen kanker	2	2			4
Fins Rode Kruis					
Oostpriesterhulp					
S.O.S.-kinderdorpen			1		1
Unicef	2	1	4		7
V.M.V.S.K. (mond en voetschilders)	1	4	2	1	8
Werelddorpkinderen Pusan, Korea					
W.N.F.-cards	1	4	1	1	7
W.W.F.				1	1
ZONNEBLOEM	2				2
Zonder gegevens	7	20	9	12	48
Niet-commercieel		4	3		7
Zelfgemaakt	6	2	6	8	22
Drukwerk i.o.v. de afzender	12	14	7	2	35
Toegevoegde items 2007					
k-2005	1	4	2	1	8
k-2006					
Prentkaarten	3	2		2	7
GRAFIX X MAS		1	2	3	6
Cards K	1		1		2
Wereldsolidariteit Brussel	2				2
Hema (warenhuis)				2	2
Creative Compagny	1			1	2

Bovendien waren er vele benamingen die voor de eerste keer opdoken en maar eenmaal voorkwamen: Card X press, Wishes/Feelings, Spayersberg, Vadebo Cards, RMN, First Cards, Aries-verlag München, Fair Trade, United Fund, Martinez Com., Holycom cards, Paper D'Art, Touché Cards, Markant, Warchild, Buromac schoolkaarten, Damiaan, Tutti Frutti, Photo Valley, C-mail, Saad Cards, Creative Compagny, Group Editor, Paletti, X mas. 25 kaarten die maar éénmaal verkocht werden in onze context.

Laten we de score eens bekijken:

	2005/2006	2006/2007
1	24 meldingen: kunstkaart	48 meldingen: zonder gegevens
2	19 meldingen: Hallmark	35 meldingen: drukwerk i.o.v. afzender
3	18 meldingen: zonder gegevens	25 meldingen: Hallmark
4	12 meldingen: zelfgemaakt	22 meldingen: zelfgemaakt
5	11 meldingen: drukwerk i.o.v. afzender	9 meldingen: drukwerk i.o.v. afzender
6	7 meldingen: Houtland	8 meldingen: V.M.V.S.K.
7	5 meldingen: Q SK	8 meldingen: K-2005 / K-2006
8	5 meldingen: V.M.V.S.K.	7 meldingen: W.N.F.-cards
9	4 meldingen: C.C. Oosterweel	7 meldingen: prentkaarten
10	3 meldingen: Marrant Cards	7 meldingen: Coloprint

We bevinden ons hier op een vrije markt waar alle elementen van die markt een uitgesproken kans krijgen. De commercieel zwakke broertjes uit de periode 2005/2006 Busquets, Cartesse, C.C. Oosterweel, Deco Card, Euro

Comité, International TBZ, Le Roy & Partners, LKD-Abtei Dendermonde, Nielsen wenskaarten, Scacom, Ursula-Werkstätten, Wine & Roses Cards, zijn verdwenen. Maar er kwamen nieuwe op de markt: Gifax X MAS, Cards K, Hema en Creative Compagny. Alle met een beperkt succes. De commerciële markt kreeg het moeilijk omdat het individualisme in deze vrije markt sterk doorspeelt. Hallmark kon zich enigszins handhaven omdat er een verkoopakkoord met de post is. Lannoo kon zich enigermate herpakken, maar komt slechts voorbij één respondent. Zou er iets schorten met de verspreiding van die kaarten?

Bij "het goede doel" verdwenen degene die geen nieuwe wenskaarten meer uitgaven: Artsen zonder Grenzen, Britisch Red Cross, 11.11.11, Het Goede Doel, Oostpriesterhulp, S.O.S.-kinderdorpen, Werelddorpkinderen. Het werd stil op deze markt. Alleen Wereldsolidariteit Brussel kwam er bij met twee eenheden.

De vrije markt haalde het duidelijk, die markt waarbij men zelf kaartjes maakt, waarbij men kaartjes laat drukken, waarbij men kaartjes koopt met een afbeelding en eventueel Zalig Kerstfeest en Gelukkig Nieuwjaar op de eerste pagina, en de rest zelf invult met eventueel een gedicht. We kunnen hier besluiten met het feit dat het aanmaken van wenskaarten beantwoordt aan alle aspecten van de vrije markt en dat ze voor alle deelnemers aan die markt, behalve Hallmark, een bijverdienste zijn.

De afzender

gezin	privé	instellingen	totaal
I	46	09	55
II	71	15	86
III	47	11	58
IV	60	02	62
totaal	224	37	261

De verhoudingen met voorgaand jaar bleven ongeveer dezelfde. Wat het verzenden van wenskaarten betreft: die blijven goed in de markt, ondanks de grote concurrentie van de verstuurde e-post met wensen. Ik kreeg 25 e-postwensen in de eindejaarsperioden, mét gedichten en zonder, mét afbeelding en zonder. Misschien kunnen we voor volgend jaar ons eens toeleggen op het benaderen van de e-post als wenskaart in de jaarwende.

De eerste afbeelding, helemaal vooraan bij deze tekst, is een voorbeeld voor een wenskaart afkomstig van een instelling. De toegevoegde afbeelding komt uit de privé-sfeer en geeft goed het sprankelende weer van wat de jaarwende kan zijn.

Wenskaart, *zal wa Weurre! In 't neef jaar* (Mechels), drukwerk i.o.v. Erfgoedcel Mechelen, 2007.

Wenskaart met blauwe boventoon met de wenstekst overgenomen uit de revue van een private kring. De achterzijde bevat de volgende gegevens:

"07

De Erfgoedcel Mechelen wenst u een spraakmakend 2007

Annelies, Kim, Sigrid en Tina"

Wenskaart, *Gelukkig Nieuwjaar*, Hallmark, verstuurd 2006/2007.

Op bladzijde 3 lezen we deze handgeschreven wens:

"Prettige eindejaarsfeesten en veel geluk voor 2007

Jannine Jean Pierre "

Deze prachtige kaart met ontkurkende champagnefles waaruit vuurwerk komt, is een knap voorbeeld van een jaarwenskaart voor Nieuwjaar.

Ik draag ze dan ook op aan alle lezers en medewerkers van "Ons Heem".

Besluit

We konden vaststellen dat de traditionele iconografie van de wenskaarten aan belang inboet. Daartegenover staat dat, wegens het toegenomen individualisme, ernaar gestreefd wordt om persoonlijker wensen over te brengen op zelfontworpen wenskaarten. Het aanbod op de markt blijft ruim, maar blijft een economisch randverschijnsel. De markt met de kaarten voor "het goede doel" verliest terrein. Daarnaast gebruiken een aantal instellingen de wenskaarten om tegelijkertijd aan promotie te doen voor hun product. Deze kaarten werden een onderdeel van een reclamecampagne.

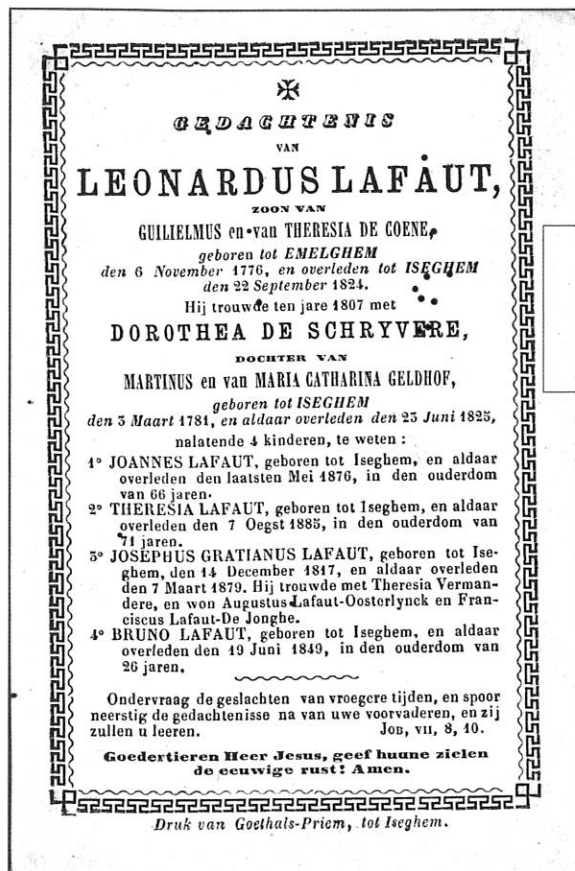
Eindwens

Wenskaart verstuurd 2006/2007 met op bladzijde 1 volgend gedicht:

*Ik wens u een jaar
Dat zacht als zijde is
Ik wens u een jaar
Dat blank en blijde is
Ik wens een jaar
Dat ver van krank is
Een deugdelijk jaar
Zo breed als 't lang is
Ik wens u een jaar
Dat als 't voorbij is
Een zalig jaar
Voor u en mij is!*

Dit gedicht van de prins der dichters Guido GEZELLE draagt ook mijn wensen en is gericht aan alle mensen van goede wil.

Harry VERMEIR
Clemenceaustraat 271
2860 Sint-Katelijne-Waver

Van dergelijke gedachtenissen houden genealogen! (1824).

WAT BIDPRENTJES ONS LEREN

Jean-Marie Lermyte

In 2005 gaf het Davidsfonds het boek *De dood in Vlaanderen. Opvattingen en praktijken na 1950* uit.¹ Daarin bestudeerde de jonge Jan Bleyen onder andere iets meer dan 1500 bidprentjes uit Westmalle, in de Antwerpse Kempen (uitzonderlijk ook uit de eerste helft van de 20^e eeuw). In dit artikel wil ik vooral een aantal resultaten van zijn onderzoek toetsen, maar dan voor de hele 20^e eeuw. Uit het documentatiecentrum van Ten Mandere, de West-Vlaamse Izegemse heemkundige kring, haalde ik voor elk decennium tien bidprentjes, aangevuld met tien bidprentjes uit de 19^e eeuw en tien gedachtenissen uit de 20^e eeuw (tot 2006). Ik moest ergens beginnen en begon te zoeken vanaf de letter L (dat is nu eenmaal de eerste letter van mijn familienaam). Ik nam de bidprentjes een voor een door tot ik er telkens tien had. Daarvoor ben ik niet verder geraakt dan de letters 'Lef'. Het gaat hoofd-

zakelijk om Izegemnaren, maar zeker niet uitsluitend. De bidprentjes van de 19^e eeuw dateren van 1824, 1868, 1870 (2x), 1876, 1877 (2x), 1887, 1896 en 1899. Op een bidprentje van 1877 lezen we 'gedachtenisse van den eezamen Joannes Langendonck' die overleed in 1830, maar het gaat duidelijk om de gedachtenis van een van zijn zes kinderen, met name Petrus; we vernoemen het in onze tekst toch als J†1877. In de tekst geef ik na de eerste letter van de voornaam telkens het overlijdensjaar. Ik begin mijn artikel met een aantal vormelijke aspecten, om daarna steeds verder op de inhoud in te gaan.

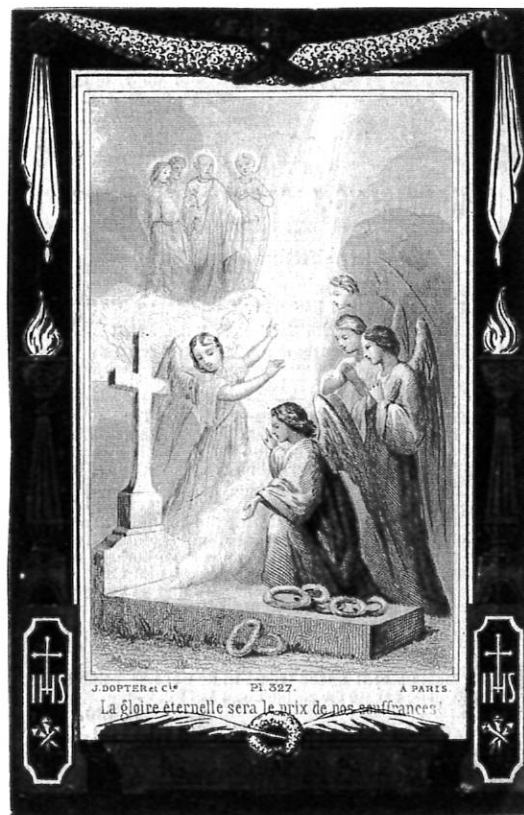
¹ JAN BLEYEN, *De dood in Vlaanderen. Opvattingen en praktijken na 1950*, Davidsfonds/Leuven, 2005, 253 p.

1. De vorm (zie tabel 1)

	19e	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	20e
F	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	9
4	0	0	0	0	0	6	9	10	10	10	10	10
R	10	10	10	10	10	10	9	4	0	0	0	0
K	10	10	10	10	10	10	10	9	10	10	10	10

Tabel 1: Speciaal formaat (F), vierzijdig (4), met rouwband (R), met kruis(je) (K).

Bidprentjes waren vroeger meestal zowat 11 centimeter hoog en 7 centimeter breed. Volgens onze steekproef veranderde dat slechts de laatste twee decennia (tabel 1, rij F). Dat is gemakkelijk te verklaren. Bidprentjes werden vroeger vaak in een missaal gestoken. Tijdens de voor velen onverstanebare Latijnse missen, met een priester die met de rug naar het volk stond, werden ze vaak gelezen. Toen de missaal zowat vanaf de jaren 1970 wegviel, bleef het formaat uit traditie nog enige tijd behouden. Uiteindelijk verdween uit de geesten van de mensen het oorspronkelijke verband met het kerkboek en werden de gedachtenissen vierkant van formaat of groter. Voor zowat de helft van onze periode telden de bidprentjes twee kantjes (tabel 1, rij '4'). De jaren veertig waren overgangsjaren en sedertdien zijn de bidprentjes – op één uitzondering na – altijd dubbel (wat niet betekent dat de vier bladzijden altijd bedrukt zijn). Op één uitzondering na kregen ze tot 1960 altijd een rouwband en na de overgangsjaren 1960 nooit meer (tabel 1, rij R). Die enige uitzondering was J†1954, een Izegemse vrouw die in de Verenigde Staten van Amerika was overleden (de tekst van het bidprentje was in het Engels en in het Nederlands). Bij de 19^e-eeuwse bidprentjes is de rouwband aan de kant van de afbeelding heel dik, aan de tekstzijde altijd dun en slechts bij vijf doorlopend. Op een uitzondering na, staat op elk van de 120 bidprentjes – soms heel klein – een kruis(je) afgebeeld (tabel 1, rij K). Die enige uitzondering is van... een priester (E†1967).

Bidprentje van burgemeester François Lefebvre (1870).

O Maria, gij waart mijn troost in de droefheid, mijn toevlucht in de beproevingen, gij zijt de hope mijnder zaligheid !
SINT ALPH. DE LIG.

†
BID GOD OVER DE ZIELE
VAN
SIDONIE MATHILDE LAMBRECHT,
ECHTGENOOTE VAN
LEOPOLDUS KESTELOOT,
Zij wierd geboren te HULSTE
den 24 Juni 1846, en stierfte ISEGHEM de dood der
rechtveerdigen, op den feestdag van den
Zoeten Naam Jesus, den 16 Januari 1876.

Deze vrouw was rechtveerdig, godvreezend en verwijderd van het kwaad (Jon. i. 4). Zij heeft zorgvuldig den omgang van haar huis nagespeurd, en heeft haar brood in ledigheid niet geëten. Prov. xxxi, 27.

De ongemakken eener langdurige ziekte heeft zij met standvastigen moed en met eene wonderbare overgeving aan den wil Gods, uitgestaan. Gedurig roeggende: *Alles gelijck God wilt*, zag zij de dood naderen zonder vrees, verhopende met den Apostel Paulus de eeuwige kroon der rechtveerdigen van God te zullen ontvangen. H. JULIANA, i. Cor.

Waarom moesten mijne dagen zoo kort zijn? Waarom moest ik zoo vroeg ontrukkt worden aan alles wat mij lief was? Waarom moesten mijne kinders zoo jong en van de liefde en van de zorgen banner moeder beroofd zijn? O God waarom uwe hand zoo hard op mij neêr geslagen, waarom op hen mijne onnozele kinderen! 'T is omdat gij, o mijn God, het alsoo gewild hebt.

O Heer die de hulpe zijt der weezen (PSALM, ix, 44), en die gezeid hebt: indien iemand hun leed doet, zij zullen tot Mij roepen en ik zal hun geroep hooren (Exoot. xxiii, 25), geef aan *mijne dierbare kinderen* een deugdrijk herte, opdat zij Uwe geboden en Uwe wet getrouw blijven, Uwe plechtigheden onderhouden en al Uwe bevelen volbrengen.

Bemide Echtgenoot, lieve Kinderen, vergeet mij toch niet en toon door uwe gebeden dat gij mij bemind hebt.
H. GREGORIUS.

Akten van Geloof, Hoop en Liefde.
Denk van GOETHALS PRIEM, te Isegheem.

Het bidprentje van Sidonie Lambrecht is een aaneenschakeling van citaten (1876).

2. Wat wordt er afgebeeld? (zie tabel 2)

	19e	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	20e
Foto van de overledene	0	1	0	5	3	0	0	1	0	0	3	8
Kruis met Christus	3	4	6	1	2	5	1	1	1			
Kruis zonder Christus, met passiesymbolen		1					2	1				
Kruis met H. Hart (zonder Christusfiguur)	2											
Kruis met andere symbolen							5	3	1			
Kruis(je) zonder Christus of symbolen									3	2	2	
H. Hart van Jezus				1								
Christus klopt aan			1				1					
Christuskop (meestal met doornenkroon)		1	2		2	3	4	3				
Christus in Hof van Olijven					1	1		1				
Kruiswegstatie (vallende Christus)					1	2						
Piëta (Maria met gestorven Jezus)					1	2	2					
Christus wordt getroost					1							
Gegeselde Christus							1					
Graf	2		1									
Maria	1	3		2		1	3					
Jozef (wimpel)	1											
Natuur met christelijke achtergrond									2	4	2	1
Natuur zonder christelijke achtergrond									2	1	2	1
Dorp of kerk										3		
Kindertekening											1	

Tabel 2: Wat wordt er afgebeeld?

Vandaag de dag staat op de meeste gedachtenissen een foto van de overledene. De dode wordt daardoor een stuk persoonlijker. Het verraste ons dat ook in de jaren 1920 en 1930 zoveel overledenen met foto werden afgebeeld. In het geval van M†1928 bestaan er bidprentjes mét en zonder foto. De uitzondering in het begin van de 20e eeuw is van E†1909 die in Koolkamp o.a. gemeenteraadslid en ontvanger van het armbestuur was. (De uitzondering in de jaren 1960 is priester E†1967).

Als men rekening houdt met de andere afbeeldingen, dan merkt men dat de cesuur in de jaren 1970 valt. De meeste afbeeldingen voordien verwijzen naar het lijden en de kruisdood van Christus. Opvallend is dat in de laatste decennia vaak een kruis(je) zonder Christus wordt afgedrukt. Maria wordt vanaf de jaren 1960 niet meer afgebeeld en een decennium later ook Christus niet meer. In de jaren 1960 werden de bidprentjes opvallend moderner qua vormgeving, al duurt het nog een decennium voor dat ook in de thematiek overduidelijk wordt.

Op eenzelfde afbeelding uit het begin van de 20^e eeuw met Christus aan het kruis is ook het vagevuur afgebeeld (S†1902 en M†1918). Halfweg de 20^e eeuw hadden veel prentjes twee afbeeldingen: zes in de jaren 1940 en zelfs negen van de tien in de jaren 1950, met dien verstande dat de tweede afbeelding in de jaren 1950 meestal duidelijk van ondergeschikt belang was. Dat maakt dat we voor

de periode in onze tabel aan meer dan het cijfer tien komen. Bij de tabel de volgende toelichting. De afgebeelde passiesymbolen zijn de speer, de spons op de stok, en de ladder. De kruisen met andere symbolen zijn in de jaren 1950 als volgt versierd: met stralenkrans boven een wierookvat; met de letters alfa, omega en pi; met een anker; met een duif; met de verrezzen Christus boven het kruis; in de jaren 1960 met dezelfde symbolische letters; met treurende mensen (modern); met nagels, druppels bloed en een kelk; in de jaren 1970 met biddende handen op de achtergrond. De 'natuur met christelijke achtergrond' betekent voor de jaren 1970 korenaren en de woorden INRI, voor de volgende decennia een kruis met bloemen of planten.

3. Wie schreef de tekst? (zie tabel 3)

	19e	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	20e
Ze	1										0	0
Fa						1		2	1		4	6
D											2	1

Tabel 3: Geschreven door de overledene zelf (Ze), familie (Fa), derden (D)

In de meeste gevallen is niet uit te maken wie de tekst schreef. In één geval weten we dat het de overledene zelf was, want het wordt uitdrukkelijk vermeld (Ze). Het gaat om J, die als 26-jarige in 1899 overleed. In uitdrukkelijk veertien gevallen schreef een familielid het – of wordt toch gedaan alsof –, voor het eerst in 1948.² Vanaf de jaren 1990 werd de helft van de teksten geschreven door een familielid (Fa), waarbij twee keer de schrijver wordt vermeld: een hele reeks familieleden bij E†1991 en 'Uw Moetje' bij EF†2006.³ Uiteraard zullen veel vroegere bidprentjes geschreven zijn door de pastoor, de begrafenisondernemer of de koster, maar de derden die wij bedoelen worden met naam vermeld en zijn dichters (D), met name Guido Gezelle (A†1998), Toon Hermans (MJ†1998) en Fernand Florizoone (A†2006).

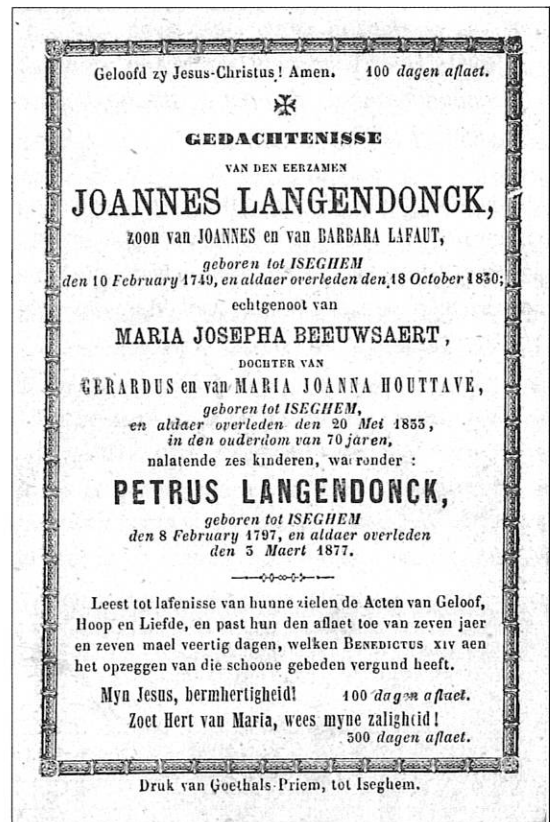
4. Bidprentjes of gedachtenissen? (zie tabel 4)

	19e	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	20e
Z	4	5	6	6	5	10	8	6	1	1	1	1
CG	4	5	4	3	4	0	1	4	6	6		
NCG	2	0	0	1	1	0	1	0	3	3	8	8
GF											1	1

Tabel 4: De inleidende formulering

In dit onderdeel gaan we de formulering na die voor de naam van de overledene staat, zoals: 'Bidt voor de ziel

van', 'Vroom aandenken aan', 'Dankbare herinnering aan'. Tot de jaren 1960 waren er maar twee formules – met varianten – en ze kwamen evenveel voor. Bij de eerste formule werd er duidelijk gebeden voor de zielrust (Z): "Bid voor de ziel van, tot lafenis van de ziel; tot zielerust van, schenk de eeuwige rust aan de ziel van" en varianten als: "bid voor, wees in uw gebeden indachtig." Vanaf de jaren 1970 valt het klassieke 'bid voor de ziel van' weg (in zijn zuivere vorm alleen nog bij M†1983) en komen slechts zelden nog varianten voor, zoals "Tot vroom aandenken aan de ziel van" J†1963, "Gedenk als gij bidt" M†1974, "Ter herinnering aan de dag waarop wij hebben gebeden voor de zielerust van" A†1993, en "Gelovig denken wij aan en bidden wij voor" R†2001.

Deze gedachtenis gaat over Petrus Langendonck, een van de kinderen van Joannes (1877).

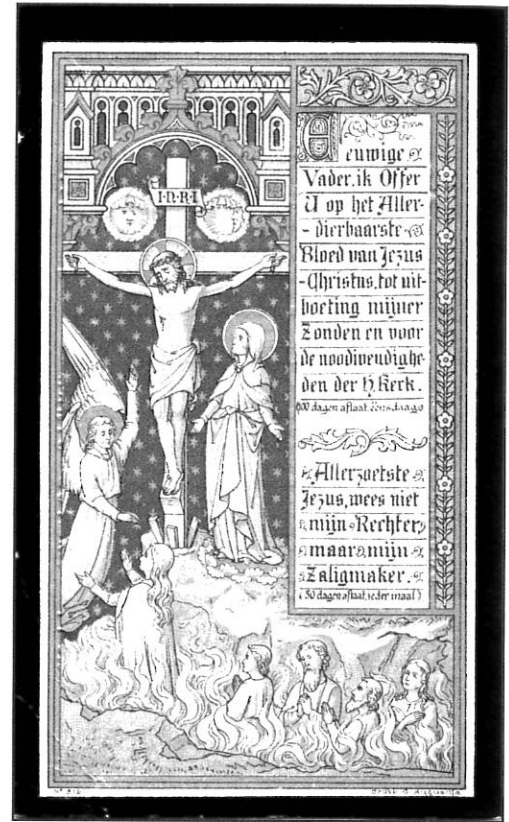
Bij de tweede formule ging het letterlijk niet om bidprentjes, maar om gedachtenissen of aandenkens. Tot de jaren 1960 kunnen ze zeker gerelateerd worden aan de godsdienst, zelfs al staat het er niet bij, maar we maken hier al het onderscheid omdat we dat moeten doen voor de laatste veertig jaar, toen dat onderscheid mogelijks bewust was (maar zeker niet altijd, want een kloosterzuster krijgt slechts een *Dankbaar gedenken aan*). Om misverstand te vermijden: het gaat in dit stuk slechts om de inleidende formule, niet om de inhoud van het volledige prentje! Onder de christelijke gedachtenissen (CG)

² A†1948 wordt aangesproken als "Moeder", "Zoals moeder, zo was vader" (A†1960), "Nu vader van ons is heengegaan" (A†1966) en "Vader had een rechtschapen hart" (J†1971).

³ In de andere gevallen blijkt de band uit de aanspreking: "vader" (T†1990), "Opa" (W†1995), "Mama, oma" (I†1997), "Tante Maria" (M†2000), "Vader, pepé" (R†2006 en G†2000), "Liefste ma" (N†2001) en "Ons Moeder" (I†2002).

plaatsen we dus formules als “Godvruchtige gedachtenis; Zaliger gedachtenis; Zalig aandenken; Vrome gedachtenis; Vroom aandenken; Christelijk aandenken” en onder de noemer niet-christelijke gedachtenis (NCG) uitdrukkingen als: “Dierbaar aandenken; Troostende gedachtenis; Dankbare herinnering; Dankbaar herdenken; Liefdevol aandenken; Blijvend aandenken.” Ook deze tweede formule wordt in de jaren 1970 gevarieerder. Voorbeelden daarvan zijn: “De Hemelse Vader was zo goed te laten delen in de heerlijkheid van de verrezen Kristus” + naam (M†1971); “Gelovend in God die niets dan liefde is en eeuwig doet leven bewaren wij graag een goede herinnering aan” + naam (G†1979); “Hier baat geen zuchten en geen klagen,/ Deemoedig Heer, wij komen vragen/ Om 't zware, zware kruis te dragen” + naam (A†1985); “Gelovig denken wij aan en danken wij voor het leven van” + naam (o.a. J†1985); “Heer, voltooi uw belofte aan” + naam (L†1988); “Herinnering aan de dag dat we afscheid genomen hebben van” E†1999.

In de jaren 1990 wordt de laïciserende evolutie geaccentueerd. Bij E†1991 en R†2006 is er helemaal geen formule (GF) en bij L†1998 is de inleidende formule “Zeer tegen mijn goesting maar dankbaar voor alles ben ik heengegaan”.

Bidprentje met onderaan afbeelding van het vagevuur (1902).

betekenden, maar dat is niet zo omdat de eerste decennia vrijwel de enige biografische gegevens verwijzingen waren naar de christelijke levenswandel van de overledene. Omschrijvingen als ‘rechtvaardig geleefd’, ‘zijn/haar plichten hebben gedaan’ en zelfs ‘godvruchtig overleden’ hebben we niet becijferd, in het laatste geval omdat men mogelijks niet godvruchtig leefde.

Tot in de jaren 1950 en 1960 komen gedachtenissen voor die zeer expliciet het godsdienstige leven beklemtonen. “Hoe hunkerde haar ziel naar het Brood des Levens in de H. Communie, en het was haar zoetste troost aan de voet van het tabernakel te verblijven. Overvloedig stortte zij aldaar haar offerende ziel uit in het Hart van de liefdevolle Jezus voor het welzijn van de haren en het heil der zielen” (M†1953). “Deze man zal geprezen worden omdat hij de Heer vreesde. (...) Bij hem was het de H. Godsdienst die de eerste plaats bekleedde, zo in 't opvoeden zijner kinderen als in het waarnemen zijner huiselijke zaken” (C†1954). In de jaren 1960 komen zulke uitdrukkelijke verklaringen nog zelden voor, al wordt er uitgerekend in die periode in elk van de gedachtenissen verwezen naar het godsdienstig leven. “Heel haar leven kan samengevat worden in die korte maar veelbetekende woorden: om God heeft zij gewerkt, met God heeft zij gebeden, op God heeft zij gehoopt, tot God heeft zij gebeden” (R†1961). “En wanneer hij niet meer ter kerke kon gaan, bleef hij trouw aan wat hij altijd deed: zijn dagelijks gebed” (J†1963). “Het was hem goed iemand een

5. Religieuze aspecten (zie tabel 5)

	19e	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	20e
CL	5	8	5	10	9	9	8	10	5	4	0	0
G	8	10	10	10	10	10	10	10	10	10	6	5
C	9	6	8	7	4	4	2	1	2	0	0	1
A	6	9	9	7	9	10	9	0	0	0	0	0
B	6	5	5	9	10	7	10	9	8	6	2	0

Tabel 5: Christelijke levenswijze (CL), de vermelding van God (G), godsdienstige citaten (C), aflaatformules (A), vraag tot gebed (B)

We bekijken nu de eigenlijke tekst⁴. Het is opvallend dat elke verwijzing naar de christelijke levenswandel (CL) van de overledene al zo'n twintig jaar ontbreekt. Dat is ooit wel anders geweest. Het lijkt erop dat de jaren van het interbellum en de Tweede Wereldoorlog het hoogtepunt

⁴ Met de formuleringen vóór de naam (zie vorig onderdeel) wordt hier dus geen rekening gehouden!

dienst te bewijzen en eens vroom te bidden. Het was hem goed te mogen werken voor het tijdelijk bestaan en nooit verloor hij uit het oog het toekomstige eeuwige loon en de ontmoeting met de Heer" (E†1969).

In de jaren 1970 en 1980 wordt nog in de helft van de overlijdens verwezen naar de christelijke levenshouding, maar steeds minder uitdrukkelijk en de toon is anders. "Heer, onze God, uw wegen zijn soms vreemd en ondoorgroendelijk. (...) Niet begrijpend staan wij als machteloze kleine mensen tegenover de dood. Tegenover dit grote leed klinken alle troostwoorden ijdel. Dan blikken wij als gelovige mensen op naar het kruis. Daar stierf Jezus. Ook Hij zat van alle kanten nog vast aan het leven. Hij wilde nog heel wat goeds doen toen Hij werd weggerukt. Hij heeft van het lijden, liefde gemaakt tot verlossing van ons allen. Zo ook leefde Henriette alleen uit liefde voor haar man en kinderen." (H†1973). "Heer onze God, wij komen voor U in leegte en gemis. Gij alleen begrijpt de diepste roerselen in een mensenhart, want Gij alleen zijt de Liefde zelf! Gij brengt ons, mensen tot het bestaan en blijft voortdurend met ons begaan (...)" (G†1979). "In de latere jaren namen zijn krachten sterk af. Hij die zo graag elke zondagmorgen naar de kerk fietste en fier was, daar de eerste te zijn, moest het opgeven" (F†1984). "De Heer moge Roger barmhartig zijn, op Hem stelde hij zijn hoop, op zijn Woord vertrouwend" (R†1988) "Op haar eigen eenvoudige manier heeft ze veel gebeden tot God, tot Maria, wier naam zij droeg en tot de vele heiligen met wie zij het, zoals zij het zelf zegde "zeer goed deed". Het was het vertrouwvol

gebed van een mens die weet dat hij het allemaal niet alleen aankan, maar het ook niet alleen hoeft te doen, omdat hij in Gods liefde geborgen is" (M†1989). "Toch bleef ze steeds geloven: dat God goed is en trouw voor mensen die in geloof Zijn kinderen willen zijn" (E†1989). Maar zelfs van F†2002 wordt niet gezegd dat ze christelijk leefde, en ze was... kloosterzuster.

Tot de laatste decennia kwam de naam van God (G) voor in elke hoofdtekst; de twee uitzonderingen in de 19^e-eeuw zijn bidprentjes met slechts een stamboom (en dus niet echt een hoofdtekst). De laatste decennia is de positie van God duidelijk aan het verzwakken.

Maar wat wordt er over God gezegd, hoe ziet men God? Omdat Hij liefde is, laat Hij ons sterven. Zo kunnen we geen kwaad meer doen, zo worden we uit het lijden verlost, beweren oude teksten. "O, *gij [Heer] zegt het ons: zij wordt weggerukt, opdat de boosheid haar verstand niet zou verkeeren, of bedrog hare ziel verleiden*" (L†1901). "God heeft haar tot Hem geroepen aan zulke jaren, na welke het leven niets meer dan smerten zouden voortgebracht hebben" (S†1896, 92 jaar). De toon is honderd jaar later toch wel anders. "Dankbaar (...) willen we alle smart en pijn die ze ooit heeft gevoeld, nu toevertrouwen aan de God, die haar vol liefde zal ontvangen" (I†2002). "Nu aan jou lijdensweg een einde gekomen is, vertrouwen we je toe aan de God van alle leven. Niets laat Hij verloren gaan van je leven: je grote werkkraft, je eenvoudig en diep geloof, jou liefde voor mensen, maar ook de pijn en het lijden dat je gedragen hebt. Bij hem mag je nu her-

Lees en verdien een volle aflaat (1902).

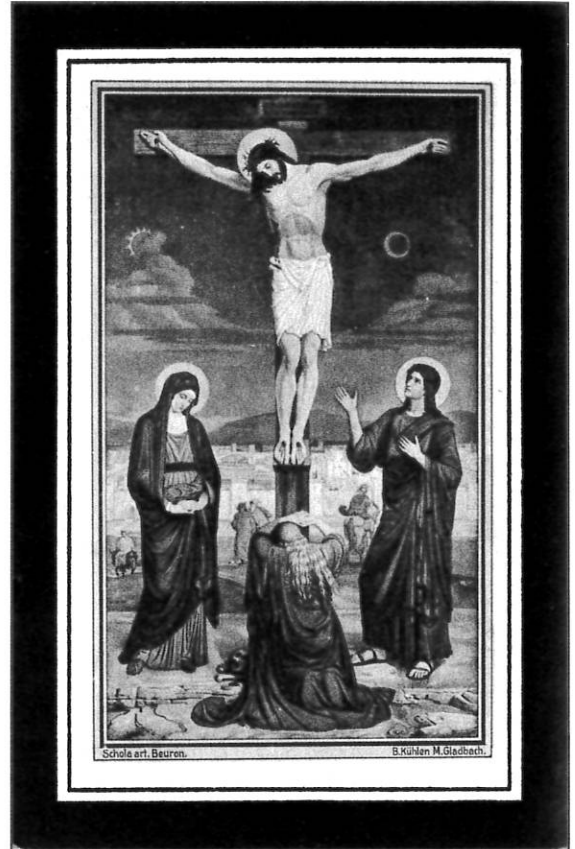

Voor gelovigen wacht het eeuwige leven (1912).

leven, verbonden met je dierbaren rust en vrede vinden” (I†1997).

God is de rechter (J†1899). “*De wereld is een schouwtooneel en ieder mensch op zijne beurt treedt op en speelt zijn rol naar best vermogen. God is de leider van het spel; Hij stelt de regels en naar Zijn oordeel valt onherroepelijk de beslissing van eeuwige beloning of straf...*” (K†1938). Dat Zijn wil wet is, komt vaak voor⁵. In oudere teksten zag men Gods wil zelfs als een zegen, als een teken van liefde. “*Waarom, o Heere, zulke wreede slagen toebrengen? – de inzichten van uwe voorzienigheid blijven verdoken; maar wij weten dat het kruis zelf dat gij ons overzendt een teeken is van uwe liefde*” (C†1907, 40 jaar). M†1918 was 38 jaar toen ze na jarenlange ziekte overleed. “*Spijts allerhande ongemakken, spijs de vreeselijke smerten die haar als echte martelares mieken, bleef zij immer op God betrouwen, opgeruimd zelfs en vroolijk van gemoed. Zij wilde immers wat God wilde; diep genoeg was haar geloof en vaste genoeg hare hoop om 's Heeren kruisen met dankbaarheid en liefde te aanveerden.*” Met dankbaarheid en liefde!

In welke mate bevatten onze bidprentjes citaten uit de bijbel, de brieven van apostelen, de geschriften van kerkvaders of andere heiligen...? (C) Uit de tabel blijkt dat de eerste dertig jaar meer dan drie kwart van de gedachtenissen dergelijke citaten bevatten, tegenover ééntje (3,34%) de laatste dertig jaar. Dat we voor die beginperiode niet een nog hoger cijfer bekomen, komt o.a. omdat sommige bidprentjes enkel genealogische gegevens bevatten. En wellicht was de christelijke levenshouding zo vanzelfsprekend dat de citaten niet altijd strikt verwijzen naar dat godsdienstig leven. De biografische gegevens van sommige 19^e-eeuwse bidprentjes – zoals dat van S†1876 – bestaan voor honderd procent uit citaten. In de tien 19e-eeuwse bidprentjes wordt geciteerd uit de brieven aan de christenen van Corinthe en van Filippi, Sint Alphonsius de Liguori, H. Augustinus H. Bernardus, Ecclesiasticus, H. Elisabeth, H. Ephrem, Exodus, Fénelon (1651-1715, aartsbisschop van Kamerrijk), Gregorius, H. Jacobus, H. Juliana van Cornillon, H. Hieronymus, Job, H. Lig[anus?], Sint Paulus, Prov[erbia], d.i. het Boek der Spreuken, diverse psalmen, Salomon, Teodoricus, Thomas a Kempis en Tobias. Vanaf 1970 vonden we nog drie gedachtenissen met een bijbels citaat: bij H†1970 uit psalm 74, bij G†1977 uit de brieven van Paulus en Jacobus, en bij H†2002 uit de geschriften van Jezus Sirach, in de traditie van de Latijnse Kerk beter gekend als het boek Ecclesiasticus. Dergelijke citaten vinden we voor het laatst terug in de jaren 1970, waar geciteerd wordt uit psalm 74 (H†1970) en uit de brieven van Paulus en Jacobus (G†1977). Het enige citaat van de laatste dertig jaar (H†2002) komt uit de geschriften van Jezus Sirach (in de traditie van de Latijnse Kerk: het boek Ecclesiasticus). Bijbelse citaten zijn nu vervangen

De kruisdood van Christus staat centraal (1916).

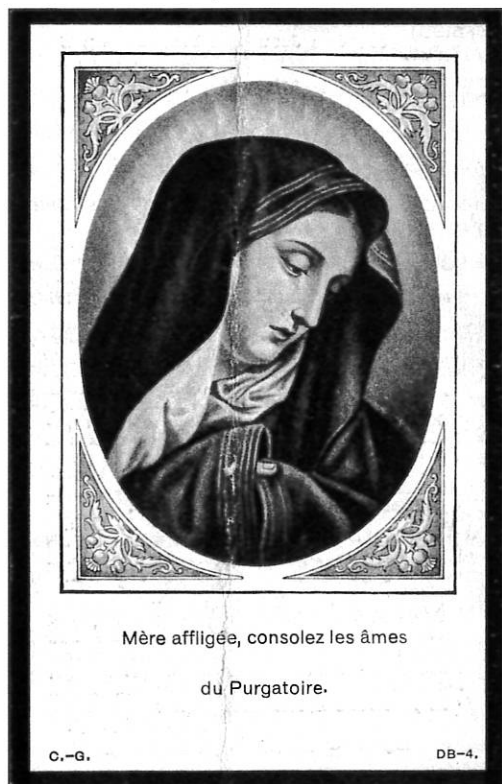
door (soms) enkele regels uit gedichten: bvb van Guido Gezelle (C†1995) of van Tagore (M†2000).

Tot de jaren 1950 waren aflaatformules (A) op de bidprentjes heel gewoon. Bij een aflaat is er vermindering van tijdelijke straffen die de doden moeten uitzitten in het vagevuur vooraleer naar de hemel te gaan. We gaan wat dieper in op de aflaten in de 19^e eeuw. “*Geloofd zy Jezus-Christus! Amen, of Jesus, Maria, Joseph, staet my by in mynen doodstryd, evenals Myn Jesus, barmhertigheid!*” waren goed voor 100 dagen aflaat, en “*Zoet hert van Maria, wees myne zaligheid!*” voor drie keer zoveel. Het bidden van de akten van geloof, hoop en liefde betekende dank zij Benedictus XIV, paus van 1740-1758, ‘zeven jaer en zeven mael veertig dagen’ aflaat (o.a. J†1833). De woorden “*Bermhertige Jesus, geef haar de eeuwige rust*” (S†1896) of “*Jezus, Maria, Jozef*” (o.a. nog bij E†1939) waren eveneens goed voor ‘7 jaren en 7 quadr.’, d.w.z. 7 jaar plus 7 keer 40 dagen. Wel een groot verschil met de ‘Jezus, Maria, Jozef’ uit een van de vorige zinnen! Bij S†1876 en J†1877 staat aan de kant van de beeltenis een formule die een volle aflaat voor de gestorvene kon opleveren. “*O goede en lieve Jesus! Ik kniel in uwe tegenwoordigheid neder, en bid en smee U met al de krachten myner ziel, om in myn hart de levendigste gevoelens van geloof, hoop en liefde te willen prenten, een waar berouw voor mijne misslagen en een vasten wil om er van te beteren terwijl ik in mijzelf overweeg en in mijn geest uwe*

⁵ Bij S†1876, J†1899, C†1907, J†1916, M†1928, M†1930, M†1947, B†1951, E†1955, V†1957, G†1977.

vijf wonden met grooten [e]erbied en smart aanschouw deze voorzeggende woorden voor oogen hebbende die de H. Koning David van U, o goede Jesus voorspelde 'Zij hebben mijne handen en voeten doorboord en zij hebben al mijne beenderen geteld.'" Voor deze volle aflaat waren er wel voorwaarden: men moest vooraf gebiecht en gecommuniceerd hebben, dit gebed voor een kruisbeeld opzeggen en er nog een gebed aan toevoegen 'tot intentie van Z.H. den Paus', dat alles volgens een decreet van Pius IX van 31 juli 1858 (paus van 1846 tot 1878). Om zeker te zijn van die volle aflaat werd dat laatste zelfs geëxpliciteerd: "Men voldoet aan de laa[t]ste voorwaarde van het decreet door vijf onze vaders en vijf Weesgegroet of andere dergelijke gebeden tot intentie van den H. Vader te bidden." Een eigenaardigheid is dat op de beeltenis van een derde prentje dezelfde tekst in het Frans wordt afgedrukt, terwijl de keerzijde volledig in het Nederlands is (S†1896).

In de jaren 1940 zijn in de 'zevenjarige' formules de 'zeven keer veertig dagen' weggevallen, maar het bidden van de vier akten – de akte van berouw wordt nu voor het eerst vernoemd – betekende nu twaalf jaar aflaat (E†1940). Dat laatste is ook het geval bij M†1953 (dat de drie akten – dus zonder de akte van berouw - bij V†1957 goed waren voor twaalf jaar aflaat zal dan wel een vergissing

Bidprentje met Maria en vermelding van het vagevuur (1920).

zijn). De cesuur tussen de jaren 1950 en de rest van de eeuw is opvallend. In de jaren 1950 staat er nog zeven keer *uitdrukkelijk* hoeveel dagen aflaat kan verdiend worden (en twee keer zonder opgave), in de jaren 1960 geen enkele keer, al is er nog twee keer een verwijzing naar de "Akten van Geloof, Hoop, Liefde en Berouw" (R†1961 en A†1960), en zijn er wel nog enkele gelijkaardige formules: "O.L.Vrouw van St.-Jan, bid voor mij" (C†1962 uit Poperinge), "H. Hart van Jesus, ik heb betrouwen op U. Zoet Hart van Maria, wees mijn toevlucht" (J†1963), "O.L.Vrouw van Lourdes, b.v.o." (M†1965).

Aflaatformules impliceren een oproep tot (schiet)gebed, maar in de volgende alinea's willen we het hebben over echte oproepen tot gebed (B) die in de hoofdtekst staan.⁶ Een eigenaardigheid is het bidprentje van E†1887; daarin wordt o.a. zijn tweede vrouw vernoemd en haar oproep is niet bestemd voor de ziellafenis van haar man. "Zij beveelt de zielen van hare afgestorven ouders in de gebeden van bloedverwanten en vrienden, opdat zij van alle zonden of last van penitentie ontsleggen, welhaast door de barmhertigheid Gods, mogen rusten in vrede. Amen." Op enkele uitzonderingen na is het de dode die oproept om voor hem of haar te bidden. Bij H†1942, 42,5 jaar oud is het omgekeerd, hij zal bidden voor zijn familie: "Vaartwel, geliefde Moeder en Naastbestaanden, ook gij zult ons gezin niet vergeten. Van uit den hemel zal ik samen met u ervoor bidden, om later, er vereenigd, voor eeuwig onverstoort gelukkig te zijn." Vanaf de jaren 1970 is het nog maar zelden de dode zelf die oproept om voor hem of haar te bidden en wordt het bidden soms onrechtstreeks geformuleerd; het is zelfs de vraag of we dat nog als oproepen tot gebed mogen formuleren. Voorbeelden daarvan zijn: "Wij danken U voor uw medeleven en uw gebed" (M†1978); "De familie dankt voor je oprecht medeleven in hun diepe rouw en de steun van je gelovig gebed" (G†1979). "Om uw deelneming en gebed, om uw bezoeken die haar hebben blij gemaakt, om uw vriendschap en genegenheid, danken u:" (...) (F†2002)

Op 10 van de 120 gedachtenissen vinden we een 'Gebed voor de overledene' afgedrukt. De eerste drie dateren van 1915 en 1920.⁷ Pas in 1967 en 1973 wordt er nog eens een gebed afgedrukt, respectievelijk op het bidprentje van priester A en dat van H. De toename van gebedteksten is opvallend in de jaren 1980 – bij M†1983, F†1984, G†1985, J†1985, L†1988 – maar daar blijft het bij. In de jaren 1990 moeten we het stellen met "Maria, Moeder van de kristenen, spreek voor hem ten beste" (T†1990) en "Heer God, geef haar de eeuwige rust!" (C†1995).

⁶ De simpele vermelding 'Akten van Geloof, Hoop en Liefde' volstaat niet, maar wel "Leest tot lufnisse van hunne zielen de Acten van Geloof, Hoop en Liefde, en past hun den aflaat toe (...)" (J†1977).

⁷ "O Heer, wiens Barmhertigheid oneindig is, gewaardig de eeuwige rust te verleen aan uwen dienaar Victor dien gij door uw dierbaar bloed verlost hebt. Amen" (V†1915). "Ontvang, o Heer, die ziel van uwen dienaar; Joannes, in genade, opdat hij, voor de wereld gestorven, voor U moge leven, en vergeef hem in uwe oneindige barmhertigheid de zonden die hij door menselijke krankheid bedreven heeft. Door Jezus-Christus onzen Heer. Amen". (J†1915). "Heere Jesus, God van goedheid en troost, aanhoor de gebeden die wij U toesturen voor uwe dienares Philomena, en gelief haar door de tusschenkomst der H. Maagd Maria en aller heiligen het genot van het eeuwig geluk te verleen. Amen." (P†1920).

6. Het leven, passage naar het hiernamaals (zie tabel 6)

	19e	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	20e
Hm	4	9	3	8	7	8	9	7	8	5	2	3
HI	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0

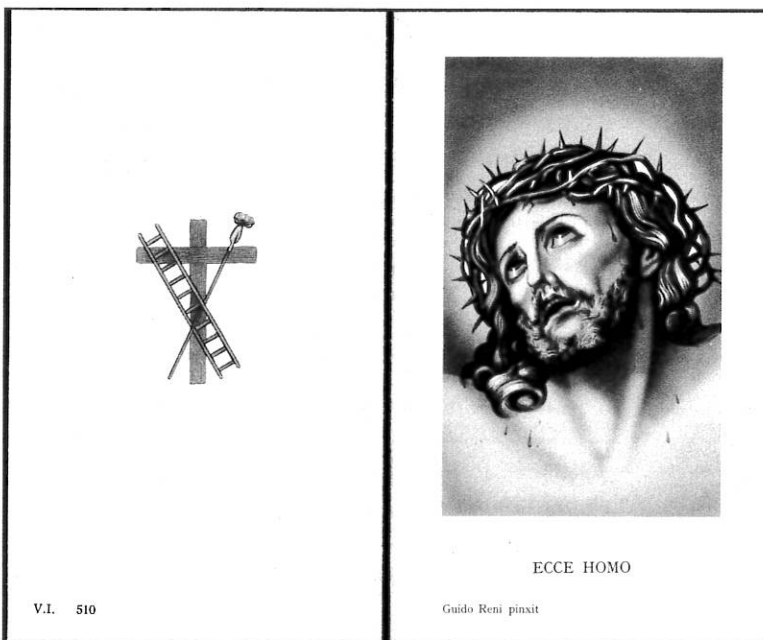
Tabel 6: Vermelding van hemel (Hm), Hel (HI) of Vagevuur (V)

Hoe ziet men het leven? De laatste decennia schijnt men zich daarover geen vragen te stellen. Voor oudere teksten is het leven lijden (waarbij we het uitdrukkelijk hier niet hebben over mensen die letterlijk veel hebben geleden tijdens hun leven). "Myn leven is afgelopen in lyden, en myne jaren in zuchten. PSALM., XXX, 11. De dood is beter dan een bitter leven, en de rust beter dan eene byblyvende ziekelykheid. ECCLEI, XXX, 17" (N†1877). "De goddelijke Voorzienigheid heeft den weg van dit leven met kwellingen bezaaid om ons naar het toekomstige leven te doen verlangen en door 't verduidelijk lijden en verdragen tot de eeuwige vreugde te doen geraken." (G†1906). "God mengelt het geluk der aarde met bitterheden opdat wij een ander geluk zouden zoeken, welke zoetigheid niet bedrieglijk is. H. AUG." (A†1910). "Geliefde Echtgenooten en Kinderen, weent niet over mij; voor mij is het leven Christus en het sterven een gewin: beter is de eeuwige rust dan eene aanhoudende krankheid. In den Hemel zien wij elkander weder." (C†1912). Die idee kwam minder uitgesproken nog aan bod in de jaren 1970. "Nu zal de door

lijden gelouterde ziel de Heer tegemoet treden, die hem zegt: Welaan dan, mijn dienaar, ontvang het loon dat ik van alle eeuwigheid voor u bereid heb" (H†1970). "Hoe schoon is het leven en hoe troostvol is het sterven voor de mensen, die geleefd hebben als ware christenen naar de heilige Wil van God" (M†1971).

Het leven is zo voorbij. "O dwazen! Hoe kunt gij denken lang te zullen leven daar gij niet een dag zeker zijt.... En zoo is het einde van allen de dood en 's menschen leven gaat voorbij als eene schaduw. THOMAS A KEMPIS." (J†1899)⁸. "Wat is toch het leven van de mens? Een rook, die voor een ogenblik verschijnt en dan weer verdwijnt" (E†1955). De dood komt als een dief in de nacht. "Tegen 't geweld der dood kan zich niemand wapenen want op hare zeissen staat geschreven: "ik kom op 't onvoorziens, ik spaar noch jong noch oud en ik wijk voor niemand." H. AUGUSTINUS." (J†1909)⁹. "Weest altijd bereid om te sterven, want de Zoon des Menschen, de Meester van het leven, zal komen wanneer gij er minst aan denkt!" (F†1941). "Als het morgen is, wees er niet zeker van dat ge de avond zult halen; en als het avond is, houd er rekening mee dat ge wellicht het morgenrood niet meer zult zien. Veel mensen sterven trouwens onverwachts... Wees dus bereid, wees op uw hoede, zodat de dood u niet kan verrassen" (uit *Navolging van Christus*)" (C†1995, citeert dat ook voorkomt in oudere teksten).

Christenen sterven niet, ze gaan over naar een beter leven. "De rechtvaardige sterft gerust; zyne dood is de uitgang van het tegenwoordig en de ingang van een beter leven. H. BERNARDUS" (J†1870)¹⁰. "Die dood is goed die het

Dubbel bidprentje met op de achterzijde passiesymbolen (1954).

⁸ Dat beeld van de vluchtige schaduw ook bij V†1915 en M†1930.

⁹ Ook C†1924, G†1933 en J†1955.

¹⁰ In gelijkaardige bewoording ook bij G† 1906, P†1920, J†1933 en M†1983. Ook: "Hoe zoet is het te sterven als men wel geleefd heeft!"; P†1920, ook J†1899 en C†1920.

leven in een beter verandert" (F†1902). "Weent niet over haar als over eene doode. Want de rechtvaardigen zullen door den dood niet geraakt worden. In de oogen der onwetenden schijnen zij te sterven, maar zij zijn in vrede en leven in der eeuwigheid. PSALM" (L†1921). De hemel is de beloning voor wie godvrezend heeft geleefd. De plotse dood van M†1929 wordt "grootelijks verzacht door de overtuiging dat Moeder zooveel te gemakkelijker de belooning is gaan ontvangen die God beloofd heeft aan zijne getrouwe dienaars." De hemel is letterlijk de kroon op het werk. "Komt mijne welbeminde ik zal u kroonen. (CANT. IV.8)" (M†1922). "Gelukkig de mens die de beproeving verduuldig lijdt, want hij zal de kroon van het leven ontvangen welke God beloofd heeft aan degenen die Hem dienen" (L†1947). De hemel is een paradijs, daar is er eeuwige vreugde, vrede en geluk. "Tot wederziens in den schoonen Hemel: om daar samen voor eeuwig gelukkig te wezen" (J†1899). "Gelouterd en geheiligd (...) is haar ziel, uit de pijnlijke lichaamsboeien ontglipt, heengetogen naar 't zalig oord van bestendigen vrede en vreugde" (F†1944).¹¹ "De dood was voor haar niets anders dan het afleggen van een afgesloofd en versleten levenspak, een zalige bevrijding uit alle kwellingen en blijde uittocht naar het hemels Vaderland" (E†1949). De hemel is het Vaderhuis. "We hebben hier geen vaste woonplaats, maar ons Vaderhuis is de hemel" (J†1955). "Nu ben ik voorgegaan naar het Vaderhuis waar ik u eerstdaags verwachten zal" (A†1969). "Tot weerzien in het Vaderhuis" (M†1971). "Als een stille dienaar is hij, op het eind van april, naar de Heer gegaan, het Vaderhuis" (A†1975). "Hij leeft nu verder in Gods Vaderhuis in de vrede en de vreugde van de Heer" (R†2001). Daar ontmoet men God, de heiligen en zijn bekenden. "Open hem, o Heer, de deur van de hemel, en maak dat hij zich verblijde met Uw heiligen in de eeuwige glorie" (R†1951).¹² Daar schijnt het Licht. "Goede God, wij geloven dat wie in Uw genade leefde, ook intreden zal in het eeuwig licht van Uw heerlijkheid" (M†1974). Of zoals Fernand Florizoone het poëtischer verwoordt: "Je kwam aan in een grensloos reservaat van Licht, niets dan Liefde" (A†2006).

De laatste decennia duikt de twijfel op. "Waar hij nu is weet ik niet maar ik hoop dat het er mooi en goed is, vol licht, liefde, geuren en kleuren, ergens waar geen pijn is, ergens waar rust is" (W†1995). "Waar je nu ook bent (...)" (N†2001). Bij A†1948 lag de hemel nog hierboven. "Nu nog meer zal moeder, samen met vader, van hierboven haar kinderen gadeslaan en zegenen." Nu wordt de hemel gelokaliseerd aan de overkant. "Kom nu maar thuis

In de jaren 1960 blijft Christus afgebeeld, maar verandert de vormgeving.

ginds aan de overkant omringd door hen die jij liefhad en die jou hebben bemind geborgen in God" (R†2006). Nog zo'n vage omschrijving tegenwoordig is de hemel als 'een ander leven'. "Ontdaan van aardse pijn en onrust (...) ging hij zijn dierbaren voor naar een ander leven" (H†2002), al kwam die uitdrukking toch al eens voor bij G†1933. En waar plaatst men voor een kind de hemel? "De hemel, dat is alle plaatsen waar je ooit blij geweest bent, alle dingen die je graag gedaan hebt, alle woorden die je graag gehoord of zelf gesproken hebt, en vooral alle mensen die je graag gezien hebt. Je lichaam is er stralend en gaat levend en vol adem: geen pijn, geen beklemming, geen onrust, enkel vreugde. En... je kunt er spelen steeds opnieuw met Jezus als vriend bij de Goede Vader, die glimlachend toekijkt" (E†1991, 6,5 jaar oud).

Hel en vagevuur hadden voor onze voorouders nog betekenis. Ik had een aantal keren die woorden verwacht, maar kwam bedrogen uit. Slechts op twee (identieke) afbeeldingen uit het begin van de 19e eeuw wordt het vagevuur afgebeeld en op dat van P†1920 staat onder de afbeelding de tekst "Mère affligée, consolez les âmes du Purgatoire" (de tekst van de gedachtenis zelf is in het Ne-

¹¹ Ook: "Le seigneur lui fit entrevoir la douce aurore d'un bonheur qui ne finira jamais" (G†1945). "Moge de Heer haar zijn Eeuwige Vreugde deelachtig maken!" (B†1951). "Moge haar ziel, samen met deze van alle overleden gelovigen, door de barmhartigheid van God, de rust genieten in de vrede van de zegepralende kerk" (R†1961). "God, (...) wil hem daarom de volle rust en vreugde van Uw rijk schenken" (F†1984). "Heer, wij vragen U, neem onze dierbare overledene op in uw eeuwige vreugde" (H†1973). "Eenvoudig is ze van ons heengegaan naar de eeuwige vrede en vreugde van de Heer" (G†1977).

¹² Ook: "Nu wacht haar het eeuwig geluk en zal zij deelhebben aan de heerlijkheid van onze verrezen Heer Jezus Christus" (M†1965). "Op Paaszondag heeft zij de verrezen Heer ontmoet. Met Hem is ook zij verrezen tot nieuw en onvergankelijk leven" (M†1989). "Na een lang en gezegend leven, is voor vader de tijd aangebroken, om het eeuwig leven binnen te treden, het leven dat weggelegd is voor Gods uitverkorenen" (T†1990). "Haar wekelijkse ontmoeting met de Heer is nu overgegaan in een eeuwig samen zijn" (A†1993).

derlands). De term vagevuur komt in de hoofdtekst maar drie keer voor, uitsluitend vóór de Tweede Wereldoorlog. Het is de plaats waar de zielen lijden. "Wij denken niet genoeg aan onze dierbare overledenen, zegt de H. Franciscus van Sales. De herinnering eraan schijnt te vergaan met het geluid der klokken. Wij vergeten dat de vriendschap, die met de dood uitsterft, geen ware vriendschap is. Welke groote, teedere en langdurige zorgen wijden wij niet aan onze lijdende zieken, en hoe weinig doen wij voor de lijdende zielen van het vagevuur!" (J†1916). "Göttliches Herz Jesu, bekehre die Sünder, errette die Sterbenden, befreie die armen Seelen im Feg[e]feuer" (onderofficier F†1917). Het is wachten tot O†1948 voor het woord nog eens valt, maar het krijgt daar een heel andere betekenis: "Haar laatste levensdagen waren voor haar een vagevuur van kloekmoedig-gedragen en van stil-grootmoedig geofferd lijden. Zo werd haar ziel helemaal gezuiverd en gelouterd en rijp voor den hemel."

Het woord hel komt maar één keer voor. "Welnu, hetzelfde geschiedt bij ons allen, als wij ons ernstig de dood, het oordeel, de hel, den hemel verbeelden en aandachtig overwegen; dan verstaan wij dat wij naar onze driften en de verleidende taal der wereld niet mogen luisteren, maar in al onze werken het toekomstige leven voor oogen moeten hebben" (L†1911).

Tussen haakjes: was de jeugd vroeger beter? Niet volgens het bidprentje van C†1920. "Sterven is zoet als men zijne kinderen in eere en deugd opgegroeid ziet, die den goeden naam der achtbare familie voortzetten... Hoe jammer is dat niet alle christene ouders hetzelfde mogen zeggen; – Velen hebben niets meer te zeggen, omdat hunne kinderen van jongs af alles mochten zeggen en doen... Is

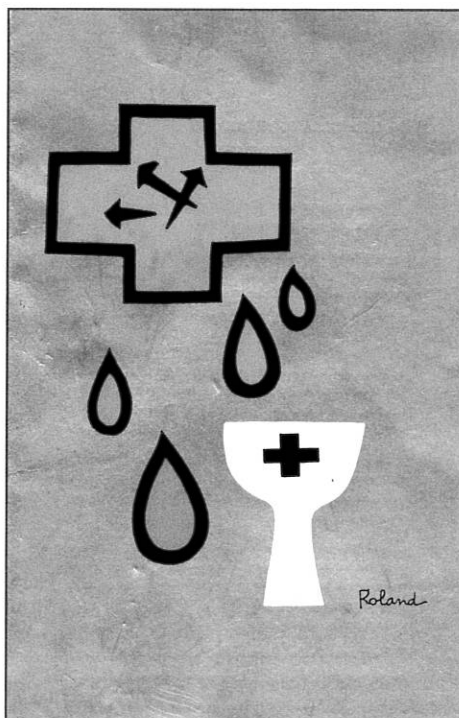
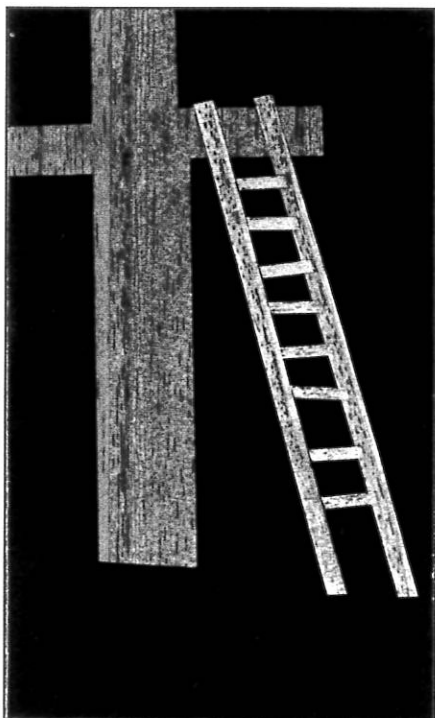
het te verwonderen dat ze nu veel verdriet hebben, omdat hunne kinderen geen verstand gebruikten! Van waar zouden ze 't gehaald hebben, dat verstand, dat de ouders nu nog missen..."

7. De band tussen de levenden en de doden (zie tabel 7)

	19e	00-09	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	20e
N	0	0	3	3	1	2	2	1	4	10	4	6
Ac	5	6	6	9	10	9	10	8	3	6	0	0
P	0	0	0	0	0	1	0	1	2	0	3	5

Tabel 7: De overledene wordt bij naam genoemd (N), komt aan het woord (Ac), wordt aangesproken (P)

De band met de overledene wordt persoonlijker als hij bij de voornaam (N) wordt aangesproken. Sedert de jaren 1980 gebeurde dat twee op de drie keer, en zelfs nog meer als we ook 'moeder', 'pépé', 'vader' enzovoort zou-

De kruisdood van Christus wordt op bidprentjes van 1966 en 1969 en heel modern weergegeven.

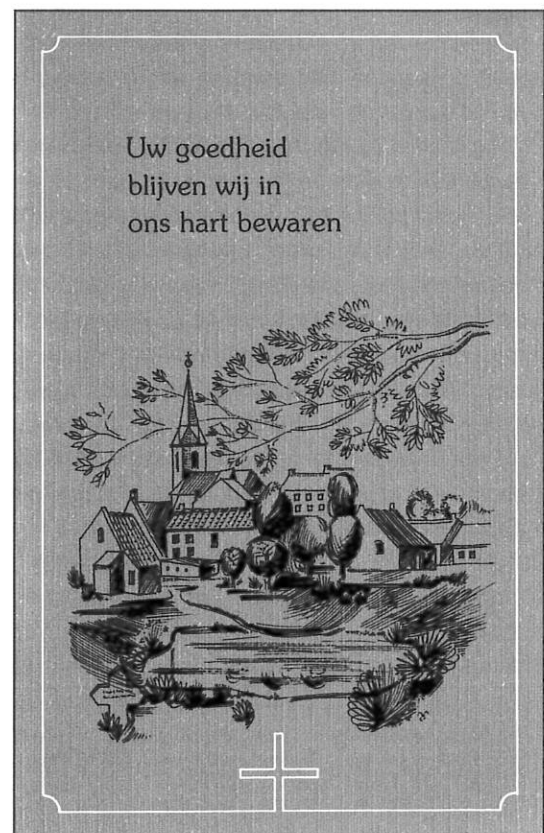
den meerekenen (wat we niet deden). De cijfers maken duidelijk dat die aanspreking vroeger de uitzondering was of helemaal niet bestond. De uitschieters in de jaren 1910 en 1920 zijn ook hierdoor verklaarbaar: drie keer wordt de naam uitsluitend in de gebedtekst vernoemd.

Wat hebben de doden aan de levenden te zeggen (Ac)? Ze sporen vooral aan om christelijk te leven en voor hen te bidden. Uit de evolutie die we tot nu toe schetsten, valt dan ook gemakkelijk te begrijpen dat de laatste decennia de doden volledig zwijgen.

Opvallend is dat in de 19^e eeuw de meeste woorden van de dode worden weergegeven via citaten. "Mijne kinderen, ik sterf, mijn ballingschap is ten einde, ik smeek u, vergeet mij nooit in uwe gebeden, blijft vereenigd en onwankelbaar in het geloof. Verwerpt de smeekingen niet van den bedrukten en wend uw aanschijn niet af van de armen. Volgt mijne voorbeelden, ik laat ze u als mijn kostbaarste testament... Alles gaat voorbij, en welhaast zullen wij in de eeuwigheid vereenigd wezen. H. THEOD." (F†1870). "Myne lieve kinderen, ik groet u in den Heer... Bemint malkander. Weest standvastig en onberoerlyk, altyd meer en meer de wet des Heeren betrachtende, overtuigd dat gy eens daerom overvloedigen loon zult ontvangen. I AD CORINTH. XVI, XV." (N†1877). "Beminde Echtgenoot, lieve Kinderen, vergeet mij toch niet en toon door uwe gebeden dat gij mij bemind hebt; H. GREGORIUS." (S†1896). "Bidt voor mij! Ik zal voor u bidden, en welhaast zal ik u voor altijd bij mijnen God wederzien, daar waar alle smerten in wellusten en alle tranen van droefheid in tranen van blijdschap veranderen. FENELON" (S†1896). De enige uitzondering in die periode is de 26-jarige J†1899, die zelf zijn gedachtenis had geschreven: "Ik ook, ik voel mijn einde naderen.... Ik weet dat ik sterven ga en dat ik welhaast in den bloei van mijn leven zal ontruikt worden uit het midden mijner vrienden en naastbestaanden. Lang en vruchteloos heb ik moedig mijne ziekte bestreden; doch nu erken ik maar al te wel de hand God's en beken dat mijn lot beschikt is om welhaast voor mijnen Rechter te verschijnen. – Ik geef allen moed op..., ik onderwerp mij ten volle aan den wil des Heeren.... Gij die mijne vrienden waart: vergeet mij toch niet en bidt voor mij; denkt somwijlen aan mij. Ziet hoe broos het leven is en hoe al de vermaken der wereld bedrieglijk en vergankelijk zijn. – Betrouwt u nooit op uwe jonkheid noch op uwe gezondheid; denkt nooit lang te zullen leven want ziet: Gister nog was ik nog frisch en gezond; blijgeestig en vol leven in uw midden en heden ben ik in het graf. – En zoo zal het met u ook eens wezen. – Denkt somwijlen aan uwe ziel, aan uwen God, verzuimt nooit uwe plichten als christen wel te volbrengen – Leeft in de vrees des Heeren, en later dan, als de dood zal komen zult gij de zoete vrede des herten genieten. Vaartwel dan gij allen die mij hier bemind hebt, vaarwel."

De volgende decennia blijft de toon dezelfde, maar het gaat in geen enkel geval nog om citaten. Van 1920 tot 1970 is het heel gewoon dat de dode spreekt.¹³ In de jaren 1970 is er een heel duidelijke terugval. In de jaren 1980 is de dode weer meer aan het woord, maar hij/zij vraagt hij maar drie keer op de zes voor hem/haar te willen bidden en de formule is meestal kort: "Aan allen, Familie, vrienden en geburen mijn beste dank en tot weerziens" (E†1989) of "Beste familieleden, vrienden en allen die mij genegen waart. Dank. Ook op uw gebed reken ik" (M†1989). Andere aansprekingen zijn dan weer veel persoonlijker dan vroeger. "Dierbare echtgenote (...). We hebben samen veel gelukkige dagen gekend, maar we hebben misschien ook tegenover elkaar fouten gemaakt. Laten we, nu de dood ons voor altijd scheidt, elkaar vergeven" (L†1987).

De omgekeerde densiteit zien we bij de levenden die zich tot de dode richten (P): tot 1940 onbestaand, daarna heel sporadisch, in de laatste twintig jaar in stijgende lijn. A†1948 is de eerste overledene die wordt aangesproken; op de eerste alinea na is het hele prentje één gesprek met de moeder. "Moeder, hard was uw leven en kommerzol het grootste deel van uw dagen. Moeder, gij waart de sterke vrouw uit het "boek der Spreuken", die de last van een talrijk kroost torsende, het schip van den koopman in veilige haven hielp sturen (...) Moeder, die uw kinderen elken avond samen riept tot het avondgebed en uw kroost, na een arbeidsvolle dag, door het gebed tot God

Bidprentje met dorpsgezicht (1985).

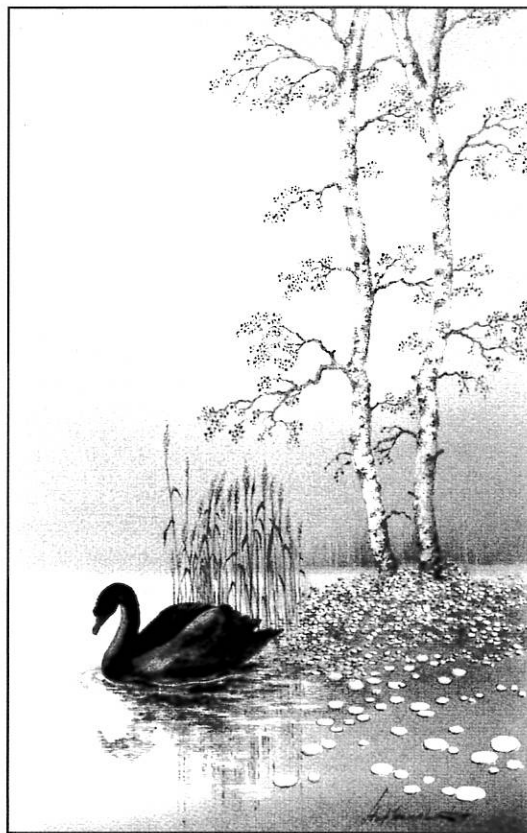
¹³ De uitzonderingen A†1948 en A†1966 zijn doden die zelf worden aangesproken en de uitzondering A†1967 is priester.

bracht, als hun enig en eeuwig rustpunt. (...) Het blijft wachten tot A†1966 en de aanspreking beperkt zich tot één alinea. *“Vader, Gij waart een schone mens, omdat ge zo goed geweest zijt. Ook u willen we gans ons leven dankbaar blijven. Ons regelmatig gebed zal al die schone herinneringen in ons levendig houden. Maar ook willen we in dankbaarheid trachten uw levensbeeld in ons leven uit te werken. Gij hebt ons een voorbeeld gegeven, hoe we gelukkige mensen moeten zijn. Van uit de hemel rekenen wij, Moeder en uw kinderen, verder op uw zegen en uw hulp. En zorg verder ook voor al onze geburen, die samen met ons, in dankbaarheid u nooit zullen vergeten.”* De twee keer in de jaren 1970 dat de overledene wordt aangesproken, is de christelijke boodschap haast helemaal verdwenen. Niet helemaal, want de bijna zestienjarige M†1974 blijft ook voor God *“een droom van een kind”* en M†1978 had *“diep vertrouwen in de goede Heer”* en dat geeft de nabestaanden *“de kracht te geloven in een weerzien, waar wij je nog eenmaal kunnen danken voor alles.”*

Vanaf de jaren 1990 is de toon vaak erg persoonlijk geworden. *“Op je dertienjarige leeftijd, bij het veel te vroege verlies van je moeder, nam jij de zorg op voor je vader, je broers en zusters. (...) Jarenlang werkte je met hart en ziel in het paviljoen voor de bejaarden”* (I†1997). *“Onze reis naar Kreta, vorig jaar in november, was dan ook onze laatste reis, waarvan de mooiste momenten en herinneringen altijd zullen blijven bestaan”* (E†1999). *“Ik herinner me dat je zei toen Astrid je eens deed lachen; “Als Astrid hier bij mij zou zijn, zou ik mij minder ziek voelen en zou ik alles vergeten. Het is waar je leefde voor je kleinkinderen, ze gaven je veel kracht. (...) Pa heeft veel verdriet. Je was altijd bij hem en stond altijd voor hem klaar, hoe zwaar je het ook had. We beloven ma, om zoveel mogelijk voor hem te doen, maar je blijft onvervangbaar”* (N†2001). *“Onze zelfde Vlaamse geaardheid bracht ons destijds vriendschappelijk samen en maakte ons sterk. Wij gingen elk onze weg voor de liefde die op ons pad kwam, ’t was wel uit het oog, maar niet uit het hart. ’t Was een tot weerziens. Het noodlot sloeg voor ons beiden toe, maar onze trouwe vriendschap hadden wij nog over. Deze hebben wij met beide handen gegrepen en er een ware liefde van gemaakt. ’t Was van korte duur, maar eerlijk, oprecht, fijn en zeer intens”* (E†2006).

8. Nog meer biografische gegevens

In onze tekst kwamen we natuurlijk al een en ander te weten over de doden. Maar wat weten we nog meer over hen¹⁴? Over de doden niets dan goed en uiteraard staat het bol van de stereotypen: de overledene was goed, ‘zoetaardig’, teerhartig, geduldig, zachtaardig, liefdevol, eenvoudig, rechtzinnig, lieflijk, naarstig, aangenaam... Het omgekeerde lezen we uiteraard nooit, of het zou moeten over C†1962 zijn, en dan nog: *“Al was hij eerder streng in de huiskring, toch droeg hij zijn gezin een warme liefde toe, die niet altijd met woorden, maar in daden tot uiting kwam.”* Er zijn ook nogal wat verwijzingen naar ziekte (25%)¹⁵, vroege dood of gezegende leeftijd (18%)¹⁶, maar het is tot de jaren 1980 eerder zeldzaam dat we meer vernemen. De eerste van wie we een kleine biografische bijzonderheid vernemen is C†1924: *“onverpoosd werkte hij aan eigen ontwikkeling door studie en beoefening der kunst.”* Voorts moeten we het stellen met gegevens als: A†1931 *“heeft zijn leven lang mogen werken en slaven om zijn talrijk huisgezin op te brengen.”* J†1935 was een meid want ze was *“gedienstig voor hare meesters.”* Bij moeders wordt nogal eens geaccentueerd

Bidprentje met de natuur als onderwerp (1988).

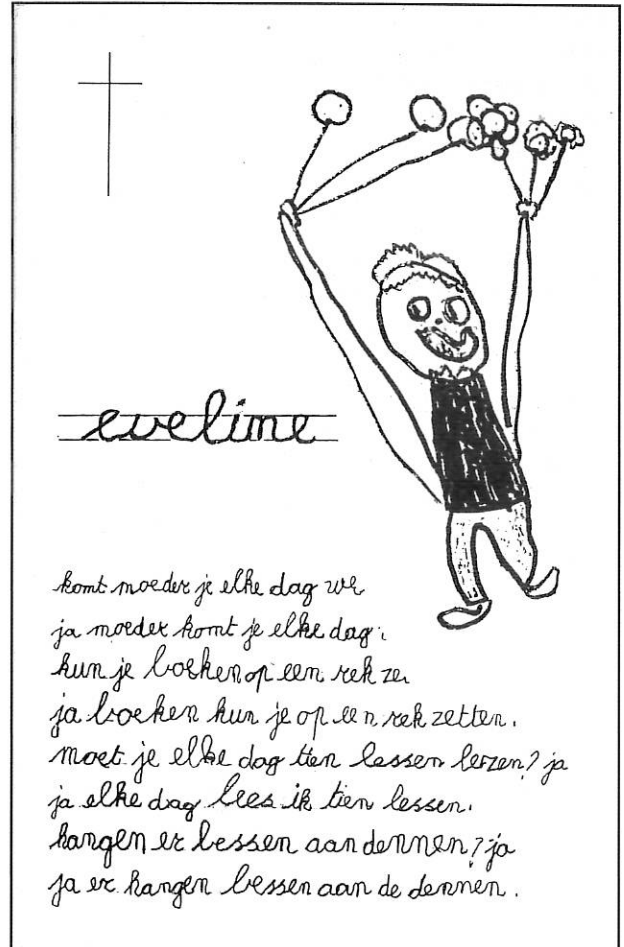
¹⁴ Het godsdienstig aspect laten we hier buiten beschouwing.

¹⁵ Velen zullen ziek geworden zijn tegen het einde van hun leven, maar in de volgende twee voorbeelden was dat zeker anders. *“Jaren lang worstelde haar kloek gestel tegen de onverbiddelijke kwaal die hare krachten ondermijnde. Spijts allerhande ongemakken, spijs de vreeselijke smerten die haar als echte martelares mieden, bleef zij immer op God betrouwen (...)”* (M†1918). *“Een smartelijke ziekte trof Bertha in haar volle levenskracht. Hoe hard was het voor deze jonge, sterke vrouw den bitteren lijdenskelk te drinken”* (B†1951). Van burgemeester Franciscus Lefebvre weten we aan de hand van een citaat uit Tobias dat hij blind is geworden. *“Hij knorde niet omdat Hij hem met blindheid gekwollen had”* (F†1870).

¹⁶ Twee voorbeelden: E†1905 stierf in het kinderbed. *“O troostende gedachte: Moeder heeft het kind gebaad, en het kindeken heeft zijne moeder gebaad voor den hemel!...”* H†1942 stierf plots. *“Aldus is de dag vroeg begonnen voor Henri, onze bezorgde echtgenoot, die onwel opgestaan, niet meer levend zijn slaapkamer zou verlaten.”*

hoe bezorgd ze was voor haar kroost. E†1949 "was eene van die oud-Vlaamse christene volksmoeders, die met een onwankelbaar geloof en nooit verdrotten offermoed, een gullen lach en een guitig-sprankelend woord, zelve met rechtmatige fierheid de weeën en lasten doorworstelde van een dertienvoudig moederschap." Af en toe wordt er verwezen naar de tegenslagen die de overledene gekend heeft, zoals H†1942, maar we weten nooit waarvoor. De enige twee bidprentjes in die periode met een echte ('volledige') biografie zijn die van twee priesters (H†1916 en A†1967).

De toon wordt dus vanaf de jaren 1980 helemaal anders en we vernemen in iets meer dan de helft van de gedachtenissen (16 op 30) eindelijk wat voor hobby's iemand had. Voorbeelden te over. "Zijn ontspanning vond hij in het verzorgen van zijn vogels en in het kweken van zijn konijntjes: hij was een echte dierenvriend. Maar hij was ook graag bij de mensen. Regelmatig een partijtje kaarten deed hem deugd: hij was trouwens lid van twee kaartclubs" (M†1983). "Adronie met haar wit autootje. Wie kende haar niet? Dagelijks zag men haar aan het stuur van haren Daf (...) De knepen van de vlasbewerking beheerste zij als geen één. Zij kon "zingelen" als de beste. (...) In de verschillende verenigingen waar zij lid van was kon zij haar hartje ophalen met kaartspelen" (A†1985). L†1987 verongelukte samen met zijn vriend "op weg naar de voetbalmatch in Waregem." A†1993 zat "dromend over de vele wegen van het verleden die haar hadden gebracht naar een leuke bestemming, waar een dansje haar grote vreugde was." W†1995 was "Altijd bezig: met zijn muziek, zijn boeken, zijn postzegels. Hij genoot van een glaasje wijn, de klanken van Mozart, een mooie reis". I†1997 "miste geen enkele uitstap van ziekenzorg en kwam graag een babbeltje doen of een kaartje leggen bij de gepensioneerden." L†1998 was een volkse figuur, die graag kaartte en bestuurslid van de Patrick Sercu-vrienden was. "De wielersport was immers zijn grote liefhebberij, alsook het voetbal. Op het laatst van zijn leven ging zijn interesse nog uit naar de wereldbeker." H†2002 "verstond de kunst om te genieten van de schoonheid van muziek, literatuur en andere culturen, maar ook van de kleine dingen van elke dag."

Zeer persoonlijk bidprentje van een kind (1991).

8. De natuur

Jan Bleyen heeft ook aandacht voor de verbondenheid van de overledene met de natuur. Die komt tot uiting in de illustraties en in teksten. In de teksten vonden we tien verwijzingen, waarvan drie in de laatste zes jaar.¹⁷ Meestal wordt naar de seizoenen verwezen. "Sta op, haast U... de winter des levens is voorbij, de slagregen is over, kom, mijne bruid en gij zult gekroond worden" (kloosterzuster L†1901). De 43-jarige H†1942 stierf "in de lente van het leven." "We weten niet of het nog winter is? Misschien is de lente reeds begonnen? Lijsters durven al fluiten. Bomen en heesters zouden al zwellen in de bot, om hun bladeren die straks zullen geboren worden te zien sterfen bij een lichte ochtendvorst" (E†14 januari 1989). "Ons moeder heeft de aanloop van de zomer gehaald" (I†9 juni 2002). De natuur komt ook in andere citaten aan bod. "In de Oogstmaand is ook de Goddelijke Meester tot oogsten uitgegaan en heeft in dat welige veld een ziel gemaaid voor zijne hemelsche bergplaats" (G†1933). Wie kan er weerstaan aan de macht van God? "Want heel de aarde is voor U als een stofje op de weegschaal, als een dauwdruppel die 's morgens neervalt op het land" (L†1950).

¹⁷ We houden geen rekening met het bidprentje van E†1905 omdat 'morgenzon' niet op haar dood betrekking heeft. Ze verwachtte een baby. "De blijde en lachende morgenzon van 't familieleven ging voor goed het huisgezin binnenstralen". Het kind overleefde, maar moeder E (35 jaar) stierf in het kinderbed.

"Als de graankorrel niet in de aarde valt, blijft hij alleen. Maar als hij sterft, brengt hij vruchten voort." (M†1978). "Een lange levensloop werd haar gegeven, zij zat eender waar aan het raam te kijken, naar de zomer en de winter, de vruchten, de bloemen en de mensen. Zo veilig geborgen, beschut" (A†1993). "En wat kon je genieten, bewonderen en danken voor al het schone op de wereld, en bijzonder voor de natuur. In je oud geheugen bleef dit versje hangen uit je pensioonaatstijd: *L'immensité, les cieux, les monts, la plaine, / l'astre du jour qui répand sa splendeur, / les sapins verts dont la montagne est pleine, / sont tous ensemble l'œuvre du Seigneur!*" (M†2000). Bij A† 2006 bestaat de tekst uit een gedicht van Fernand Florizoone dat als volgt begint: "*Je heimwee / keek zoo vaak de vlucht van een vogel na, / die je telkens wilde vastleggen / met de camera van je hart.*"

Om slechts een paar conclusies met Jan Bleyen te delen: het woord bidprentje is een anachronisme geworden, want het zet niet meer aan om voor de overledene te bidden. Centraal staat nu de herinnering aan de levenden. M.a.w. het perspectief is verschoven van de overledene naar de levende. En ook de verschuiving van *geloven* naar *hopen* valt op: de zekerheid van het hiernamaals is weggevalen.

Jean-Marie Lermyte
Kortrijksestraat 323
8870 Izegem

De vastenavondviering in de late middeleeuwen en de nieuwe tijd (13de-17de eeuw)

Johan Verberckmoes

Carnaval is het uitbundige feest aan de vooravond van de christelijke veertigdaagse vastenperiode voorafgaand aan Pasen.¹ In de Nederlandse taal, in tegenstelling tot andere talen waarin het woord al sinds de Middeleeuwen gebruikelijk was, duikt de term carnaval pas in het midden van de 17de eeuw op, maar vandaag is het de gebruikelijke term. In de Middeleeuwen en tot in het begin van de 19de eeuw was de benaming vastenavond of vastelavond in omloop. De vastenavondviering was geen spontaan gebeuren, net zomin als het huidige carnaval dat is. Elke vermomming en elke actie waren onderdeel van een overgeleverde traditie die zelden heel oud was. Het was een ritueel feest met vaste elementen (vermommen, fervent fuiven, groteske opvoeringen, gek doen), maar de combinatie van die elementen kende grote verschuivingen in de loop der eeuwen. De vastenavondviering had haar vaste plaats in de liturgische kalender van de christelijke kerk. Aan het einde van de Middeleeuwen en in het bijzonder in Vlaanderen en Brabant zorgden stedelijke bewindvoerders voor een strakke regie van het carnavalsfeest. In de 17de eeuw overleefden verschillende tradities en verdwenen andere, maar ontstonden ook nieuwe feestvormen. Die op- en neergang is het gebruikelijke ritme van carnaval. Slechts uitzonderlijk zijn carnavalsvieringen door de eeuwen heen blijven bestaan.

De eerste sporen van vastenavondvieringen in de Middeleeuwen wijzen op schranspartijen en drinkfestijnen, gecombineerd met dansen.² De vastenavond was dat uitzonderlijke moment in het jaar wanneer de harde dagelijkse arbeid vervangen werd door onbekommerd feestvieren. Dat gebeurde onder het goedkeurende oog van de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten. Mystici hadden het zelfs over het hemelse carnaval der zielen als de toestand van opperste zaligheid bij God. Sommige geestelijken mopperden weliswaar regelmatig dat het wilde vertier schandelijk was en God niet welgevallig, maar de vastenavond lijkt ook in kloosters en kerken zelf gevierd te zijn. Het had enige overeenkomsten met de kerkelijke zottenfeesten, maar die werden op andere tijdstippen in de jaarkalender gevierd. Koorknappen en lagere geestelijken in de kathedralen en kapittelkerken van middeleeuws Europa zetten tijdens deze zottenfeesten de wereld voor één dag op haar kop. Aan de vooravond van het feest van de Onnozele Kinderen op 28 december, bijvoorbeeld, namen zij in het kerkgebouw de autoriteit van de bisschop en de kanunniken over en maakten er hun eigen versie van, al dan niet in combinatie met een ludieke optocht door de stad. Ze verbrandden schoenzolen als wierook en aten vette worsten aan het altaar.

¹ In het Nederlandse taalgebied is de beste algemene studie CHARLES MOOIJ, red., *Vastenavond, carnaval. Feesten van de omgekeerde wereld*, Zwolle/Den Bosch, 1992 (catalogus tentoonstelling Noordbrabants museum 's-Hertogenbosch). ARMAND SERMON, *Carnaval : geschiedenis van het carnaval van Keizer Karel tot Eedje Anseele*, Gent, 2001 biedt een eigenzinnige interpretatie en vele zeer interessante gegevens.

² JACQUES HEERS, *Fêtes des fous et carnivals*, Parijs, 1983.

Sinds de 11de eeuw had de christelijke kerk het begin van de vasten vastgesteld op aswoensdag. De Duitse historicus Dietz-Rüdiger Moser stelt dat de kerk de vastenavondviering als een didactisch en liturgisch principe heeft ingevoerd.³ Hij leidt dat af uit theologische teksten van de 12de en 13de eeuw waarin de vastenperiode aan belang wint. De theologen verwijzen naar Sint-Augustinus en diens tweestatenmodel om de gang van de wereld te begrijpen. De christen streeft volgens kerkvader Augustinus (6de eeuw) naar een leven in de stad van God (*civitas Dei*). Op aarde leeft de mens echter in een sterfelijk lichaam dat eigen begeertes heeft en de mens vast kluistert in de stad van de duivel (*civitas diaboli*). Het leven in de aardse stad (*civitas terrena*) is heel anders dan in de hemelse stad (*civitas caelestis*), maar de christelijke mens wordt volgens Augustinus tussen beide heen en weer geslingerd. Hij streeft naar het ene maar leeft als aardse mens in het andere. Een christen wil de naastenliefde (*caritas*) beoefenen en laat zich niettemin soms leiden door de eigen begeerten (*amor carnalis*). Het lichaam is voor Augustinus het omhulsel dat de mens belet enkel voor het geestelijke te leven.

Vertaald naar het vastenavondgebeuren waren deze ideeën van Augustinus volgens Moser de aanleiding voor de kerk om de vastenavondviering aan te moedigen. Gedurende één avond triomfeerde de duivel zodat tijdens de vasten de tocht naar de hemelse stad des te overtuigender aangevat werd. Ook de devote christen leeft in een lichaam vol begeerten, wist Augustinus. Eén avond de duivel uitlaten en de geest zou des te sterker zijn in haar streven naar God. Voor de goede christen was de vastenavondviering een nuttige schranspartij die hem er op omgekeerde wijze aan herinnerde dat de weg naar zaligheid en hemelse verrijzenis langs het pad van onthechting liep. Aan deze theologische interpretatie van de vastenavondviering is een hele beeldspraak te danken die het vastenavondfeest als een uitlaatklep duidt. Het vat moet gelucht. De boog kan niet altijd gespannen zijn.

De middeleeuwse vastenavondviering ontleende haar betekenis aan een precieze plaats in de christelijke jaarkalender.⁴ Omdat men zich in de vasten van vlees moest onthouden, was er aan de vooravond van de vasten een unieke gelegenheid om van vlees te genieten. Dat laatste is overigens op twee manieren te begrijpen. Het eten van vlees stond in schril contrast met de soberheid van de christen die tijdens de vasten zich voorbereidde op Christus' verrijzenis door zich lichamelijke geneugten te ontzeggen. Daartoe behoorden ook seksuele genoegens. Het dansen op vastenavond was een aanleiding tot seksueel verkeer. Het verbod op huwelijken sluiten tijdens de vasten zorgde voor een piek van huwelijksluitingen

vóór het begin van de vasten, in volle vastenavondperiode. De aanvang van de vastenperiode was ook voor de landbouwsamenleving een scharnierperiode. Pachtcontracten liepen af met aswoensdag. Het nieuwe jaar startte met Pasen. Het einde van de winter was een periode om de laatste voorraden te consumeren in de goede hoop op nieuwe groei in de lente. De wijziging van voedingspatronen tijdens de vasten impliceerde een plotse onderbreking van de consumptie van vlees, maar ook van eieren, melk, kaas en boter. Bovendien leggen kippen meer eieren aan het einde van de winter, zodat een eierberg in de vastenavondperiode onder meer met wafels weggewerkt werd. De symboliek van het ei kwam in de vastenavondviering en in de artistieke verbeelding over vastenavond regelmatig aan bod. Naast erotische associaties waren eieren ook symbool voor ledigheid en zondigheid.

In de loop van de 15de eeuw formuleerden christelijke theologen steeds grotere bezwaren tegen de vastenavondvieringen. Zij zetten het contrast tussen carnaval en vasten dik in de verf en verwierpen het eerste. Wie carnaval vierde, stapte volgens hen in de verkeerde wereld, waar de duivel regeert en was flink op weg naar het heidense Babylon. Wie boete deed, vond de weg naar het hemelse Jeruzalem. De kerkelijke bezwaren tegen carnaval leidden tot strengere verbodsbepalingen. Maar het ritueel is sterker dan een zure geestelijke of een veronturde bestuurder van kerk, stad of heerlijkheid. De vastenavondviering bloeide in de 15de eeuw als nooit voordien. Er verschenen wildemannen en duivels als carnavalsfiguren. Zij droegen maskers, een gebruik dat pas sinds de 15de eeuw onlosmakelijk met carnaval verbonden is. De belangrijkste figuur die in de 15de eeuw met de vastenavond geassocieerd werd, was de nar of zot. De nar en de wildeman waren beide exponenten van de mens in een bijzondere toestand. De nar was de mens als dwaze. De wildeman was de mens in een staat van dierlijkheid. Door zich op vastenavond als nar of wildeman te verkleeden, vierde de carnavalsvierder symbolisch de terugkeer naar een levensfase waarin verstand en beschaving niet van tel waren.

De kerkelijke weerzin tegen carnaval kreeg volgens de Duitse historicus Werner Mezger haar uitdrukking in activiteiten als het spotproces tegen koning carnaval en het verbranden van stropoppen die koning carnaval voorstellen. Andere historici, zoals Ed Muir, zien in de spotprocessen en ludieke veroordelingen een bewijs van het belang van de carnavalsviering voor de laatmiddeleeuwse stad.⁵ Voor Muir was carnaval het ritueel waarmee de stedelijke gemeenschap haar conflicten tot uiting bracht en ventileerde. Het spotproces was een allegorie van de politieke macht en rechtspraak. Die was toen in handen

³ DIETZ-RÜDIGER MOSER, *Fastnacht-Fasching-Karneval. Das Fest der 'Verkehrten Welt'*, Graz, 1986.

⁴ WERNER MEZGER, *Narrenidee und Fastnachtsbrauch: Studien zum Fortleben des Mittelalters in der europäischen Festkultur*, Konstanz, 1991.

⁵ EDWARD MUIR, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge, 1997, p. 85-116.

Pieter Bruegel, De strijd tussen carnaval en vasten (Wenen, Kunsthistorisches Museum)

van de stad zelf. Door gedurende enkele dagen de feestelijke chaos toe te laten, trachtten de stadsbestuurders symbolisch de soms hoog oplopende spanningen in de drukbevolkte steden een uitlaatklep te geven. Eenmaal de vastenavondviering ten einde was, werd terug tot de orde van de dag overgegaan.

De vastenavondvieringen waren in de steden van de late Middeleeuwen zeer zichtbaar.⁶ Ambachtsgezellen trokken het feest naar zich toe. Uiteenlopende groteske en grappige opvoeringen voor een publiek maakten het carnaval in de 14de en de 15de eeuw tot het hoogtepunt in de jaarcyclus van openbare feesten. Een competitie-element versterkte de emotionele beleving. Er waren spottornooien op het land zowel als op het water. Komische loop- en steekspelen wakkerden de lust tot feesten aan. Sinds de 13de eeuw werd in Venetië een spotjacht georganiseerd op 12 varkens. In de Duitse gebieden waren er theatrale gebruiken die oude vrijsters bespotten, zoals het ploeg- en egtrekken door een als vrouw verklede man. Het bekendste aspect van de vastenavondoptredens waren de stoeten en omgangingen met groepen en wagens. De *Schembartlauf*, georganiseerd door het beenhouwersgilde van Nürnberg, was een meesterstuk in het genre. Zotten, duivels en wildemannen bestormden er wagens in de vorm van schepen. In 1539 kwam aan dat gebruik, dat sinds 1450 bestond, plots een einde toen in dat jaar de lutherse hervormer Andreas Osiander mikpunt van de carnavalsspot was. De hervormingsgezinde stadsautoriteiten amputeerden het stadscarnaval prompt van haar *Schembartlauf*. In s'-Hertogenbosch trok de Blauwe Schuit rond, een wagen

vol zotten. Op vastenavond werden ook toneelspelen opgevoerd. Voor Aalst, bijvoorbeeld, zijn theateropvoeringen de vroegste sporen van vastenavondvertier. In steden als Tiel en Dendermonde groeiden rederijkerskamers uit de organisatie van steekspelen en andere vermakelijkheden. Omstreeks 1500 mobiliseerde de vastenavondviering in de Lage Landen de ganse stad. Het culturele leven was er deels op geënt.

Detail, Pieter Bruegel, De strijd tussen carnaval en vasten (Wenen, Kunsthistorisches Museum).

Een van de bekendste symbolen van het laatmiddeleeuwse carnaval is de verbeelding en uitbeelding van de

⁶ Een voorbeeld van een studie op basis van archieven is E. VAN AUTENBOER, Vastenavondviering te Mechelen, in: *Volkskunde*, 1948, jg. 49, p. 149-182.

strijd tussen carnaval en vasten.⁷ Dat thema is al terug te vinden in Franse teksten uit de 13de eeuw. Het schilderij van Bruegel met de gelijknamige titel, daterende uit 1559 (Wenen, Kunsthistorisches Museum) is een sublieme evocatie van het thema. Tegenover het schip van de kerk staat de herberg de Blauwe Schuit. De magere vasten is een afgetrokken, schrale oude vrouw die op een ovenstok twee haringen voor zich uit duwt. Haar tegenstrever, de vette vastenavondvierder, is een rondborstige kerel met een braadspit met een varkenskop erop in de aanslag. Zij zit op een hoge kerkstoel, hij schrijlings op een vat. Tientallen figuren op het hele oppervlak van het schilderij brengen de vastenavondwereld tot leven. Het strijdthema verenigt in zich de complexe achtergronden van de vastenavondviering van de late Middeleeuwen. Hoewel carnaval een vaste plaats had in de liturgische kalender was het ook toen al een punt van discussie of het burleske feest niet veel ouder was en haar oorsprong vond in magische bezweringsriten tegen dood en winter. De vastenavond viel elk jaar op een andere dag, afhankelijk van de Paasdatum. Even onzeker als de dag was de seizoenswissel. Wanneer zou de winter eindigen en de lente aanbreken? Wanneer was alle voedsel op? De uitgesproken agrarische achtergrond van de vastenavondviering was ook in de stad vanzelfsprekend. Steekspelen en spotprocessen verbeeldden de gespannen sfeer van overgang van oud en vertrouwd naar jong en nieuw.

De vastenavondviering teerde op het gezag van tijdelijke vorsten: een ezelpaus, een keizer, een patriarch, een kardinaal, een koning, een opperjager. Gentse wijken stelden in de 15de eeuw en de eerste decennia van de 16de eeuw dergelijke spotvorsten aan om hun carnaval te leiden en te vieren. Stedelijke carnavalsvieringen in steden in de Lage Landen, de Duitse gebieden en Noord-Italië (tevens de best bestudeerde vastenavondvieringen) waren in handen van de zonen van ambachtsmeesters, handelaars en lokale bestuurders. Dat kunnen we vermoeden op basis van de literaire productie van de laatmiddeleeuwse vastenavondviering. Het *Fastnachtspiel* in Nüremberg, bijvoorbeeld, werd binnenskamers opgevoerd. Een troep jonge handwerkgezellen en zelfs zonen van het stadspatriciaat trokken van huis naar huis en kroeg naar kroeg om er toneelopvoeringen te brengen. De teksten ervan wijzen op spitse literaire oefeningen. In de Nederlanden zijn er spotordonnanties bekend op naam van carnavalsvorsten. Zij legitimeerden hun gezag door een uitnodiging tot zuipen, schransen en geld verteren. Mikpunten van hun bespottelijke schrikbewind waren er bij de vleet: jodenjachten in Rome en antijudaïsme in de *Fastnachtspiele* van Nüremberg; verlopen monniken, armtierige edellieden en oliedomme boeren in de Lage Landen; zondaars in alle maten en gewichten: echtverbrekers, overspeligen,

Detail, Pieter Bruegel, De strijd tussen carnaval en vasten (Wenen, Kunsthistorisches Museum).

gierigaards, drankneuzen. Omkering is niet de juiste noemer om dit stedelijke carnaval te duiden. Het gaat om het symbolisch uitdrijven van ongewenst volk. Het uitdrijven van de winter van de landelijke gemeenschap kreeg in de stedelijke context een uitgesproken sociale dimensie. Sommige groepen moesten er uit om het nieuwe mogelijk te maken. Op basis van de Nederlandse spotteksten van de 15de en de 16de eeuw heeft de Nederlandse literatuurhistoricus Herman Pleij geargumenteed dat de aankomende jongelingen in de stad de vastenavond gebruikten om de oude garde de wacht aan te zeggen.⁸ In hun carnavalssteksten vierden ze de omkering van wat de nieuwe, kapitalistische orde voor hen betekende, namelijk spaarzaamheid, matigheid en zelfbeheersing. Tijdens de vastenavond verdween de oude standenmaatschappij van clerici, edellieden en boeren in een dolgedraaide chaos van bier, worst en seks.

De laatmiddeleeuwse stedelijke vastenavondviering was strak geregisseerd en strikt gereguleerd. Van de volksfeesten op straat zijn weinig sporen overgebleven. De vele teksten en de uitvoerige iconografie over vastenavond tonen een actieve interesse van de culturele bovenlaag in de stad. Maar van een gemengd feest voor alle sociale lagen van de stadsbevolking was nooit sprake. Sinds de 15de eeuw vierden edellieden en hooggeplaatste burgers vastenavond in de beslotenheid van het stadspaleis met dansen en gemaskerde pret. Publieke stoeien en opvoeringen waren gesubsidieerd door de stad en werden wellicht bijgewoond door alle lagen van de bevolking, maar het waren spektakels met een eigen regie van kapitalistische signatuur volgens de verklaring van Pleij.

⁷ MARTINE GRINBERG en SAM KINSER, Les combats de carnaval et de carême. Trajets d'une métaphore. in: *Annales. Économie, Société, Civilisations*, 1983, jg. 38, p. 65-98.

⁸ HERMAN PLEIJ, *Het gilde van de Blauwe Schuit: literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*. Amsterdam, 1983.

De vastenavondviering was dus zeer dubbelzinnig, van en voor een deel van de stedelijke elite, maar soms ook tegen een ander deel van de stedelijke elite. In het Zuid-Franse Romans liep die tegenstelling in 1580 uit de hand.⁹ Gediscrimineerde ambachtsmeesters profiteerden van de vastenavondmobilisatie om het stedelijke patriciaat reëel uit te dagen en niet langer carnavalsymbolisch. Moordpartijen waren het gevolg.

Vastenavondvieringen waren een onzekere factor in de jaarcyclus van het stedelijke ontspanningsleven. Vandaar dat vele vastenavondvieringen slechts sporadisch in de bronnen opduiken en door de eeuwen heen voortdurend van uitzicht veranderden. Tot op vandaag beroepen stedelijke carnavalsvieringen zich op aloude tradities om authenticiteit te claimen, maar al in de Middeleeuwen was die ingeroepen ouderdom soms louter fictief. Slechts weinige steden slaagden erin om de vastenavondviering van jaar tot jaar en eeuw tot eeuw eeuwige roem mee te geven. Venetië is het beroemdste voorbeeld. De middeleeuwse zwijnenjacht was aan het einde van de 15de eeuw onmodicus geworden. Het dragen van maskers was gaandeweg een vast onderdeel geworden van de varkensjacht op Vette donderdag, de donderdag vóór aswoensdag. Vanaf de 16de eeuw was de variëteit aan maskers een attractie op zich.¹⁰ Reisgidsen maakten melding van de Venetiaanse maskers en de stad beijverde zich om de toeristenstroom in goede banen te leiden. Al in de 17de eeuw was het carnaval van Venetië een begrip onder lieden van stand over heel Europa.

Maar de vastenavondviering incasseerde ook rake klappen in de 16de en de 17de eeuw. De hervormingsgezindheid onder de christenen, zowel bij de gereformeerden als onder hen die trouw bleven aan Rome, zorgde voor een strenge herformulering van oude verbodsbepalingen tegen de excessen van vastenavond. Lachen met de clerus of met gereformeerde predikanten werd gevoelige materie. Voor een goede christen betekende vastenavond vieren volgens vele theologen de duivel een kans geven. In 1556 ontstond in Italië op inspiratie van de jezuïeten het veertigereengebied, een reeks devotieoefeningen die bedoeld waren om de carnavalsperiode op een vrome manier te overbruggen en de vastenavondviering de wind uit de zeilen te nemen. Het gebruik werd in het Leuvense jezuïetencollege in 1599 met groot succes ingevoerd en kreeg ook in andere jezuïetenkerken navolging. Volgens de kronieken van de jezuïeten brachten duizenden mensen al biddend de carnavalsdagen door. Omdat de hervormingen van de christelijke kerk ook een politieke dimensie hadden en landsheren deze of gene vorm van christendom steunden, gaven ook wereldlijke bestuurders fors tegengas tegen carnaval. Doch de verbodsbepalin-

gen waren niet de belangrijkste reden waarom de vastenavond in het culturele leven in Europa minder zichtbaar werd vanaf de jaren 1520-1540.

Als geen ander heeft de Russische literatuurcriticus Mikhail Bakhtin de excessen van carnaval geanalyseerd als een maatschappelijke factor van de eerste rang.¹¹ Voor Bakhtin zijn de genoegens van de onderbuik centraal in de vastenavondviering. Tijdens het carnaval verliest het menselijke lichaam haar duidelijke grenzen en vloeit er langs alle openingen veel binnen en buiten, in alle richtingen. Die lichamelijke dimensie maakt vastenavond tot een universeel gebeuren. Elke mens heeft een zelfde lichaam. Wie zich overgeeft aan de genoegens van vastenavond treedt binnen in een universum waar de normale wetten van sociaal onderscheid en aangepaste lichaams taal onbestaande zijn. Als onderdeel van de massa van feestvierders, met een masker op en zich uitlevend in tijdelijke excessen, beleeft de carnavalsvierder een totale vrijheid. De kaders van het officiële leven onder het juk van de kerk en het wereldlijke gezag vallen tijdens de vastenavond tijdelijk weg. Ieder wordt een deel van het volk dat haar moment van bevrijding viert met drinken, kotsen, eten en drollen maken. Bruegel heeft er de visuele dimensies van verkend. Spotteksten vermeden zich in het opsommen van soorten menselijke winden. Dat soort vermaak van het lichaam ontsnapt telkens weer aan elke vorm van controle en repressie. Het is er zelfs het tegendeel van, namelijk de unieke mogelijkheid om via simpele lichaams taal een dierlijke staat van de mens na te bootsen en zo ongezoeten kritiek kunnen geven.

De kracht van Bakhtins' betoog is dat hij de excessen als de kern van de vastenavond vooropstelt. Tijdens de vastenavondviering worden de rollen misschien wel omgekeerd – mannen verkleden zich als vrouwen, stedelingen spelen boeren – maar dat gebeurt in een opvatting dat de wereld op haar kop staat. Niets is nog hetzelfde op vastenavond. Omkering is hun methode, maar de feestvierders denken niet in contrasten of het tegenovergestelde. Ze vieren uitbundig mee. Parallel met de uitbreiding van de vastenavondactiviteiten in de steden omstreeks 1500 ontstond een discours over goede manieren (Erasmus) en beschaafd gedrag. Misschien ligt daarin wel een grote reden waarom de vastenavondvieringen in de loop van de 16de eeuw minder zichtbaar werden, her en der verdwenen en op andere plaatsen tot fatsoenlijke carnavals (Venetië) omgebouwd werden. Civilisatie was het nieuwe ideaal van de maatschappelijke elite. De vastenavond als een feest van excessen en genoegens van de onderbuik was daar moeilijk mee te verzoenen. Fatsoenlijk maskeren was voor de elite de nieuwe manier om vastenavond te vieren. Toen bovenop deze culturele vernieuwing nog

⁹ EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Het carnaval van Romans : van Maria-Lichtmis tot Aswoensdag 1579-1580*, Amsterdam, 1985.

¹⁰ PETER BURKE, Het carnaval van Venetië, in: IDEM, *Stads cultuur in Italië tussen renaissance en barok*, Amsterdam, 1988, p. 224-235.

¹¹ MIKHAIL BAKHTINE, *L'oeuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance*, Parijs, 1970.

eens de kritiek van de reformatie kwam in de jaren 1520 en de sociale spanningen verder verhoogden, belandde de vastenavondviering in een onmogelijke situatie. Zowel het carnavaleske lichaamsgeweld als de directe spot van de vastenavondviering strookte niet meer met de nieuwe idealen van de leidende standen.

De vastenavond verdween echter niet in de 16de eeuw. In de 17de eeuw werden bijvoorbeeld in kerkelijke middens nog steeds traktementen en subsidies uitgedeeld ter ontspanning op vastenavond. Maar de elite verwijderde zich vanaf het midden van de 16de eeuw steeds verder van het volkse carnaval. De fatsoenlijke vastenavond werd gevierd in de beslotenheid van het hof of de rederijkerskamer en in de vorm van toneelvoorstellingen. Het wilde vastenavondgebeuren had op de straat plaats. De luister van de optochten en spottornooien werd in de steden in-

geruild voor een weinig gestructureerde vastenavondviering met vermommen, dansen, liederen zingen, spotten, drinken, elkaar bekogelen met projectielen. Over dergelijke vastenavond zijn in de archieven weinig sporen terug te vinden. Maar door de eenvoud ervan is het een populair volksfeest gebleven. Pas in de 19de eeuw werd carnaval opnieuw een feest voor en door de stedelijke burgerij. Slechts in enkele steden, waarvan Venetië de beroemdste is, bleven vastenavondfeesten van de 16de tot de 19de eeuw continu bestaan.

Johan Verberckmoes
Vinkenlaan 5
3001 Heverlee

Vastenavond wordt Carnaval: Aalst drie dagen ondersteboven

Wim Beelaert

Op zondag 1851, Groot Vastenavond, trok in Aalst de eerste carnavalsstoet door de straten. Voor het eerst sinds de zeventiende eeuw werd in de stad op de openbare weg een vastenavondactiviteit bewust georganiseerd door een daartoe opgerichte organisatie. Een halve eeuw eerder, in 1797, gold onder de republikeinse wetgeving van het Franse bewind nog een verbod op elke publieke viering ter gelegenheid van "*les jours de cette année destinés au divertissement, et connus sous le nom de Carnaval*".¹

Tussen 1851 en 1900 trokken minstens achttien cavalca-des door de straten van de Denderstad. Dertien stoeten hadden een uitgesproken politiek karakter. Het waren propagandastoeten, georganiseerd door nu eens de katholieken, dan weer de liberalen. Van een jaarlijks terugkerende organisatie was nog lang geen sprake. In 1913 had de eerste Aalsterse carnavalsstoet van de twintigste eeuw plaats. Het was een organisatie van de middenstandsorganisatie Aalst-Voorwaarts en enkele carnavalsgroepen. De stoet vond niet in het carnavalsseizoen plaats, maar

wel begin juni.

Pas tijdens het interbellum wordt Aalst de belangrijkste carnavalsstad van Vlaanderen. Dit was het gevolg van een grondige aanpak, gecoördineerd door een van het stadsbestuur afhankelijke 'Stedelijke Commissie der Openbare Feestelijkheden' die sinds 1923 van carnaval haar hoofdactiviteit maakt. Aalst Carnaval, het grote volksfeest waarvoor Aalst bekend staat, is dan weer in grote mate een product van na de Tweede Wereldoorlog. Tal van elementen maken de hedendaagse vastenavondviering tot een uniek evenement georganiseerd door de Stad Aalst en beleefd door tientallen organisaties en duizenden carnavalisten.

In dit artikel beschrijven we hoe de stad Aalst in de afgelopen tweehonderd jaar evolueerde tot een bruisend carnavalscentrum, welke actoren hiertoe bijdroegen en welke initiatieven daartoe werden genomen.

¹ Stadsarchief Aalst, *Verslagen van het schepencollege*, Register 164: Régistres aux arrêtes de l'Administration Départementale de l'Escaut Commencé le Premier Vendémiaire de l'an Cinquième de la République Française, 5 ventose an 5 (23.02.1797), f. 12.

De triomf van de vasten?

In de achttiende eeuw worden de volkse uitingen ter gelegenheid van vastenavond steeds meer aan banden gelegd. Sinds 1770 beperkte het stadsbestuur het aantal dagen dat het maskeren is toegelaten tot donderdag, zondag, maandag en dinsdag voor Aswoensdag². De politieke onrust sinds de dood van de Habsburgse vorstin Maria-Theresia noopte de verschillende opeenvolgende overheden tot het aan banden leggen van de gekende vastenavondgebruiken: vlugschriften, volksliederen, dansfeesten en optochten.

In 1793 maakten de Franse revolutionairen komaf met het feest. Verkleden en maskeren, het organiseren of bijwonen van feesten of bals, het maken van muziek binnenshuis, in herbergen en op straat of "*eenige andere teekenen, eygen aen den selven tijd*" werd verboden, op straffe van zes pond en "*dadelijke apprehentie ende collocatie in vangenisse*"³.

In 1801 werd het verbod versoepeld "*considéront que les raisons qui ont motivés la defence des masques n'existent plus actuellement*"⁴. Wapendracht, aanstootgevende kledij en beschimpende liederen of gedichten bleven verboden.

Onder het bewind van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd jaarlijks een *Reglement voor de Maskers gederende de Vastenavonddagen* gepubliceerd. Dat vastenavond nooit te leiden had onder de verbodsbepalingen bleek in 1921. Het stadsbestuur besloot de maatregelen extra vroeg bekend te maken "*vermits volgens aloude gewoonte de vastenavonddagen binnen dese stad beginnen met lichtemisse*"⁵.

Na de Belgische omwenteling bleef vastenavond het sein voor de organisatie van tal van activiteiten. Dat bevestigen de processen-verbaal uit het Aalsterse politiearchief: in 1845 werden er vastenavondbals georganiseerd, in 1847 liepen er tal van gemaskerden door de straten van de stad. In 1849 meldde de Denderbode dat er "*tegen alle gebruik*" een maskerdag was toegelaten⁶. Sinds 1850 werden de vastenavonddagen (zondag, maandag en dinsdag voor Aswoensdag) op vraag van het stadsbestuur in de stedelijke kranten en weekbladen gepubliceerd.

Vastenavond wordt Carnaval

Op Groot Vastenavond, zondag 9 maart 1851, trok de eerste Aalsterse carnavalsstoet door de straten van de Denderstad. "*Den pleziertrein vertrekkende naar San Francisco en de goudmijnen van Californië*" bestond uit een stoomrijtuig en enkele praalwagens. "*Het vertrek naar Californië verbeeldende met eene improviserende rookende lokomotief aen 't hoofd, heeft deze vertooning herkelijk doen lachen*"⁷. Voor het eerst sinds de zeventiende eeuw werd in de stad op de openbare weg een vastenavondactiviteit doelgericht georganiseerd. Het was het werk van de *Maetschappij voor de verlustigingen van den*

Aalst (1733) : "Acht dagen lang voor vastenavond lopen de gemaskerden rond in de stad, allen voorzien van trommels. Men zou denken dat de dag des oordeels was aangebroken, zoveel lawaai maakten ze met hun instrumenten". Verz. W.Beelaert

² Stadsarchief Aalst, Oud Archief Aalst. *Ordonnanties en resoluties nr. 18*, f. 102-103.

³ Stadsarchief Aalst, Oud Archief Aalst. *Ordonnanties en resoluties nr. 18*, f. 173-174.

⁴ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verlagen van het schepencollege van de stad Aalst*, Register 168: Régistre aux arrêtes de la Mairie d' Alost arrondissement de termonde, commencé le 20 Prairial VIIIme année Républicaine., 17 pluviôse IX (1801) et 14 pluviôse X (1802).

⁵ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verlagen van het schepencollege van de stad Aalst*, Register 173, Zitting van 31 januari.

⁶ *De Denderbode*, s.l., 25.02.1849.

⁷ *De Denderbode*, s.l., 09.03.1851 en 16.03.1851.

vastenavond, een middenstandsorganisatie met als doelstellingen de inwoners van de stad vermaak te bieden, de belangen van de herbergiers en andere neringdoende personen te behartigen en de stad uitstraling te geven. De organisatie, die ook in 1852 activiteiten organiseerde, ontving hiervoor een subsidie van het stadsbestuur "aengemoedigd door den byval die zy by de inwoonders ontmoet heeft"⁸.

De organisatie van een carnavalsstoet was nieuw. De Aalstenaar kende vastenavond vooral als een straatfeest. Het was een gelegenheid om verkleed en gemaskerd door de straten te dolen, vriend en vijand ongestraft alle mogelijke verwijten naar het hoofd te slingeren en een duik te nemen in het steeds rijk vloeiend gerstenat.

Veel stoeten uit andere Vlaamse steden uit deze periode zijn er niet bekend. Reeds in 1807 trok in Gent *Den Toer* door de Kuip. In Antwerpen reed in 1813 op vastenavonddinsdag een wagen door de stad verbeeldend het *Vat der IJdelheid*⁹. Menen organiseerde in 1856 een *Carneval de Menin-mi-carême*. Tienen en Maaseik organiseerden een eerste carnavalsstoet in 1865, Antwerpen in 1870, Hasselt en Blankenberge in 1885¹⁰.

Om de opmars van carnaval in het negentiende-eeuwse Vlaanderen te begrijpen, moeten we terug naar de achttiende eeuw. Onder invloed van het handelskapitalisme bereikte toen in Italië de zuiderse vorm van vastenavond een hoogtepunt. De belangrijkste carnavalssteden waren Rome, Turijn en Venetië. In Venetië stonden de pronkerige dansfeesten op de Piazza San Marco en in het casino centraal. Edellieden droegen er opzichtige veelkleurige en pralerige kostuums uit de Commedia dell'arte. Het feest werd druk bijgewoond door binnen- en buitenlandse toeristen¹¹. Het contrast met het grauwe straatcarnaval dat in die tijd plaatsvond in de slijkerige steegjes van Aalst is bijzonder groot.

Carnaval zou echter nog een hele weg afleggen vóór het als georganiseerde vorm van vastenavond in 1851 ook Aalst bereikte. De eerste Noord-Europese stad die naar Italiaans model carnaval organiseerde was het Duitse Keulen. Daar richtte een in 1822 door enkele notabelen opgericht organisatiecomité in 1823 een majestueuze carnavalsstoet in. Kenmerkend was de verkiezing van *Held Karneval*, ook aangeduid als *Prinz*, met naast zich *Prinzessin Venetia*. De inspiratiebron voor deze figu-

Keulen: spot met "Das Militär" van de Pruisische soldaten die in 1814 de Fransen hadden afgelost: Pruisische soldatenmuts, militaire groet, dansmariekes,...

Rosenmontagszug auf dem Neumarkt, Keulen, 1836, Rheinisches Bildarchiv.

ren laat zich raden: Venetië.

Het Keulse carnaval zou echter geen imitatie worden van het Italiaanse. Al ging het initiatief uit van enkele edellieden, mensen uit alle lagen van de bevolking namen aan het feest deel. Opmerkelijk was het schertsend militair karakter van de verkleedpartijen. De prins kreeg een narrenmuts met pluim op het hoofd, als was hij een Pruisisch soldaat. Hij werd omringd door *Tanzmariechen* verkleed als marketentsters: dames die de soldaten op hun tocht volgden en hen voorzagen van eten, drank en vertier. Deze nieuwe carnavalsfiguren waren parodieën op *das Militär*, het strenge militaire karakter van de Pruisische troepen die sinds 1814 in Keulen verbleven. De Pruisen losten er de Fransen af, die voordien ook in Italië gelegerd waren. Algemeen wordt aangenomen dat het deze Franse soldaten waren die de elementen van het Venetiaanse carnaval in Keulen importeerden¹².

Het Keulse carnaval verspreidde zich via het Rijngebied naar Limburg. Al in 1825 had Koblenz zijn carnavalsstoet. In 1826 volgde Bonn, in 1829 Aachen en Düsseldorf, in 1833 Münster. De volgende *Karnevalshochburg* was Mainz in 1838. In 1840 bereikte de Rijnse carnavalsviering Nederland¹³.

Omstreeks die tijd ontstond ook in het Franse Nice een vermaard carnaval. Ook al naar het voorbeeld van Venetië organiseerde de stedelijke aristocratie een elitaire

⁸ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verslagen van de gemeenteraad van de stad Aalst*, Register 19, Zitting van 16 januari 1852, f. 101 en Zitting van 19 maart 1852, f. 118.

⁹ J. VAN HAVER, Situering van carnaval in het volksleven, in: *Volkskunde*, 79, nr. 1, s.l., s.d., p. 52.

¹⁰ J. VERSTAPPEN, *Carnaval in België*, Brugge, 1978, p. 110.

¹¹ D. MONTAGNON, *Venetie*, Antwerpen, 1997, p. 20-23.

¹² H. PLEIJ, Van Vastenavond tot Carnaval, in: *Vastenavond-Carnaval. Feesten van de omgekeerde wereld*, 's Hertogenbosch/Zwolle, 1992, p. 41.

¹³ H. FRIEB-REIMANN, *Fastnacht in Rheinessen. Die Diffusion der Mainzer Fastnacht von der mitte des 19 Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, Mainz, 1978, p. 22.

viering. Hoogtepunt werd de *Corso*, een praalstoet waarbij de rijk gekostumeerde adel in koetsen voor het paleis van de hertog defileerde. Het kenmerk bij uitstek van het Niceaans carnaval werd het gooien met projectielen. De munitie bestond uit bloemen en snoepgoed (confetti). 's Avonds vonden pompeuze gemaskerde bals plaats in het paleis en het theater. Ook de straat werd het toneel van carnavaleske veldslagen. Niceanen en toeristen bekogden elkaar met bloemen, snoepgoed en sigaren. Wie onderaan de sociaaleconomische ladder stond gebruikte bonen, bloem, eierschalen, kikkererwten of houtzaagsel. Pas in 1892 verscheen de goedkope papieren confetti¹⁴.

De carnavals van Venetië, Keulen en Nice moeten bekend geweest zijn in onze streken. Niet toevallig reed aldus in 1851 de *Vastenavondtreyn* of de *Pleziertrain* door Aalst. In Keulen noemde men de stoet "*geordnete Zug am Fastnachtmontag*" of "*Fastnachtzuges*". Dat de organisatie in handen was van een middenstandsorganisatie is ook niet onlogisch. In Keulen speelde van bij het begin het mercantiele karakter een belangrijke rol. Een belangrijk motief voor de organisatie was dat "*der reichsstädtischen Tradition zum guten Teile mit der wirtschaftlichen zusammenfuehrt*"¹⁵. Voor de Aalsterse *Maetschappij voor de verlustingen van den vastenavond* was dat net zo.

Het was de katholieke maatschappij *De Bokkenrijders* die op vastenavondzondag 1867 de eerste politieke stoet organiseerde. De groots opgezette *Buitengewone Kavalkade* werd het sein voor de liberalen om een week later, op groot vastenavond, zelf een stoet op poten te zetten. De stoet van de Bokkenrijders werd georganiseerd in 1867, 1868, 1869 en 1872. Zeker in 1867 en 1868 deed ook de liberale cortège haar rondgang door de stad¹⁶.

In 1879, niet toevallig tijdens de liberale regering Frère Orban – Van Humbeeck (1878-1884) die in het teken stond van de onderwijskwestie, trok met de cavalcade van de *Catholijken Bond* de meest ambitieuze carnavalsstoet van de negentiende eeuw door Aalst. Voor het eerst werd een beroep gedaan op een groep van buiten de stad, met name de Chinezen van Lokeren. De stoet werd in de aankondiging omschreven als "*een muziekkorps te paard, verscheidene chineessche en andere praalwagens, prachtig gecostumeerde ruiters en voetgangers, historische groepen en rijtuigen*"¹⁷. De stoet werd gesteund door het katholieke stadsbestuur. Een praalwagen "*bespannen met zes paerden en op de overheerlijkste wijze versierd*" werd door de stad Aalst betaald en er werd een bijkomende subsidie uitgekeerd¹⁸. De stoet lokte een "*ontzaglijke menigte vreemdelingen*" naar de stad. Traditioneel was de geldomhaling ten voordele van de armen. "*Niette-*

Een politiek karakter

Het initiatief van de Aalsterse middenstandsorganisatie bleek geen duurzame onderneming. Van een jaarlijkse cavalcade was nog lang geen sprake. Toch werden in de periode 1851-1900 minstens achttien carnavalsstoeten georganiseerd. Daarmee was Aalst één van de meest actieve carnavalssteden in Vlaanderen. Opvallend was het politieke karakter van deze stoeten. We kunnen zelfs onomwonden spreken van politieke propagandastoeten, opgezet met de bedoeling indruk te maken op de stadsbevolking en de politieke tegenstrevers.

¹⁴ P.G. D'AYALA et M. BOITEUX, *Carnavals et mascarades*, Paris, 1988, p. 87.

¹⁵ H. FRIEB-REIMANN, *o.c.*, p. 21.

¹⁶ *De Denderbode*, s.l., 03.03.1867, 17.03.1867, 08.03.1868, 07.02.1869, 14.02.1869 en 18.02.1872.

¹⁷ *De Denderbode*, s.l., 23.02.1879.

¹⁸ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Rekeningen der stad Aalst*, Stadsrekening 1879, Art. 68.

genstaande de liberalen besloten hadden niets te geven", werd 558,19 Belgische frank opgehaald. Het bedrag werd afgegeven aan het Bureau van Weldadigheid¹⁹.

Een opmerkelijk initiatief was ook de cavalcade op vastenavondsdinsdag 21 februari 1899 georganiseerd door de "verenigde liberalen, daensisten en socialisten". Dit initiatief kaderde volledig in de aanloop van de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1899, waarvoor de liberalen, daensisten en socialisten een kartel hadden gesloten. Vooraan liepen de boegbeelden van de drie organiserende partijen. De stoet bestond verder uit verschillende praalwagens die het katholieke bewind hekelden en werd opgeluisterd door de muziekverenigingen van de samenwerkende partijen: het liberale *Les vrais amis constants*, het socialistische *Hand in Hand* en het daensistische *Tot Heil des Volks*. De katholieke krant *De Denderbode* vond de cavalcade maar niets: "*De geringste boerengemeente die haren Pastoor of Burgemeester inhaalt, komt er treffelijker voor uit*". De krant pareerde ook het opzet om met dit initiatief de Aalsterse neringdoeners te steunen: "*De neeringdoende menschen der stad beteekent: een brouwer die bij zijne bazen en klanten heeft laten zuipen, eenige drinkebroers die meeliepen om te zuipen en een kwakbaas die op dien dag met honderden patacons snaps heeft verkocht. Buiten die neerindoeners, zou er wel iemand in de stad een centiemken voordeel getrokken hebben uit die 'prachtige cavalcade' der vereenigde liberalen, donchisten en socialisten?*"²⁰

In de rand van de carnavalsstoeten werden in de stad bals en danspartijen georganiseerd in de vele cafés en danszalen van de stad. De liberale burgerij organiseerde haar belangrijkste dansfeesten *Au Compte d'Egmont* op de Grote Markt en in *Het Concert* op het Keizersplein. De katholieken kwamen samen in de *Cercle Catholique* op de Grote Markt en het *Casino* in de Vlaanderenstraat. De arbeidersbevolking zocht andere oorden op en vertoefde in populaire danszalen als *A la Salle de Danse* in de Hoogstraat of *A la Nouvelle Corbeille* op de Varkensmarkt.

Vastenavond op de Kouter van Gent, Huis Van Alijn, Fonds Arnold Vander Haegen, 2de helft 19de eeuw.

Vuil Jeanetten en schandalen

Hoe de negentiende-eeuwse carnavalisten zich verkleedden is niet moeilijk te achterhalen. Het zal wellicht niet verbazen dat de arbeidersbevolking zich geen pralerige pakken kon veroorloven. Voor hen was het zich verkleeden in afgedragen kleren van echtgenoot of echtgenote de goedkoopste oplossing. Ze werden in 1885 door de katholieke *Denderbode* omschreven als "*onnoozele snulden in slordige en vuile kledij omhuld*"²¹.

Een jaar later omschreef de krant de figuren als "*schandalen en vuil janetten*"²². De Voil Jeanet, de figuur die meer dan honderd jaar later het symbool van het carnaval van Aalst zou worden, had op het einde van de negentiende eeuw zeker niet het aangebrande en prikkelende karakter van vandaag. Het was in die tijd een typische vastenavondfiguur die in de meeste Vlaamse carnavalssteden voorkwam. Een Voil Jeanet was iemand die zich vermomde met wat hij (of zij) thuis kon vinden. Daar de meeste Voil Jeanetten mannen waren die afgedragen of versleten kledij van hun echtgenote aantrokken, kreeg de figuur al snel een vrouwelijk karakter. Dit verklaart dan ook de herkomst van de naam. Jeanet was een scheldwoord voor een man die zich in vrouw verkleedde. Vuil sloeg zowel op de slordige kledij als op de vuile, gemene taal die de Voil Jeanetten gebruikten.

Nog voor de Eerste Wereldoorlog ontsonden in Aalst de eerste echte carnavalsverenigingen. Ze legden zich toe op een bepaald thema, vervaardigden een kostuum en namen delen verschillende carnavalsstoeten in het land.

¹⁹ *De Denderbode*, s.l., 17.03.1978.

²⁰ *De Denderbode*, s.l., 26.02.1899.

²¹ *De Denderbode*, s.l., 01.03.1885.

²² *De Denderbode*, s.l., 14.03.1886.

De oudste Aalsterse carnavalsgroep is *De Vereenigde Bulten*. Vermoedelijk ontstond de groep op het einde van de negentiende eeuw rond de liberale familie Rogghé, die eerder een belangrijke rol speelde bij de organisatie van de liberale carnavalsstoeten. In 1912 telden *De Vereenigde Bulten* minstens zestig leden, waaronder heel wat vrouwen en kinderen. De groepsleden droegen opvallende karikatuurale pierrotkostuums waarbij de buik en boezem overgeaccentueerd werden. Vandaar ook hun naam. De vereniging beschikte over een trompet en trommelkorps en werd vergezeld door twee reuzen. *De Vereenigde Bulten* maakten doorheen de jaren nog andere kostuums. In 1909 namen ze deel aan de cavalcade van Schaarbeek als *Les Nègres Alliés*. In 1913 kaaptten ze als Vrije Bulten de eerste prijs weg in de carnavalsstoet van Namur²³.

Uitstap met muziek

In het begin van de twintigste eeuw raakte het organiseren van cavalcades, carnavalsstoeten met praalwagens, verklede groepen en muziekmaatschappijen in Aalst volledig in onbruik. Dit betekent echter niet dat er tijdens de vastenavonddagen geen stoeten meer georganiseerd werden. Het werd de gewoonte dat de verschillende politieke partijen een "uitstap met muziek" organiseerden. De liberale *Oude Garde* of *Les vrais amis constants*, die ook aan alle liberale stoeten had deelgenomen, was de eerste muziekvereniging die van "haar jaarlijksch uitstapje" op vastenavond een traditie had gemaakt. In 1906 beschreef *De Dendergalm* het initiatief als een optocht met "honderden en nog honderden gemaskerden" die in een "bonten, vrolijken stoet, dansend en zingend tot het avond werd" de stad doorkruiste²⁴.

Het liberale initiatief kreeg navolging bij de christendemocraten. In 1912 en in 1913 maakte ook de daensistische fanfare *Tot Heil des Volks* haar rondgang door de stad. Vertrek en eindpunt was het lokaal *Volksverheffing*²⁵. De katholieken volgden. In 1912, op dezelfde dag en hetzelfde

de uur als de daensisten, ging ook de katholieke *Jonge Garde* of *Al Groeiend Bloeiend* de straat op voor een carnavaleske optocht²⁶.

Een socialistische optocht was er niet. Maar dat ook zij hun traditionele koudwatervrees voor vastenavond hadden overwonnen blijkt in 1912 uit de organisatie van niet minder dan drie vastenavondbals in het Volkshuis aan de Saskaai. "Onze partijgenoten dienen te onthouden dat het hunnen plicht is, eerst en voor alles, hun eigen lokaal te bezoeken. De plancher zal wel gecireerd zijn", was de boodschap²⁷.

De kentering

Vanaf 1900 werden nieuwe initiatieven genomen die de ontwikkeling van carnaval in een grote mate en blijvend zouden beïnvloeden. Nog voor de eeuwwisseling werd jaarlijks een kermis georganiseerd ter gelegenheid van de vastenavonddagen: de Winterfoor. Wanneer de kermis voor de eerste keer werd georganiseerd is onduidelijk. Een advertentie in *De Denderbode* vermeldt de vastenavondkermis reeds in 1897²⁸. De organisatie van de foor was in handen van het stadsbestuur. Haar voornaamste drijfveren werden verwoord op de gemeenteraadszitting van 1 oktober 1900, toen de organisatie door sommige raadsleden in vraag werd gesteld.

De Winterfoor zorgde voor verteer in de stad en was hierdoor voordelig "aan de algemeenheid der burgerij". Vooral de opbrengst van de verpachting van de standplaatsen was voor de stad een belangrijke bron van inkomsten. Bovendien was de Winterfoor een manier om tijdens de vastenavonddagen aan het volk deftig vermaak te bieden²⁹. De kermis stond opgesteld op de Grote Markt en de Hopmarkt en genoot bij de bevolking heel wat bijval. De voornaamste attracties waren een stoomcarroussel, een hippodroom, een paardenmolen, theaters en verschillende kramen. De foor was een succes: "Aalst wordt als eene stad aanzien waar de werklieden meestal in nood verkeerden. Zoo, zoo, kom eens kijken en ge zult kunnen bestatigen

²³ *De Werkman*, s.l., 07.03.1913.

²⁴ *De Dendergalm*, s.l., 04.03.1906.

²⁵ *Volksgazet*, s.l., 06.02.1910.

²⁶ *Volksstem*, s.l., 10.02.1912.

²⁷ *Recht en Vrijheid*, s.l., 25.02.1912.

²⁸ *De Denderbode*, s.l., 04.03.1879.

²⁹ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verlagen van de gemeenteraad van de Stad Aalst*, Register 30, Zitting van 1 oktober 1900, f. 59.

hoe zeer onze werkersbevolking in nood verkeert. Denkt ge dan dat de foorkramers niet weten wat ze doen? Ze komen alle jaren terug en moesten ze slechte zaken maken ze zouden zich wel wachten naar Aalst te komen"³⁰. De laatste Winterfoor voor de Eerste Wereldoorlog was op dat moment ook de grootste ooit. Niet minder dan veertig attracties stonden verspreid op de Grote Markt, de Hopmarkt en de Graanmarkt³¹.

Het tweede initiatief was de oprichting van de Onpartijdige Bond van Neringdoeners en Ambachtslieden, later de Onpartijdige Middenstandsbond voor Aalst en omliggende genoemd, in 1902³². Die had als voornaamste doel het organiseren van activiteiten die mogelijke klanten naar de stad zouden lokken. Het was deze organisatie die in 1913 in samenwerking met enkele Aalsterse carnavalsgroepen en met goedkeuring van het stadsbestuur een cavalcade inrichtte. De stoet had echter niet in de carnavalsperiode plaats maar wel op 8 juni. Het initiatief werd Zomercavalcade gedoopt.

De optocht was al uniek omdat ze de eerste twintigste-eeuwse carnavalstoet was. Verder was het de eerste keer dat het initiatief mede door enkele carnavalsgroepen werd genomen. Eveneens vernieuwend was de deelname van verschillende "vreemde maatschappijen", waarmee groepen uit andere steden worden bedoeld. Dat de stoet enkel de bedoeling had toeristen naar de stad te lokken kan opgemaakt worden uit het tijdstip. De Zomercavalcade werd afgesloten met een concert door de verschillende muziekverenigingen van de stad op de kiosk van de Grote Markt³³.

De inrichting van een carnavalstoet wijst in elk geval op

een hernieuwde aandacht voor het organiseren van grote carnavalsactiviteiten. In andere Vlaamse en Waalse steden was dat al langer het geval. In Herentals werd sinds 1893 jaarlijks een cavalcade ingericht. In 1895 verscheen in de Antwerpse krant Mephisto een uitgebreid carnavalsprogramma voor Antwerpen. In Binche was de inrichting van het plaatselijke carnaval in 1899 in handen van een daartoe opgerichte vereniging. In Liège stond in 1901 de vereniging Liège-Attractions aan de wieg van de jaarlijkse "Cortège Carnavalesque". Een jaar later was Charleroi aan de beurt. In 1903 werd in Halle de organisatie Hal Attractions opgericht. Deze organiseerde tot 1910 een jaarlijkse cavalcade. In de buurt van Aalst organiseerde men in Wieze in 1909 "gelijk de voorgaande jaren een alom vermaarde Kavalkade"³⁴. Andere belangrijke carnavalssteden waren Nivelles (sinds 1904), Namur en Brussel (Schaarbeek)³⁵.

Deze cavalcades deden in Aalst steeds meer carnavalsverenigingen ontstaan. Naar het voorbeeld van de Verenigde Bulten ontstonden onder meer Kunst en Vermaak (1908) en Aalst-Attractions (1910). In 1913 waren er meer Aalsterse carnavalsgroepen dan ooit. Vooreerst waren er de Vrije Volksboeren, die in datzelfde jaar in de stoet van Schaarbeek de hoofdprijs hadden weggekaapt. Ze waren verkleed in "frische, schoone kleeding, vrolijke hubs". In dezelfde cavalcade gingen ook De Barons-Boeren mee. Deze Aalsterse vereniging genoot echter heel wat minder bijval want verscheen "in klein getal, armtierig en maljonig"³⁶. Andere vastenavondverenigingen uit datzelfde jaar waren De Vrije Volksboeren, de Barons-Boeren, de Plezierige Bébés, De Hollandsche Boeren en Boerinnen en De Lustige Boeren en Boerinnen, die mee de Zomer-

Vastenavond op de Kouter van Gent, Huis Van Alijn, Fonds Arnold Vander Haegen, 2de helft 19de eeuw.

³⁰ De Denderbode, s.l., 25.02.1906.

³¹ De Werkman, s.l., 20.02.1914.

³² Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, Verslagen van de gemeenteraad van de Stad Aalst, Register 30, Zitting van 1 oktober 1945, f. 227-228.

³³ De Volksstem, s.l., 07.06.1913.

³⁴ De Denderbode, s.l., 18.02.1909.

³⁵ J. VERSTAPPEN, Carnaval in België, Brugge, 1978, p. 75.

³⁶ De Werkman, s.l., 07.03.1913.

cavalcade inrichtten. De aanwezigheid van verschillende Aalsterse carnavalsgroepen werkten de inrichting van een eigen cavalcade in 1913 in de hand.

De organisatie van een Aalsters carnaval was ook het gevolg van een in Aalst steeds nadrukkelijker wordende vraag. Tussen 1906 en 1914 verschenen drie oproepen: één in een liberale, één in een daensistische en één in een katholieke krant. Naar aanleiding van de liberale optocht met muziek in 1906 drong *De Dendergalm* aan op de organisatie van carnaval in Aalst: "*Dergelijke uitstappen brengen altijd volk te been en wij herhalen daarom wat we vroeger zegden: indien de stad de inrichting van de karnavalfeesten wou behartigen, een oproep doen tot al de maatschappijen zonder onderscheid van partij of gezindheid en daaraan de noodige openbaarheid geven, van alle kanten zou er volk naar Aalst stroomen en de vastenavond zou er niet min deftig op voorbijgaan. Is dat b.v. niet het geval te Binche, en sedert een drietal jaren te Charleroi*"³⁷.

Enkele jaren later laakte *De Werkman* de onmogelijkheid van het stadsbestuur om een eigen carnaval in te richten. Volgens de christen-democraten was dit het gevolg van een slecht financieel beleid waardoor er geen "*grote premieën konden gegeven worden*" aan carnavalsgroepen. Hierdoor miste men de kans "*om de Stad te doen overstroomen van vreemdelingen*"³⁸.

In maart 1914 verscheen in het katholieke *De Denderbode* een lezersbrief gesignd met *Volksvriend*. Het schrijfsel lijkt op het eerste zicht een klaaglitatie tegen de vastenavonddagen en de manier waarop zij aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werden gevierd. Op het einde van de brief doet de schrijver een opvallende oproep aan het stadsbestuur om het peil van het feest op te krikken: "*Heeren die aan het roer staat, geeft aan het volk en de burgerij vele en aangename ontspanningen! Laat de standen dikwerf verbroederen in gezellige vermakelijkheden die frisscher bloed kweken, die reine vreugden scheppen, en bovendien eenen mooien stuiver laten ten goede komen aan de neringdoeners. Dat maakt het leven zonnig, dat geeft nieuwen werklust en ijver, dat is goed voor iedereen!*"³⁹.

De drie oproepen hebben enkele opvallende gemeenschappelijke kenmerken. Vooreerst wil men een onpartijdige carnavalsviering, in tegenstelling tot bijna alle carnavalsinitiatieven in het verleden. Vervolgens wil men dat de stedelijke overheid hierin het initiatief neemt, ook financieel. De organisatie van carnaval zou volgens de oproepen

twee voordelen bieden. Eerst en vooral zou dergelijk initiatief heel wat toeristen lokken, wat voordelig zou zijn voor zowel de stad als de neringdoeners en herbergiers. Verder zou het carnaval door de organisatie van "*gezellige vermakelijkheden*" naar een hoger niveau getild worden. Alles lijkt er op te wijzen dat de organisatie van carnavalsactiviteiten naar het voorbeeld van andere steden nakend was. De vastenavonddagen van 1914 leken een geschikt moment. *De Denderbode* omschreef deze echter kort en bondig: "*De vastenavonddagen zijn alhier als naar gewoonte afgeloopen. Geen baldadigheden of erge vechtpartijen werden waargenomen, ook hoorde men zeer weinig slechte liekes zingen*".⁴⁰

Aalst, het Binche van Vlaanderen

Pas in januari 1922, drie jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog, stond de vraag om vastenavond te vieren opnieuw op de Aalsterse politieke agenda. Sinds de gemeenteraadsverkiezingen van 1921, de eerste na de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht, waren de krachtsverhoudingen in de gemeenteraad gewijzigd. De katholieken waren hun absolute meerderheid kwijtgespeeld maar bleven in een coalitie met de liberalen deel uitmaken van het stadsbestuur. De liberalen waren van mening dat "*dit oud gebruik eene gelegenheid van vermaak en verteer, dus voordeling aan de nering*" opnieuw moest toegelaten worden. De katholieken waren verdeeld over de kwestie. De socialisten waren niet tegen carnaval, maar wel tegen het maskeren. Uiteindelijk besliste burgemeester De Hert de carnavalsdagen opnieuw toe te laten. "*Het maskeren, grimmen of zich door iets onkennelijk maken*" bleef verboden. Tijdens het debat werd reeds geopperd "*eene kavalkade in te richten om het verteer van personen vreemd aan de stad aan te lokken*".⁴¹ Nu carnaval werd toegelaten konden nieuwe plannen gesmeed worden.

³⁷ *De Dendergalm*, s.l., 04.03.1906.

³⁸ *De Werkman*, s.l., 07.03.1913.

³⁹ *De Denderbode*, s.l., 01.03.1914.

⁴⁰ *De Denderbode*, s.l., 01.03.1914.

⁴¹ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verslagen van de gemeenteraad van de Stad Aalst*, register 35, Zitting van 23 januari 1922, p. 62.

Linksboven: 1925, Slechtgekleeden
 Rechtsboven: 1933, Gesdoikers
 Onder: 1928, Eendracht maakt Macht
 Verz. W.Beelaert

De uitgelezen organisatie om een cavalcade op poten te zetten was de feestcommissie van de stad Aalst, opgericht na de oorlog met als doel vaderlandslievende plechtigheden en herdenkingen in te richten. De kern van de commissie werd gevormd door leden van Aalst-Voorwaarts, de feestafdeling van de Middenstandsbond, die ook de stoet van 1913 organiseerde. Een delegatie van de Feestcommissie bracht in 1922 een bezoek aan het Waalse Binche, waar de organisatie van het carnaval sinds 1920 in handen was van de *Association des commerçants*, de plaatselijke middenstandsorganisatie. Naar dit voorbeeld werden ideeën uitgewerkt voor een Aalsterse carnavalsviering tijdens de vastenavondsdagen van 1923. Het opzet was duidelijk: jaarlijks zou er een stoet georganiseerd worden *“zodanig dat onze Kavalkade het voorwerp zou worden van een deel van het stedelijk leven, waaraan men rond dien tijd eene bijzondere aandacht zou wijden om aan onze bevolking een deftig en aangenaam vermaak te bezorgen, en tenzelveertijd eene vermaardheid op dit gebied in het land te verwerven”*.⁴²

Op vastenavondsdag 11 februari 1923 trokken 27 plaatselijke groepen door de straten van de stad. Deze eerste cavalcade genoot heel wat bijval in de pers. *“Men mag waarlijk zeggen dat iedereen te been was en wat er van de omliggende gemeenten naar Aalst gekomen was dat zullen wij maar liefst niet beproeven te schatten”*, berichtte *De Volksstem* over de publieke opkomst⁴³. *Het Volk* haalde alle superlatieven boven en stelde onomwonden dat de

cavalcade kon *“wedijveren met de stoet en de kavalkade der grote steden”*.⁴⁴ De feestcommissie, *“een komissie welke er naar streeft zoveel mogelijk handel en nijverheid te doen floreeren ten voordele van de gehele stad”*, was zeer opgetogen met het succes.

Op vastenavondsdag 2 maart 1924 werd de succesformule herhaald. Het aantal deelnemende groepen werd op 41 gebracht. Er waren drie groepen van buiten de stad: één uit Brussel, één uit Wetteren en één uit het Waalse Blaton. Het organisatiecomité had graag meer vreemde verenigingen aangetrokken, maar om financiële redenen (*“de overdrevenheid van hunne eischen”*) was dit niet haalbaar.⁴⁵ De stoet werd verdeeld in delen van acht groepen, waartussen telkens een van de Aalsterse muziekmaatschappijen voor de nodige feestmuziek zorgde. Achteraan reden de reclamewagens. Uit de deelname van de muziekverenigingen kunnen we afleiden dat de stoet niet door iedereen werd aanvaard. De maatschappij Kunst en Vermaak, het muziek van de christelijke arbeidersbeweging weigerde mee te stappen. *“Onze kristene werklieden zijn tegen alle gemaskerde feesten”*, verduidelijkte *Het Volk* deze beslissing.⁴⁶ De katholieke muzieken *Al Groeiend Bloeiend* en *Willen is Kunnen*, het liberale *Les vrais amis constants* en het daensistische *Tot Heil des Volks* liepen wel mee. Ook fanfares uit Hekelgem, Herdersem en Erembodegem vonden hun weg naar de Aalsterse carnavalsstoet.

⁴² Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verlagen van de gemeenteraad van de Stad Aalst*, register 35, Zitting van 22 januari 1923, f. 168.

⁴³ *De Volksstem*, s.l., 13.02.1923.

⁴⁴ *Het Volk*, s.l., 13.02.1923.

⁴⁵ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verlagen van de zittingen der feestcommissie der stad Aalst*, Register 1, Vergadering van 12 februari 1924.

⁴⁶ *Het Volk*, s.l., 01.03.1924.

Hoewel het stadsbestuur en de organisatoren wel eens van mening verschilden en de organisatie van Aalst Carnaval meer dan eens op de helling werd gezet, werd ook in 1925 en 1926 een stoet georganiseerd. De cavalcade van 22 februari 1925 telde 33 groepen, waarvan twee van buiten het Aalsterse. In 1926 namen 37 groepen namen aan de stoet deel. Voor het eerst werden speciale trams ingelegd om inwoners van omliggende gemeenten naar Aalst te brengen. Hoeveel toeschouwers er waren, is onmogelijk in te schatten. Het waren er meerdere duizenden. Het feestcomité, dat hoopte dat alle problemen nu van de baan zouden zijn, bleef ambitieus. Het beloofde voor de vijfde editie nieuwe ideeën uit te werken en meer energie te steken in het lokken van toeschouwers.

Carnaval gaat crescendo (1927-1939)

Sinds 1927 leken de problemen met het stadsbestuur van de baan. Nu de cavalcade haar succes had bewezen, waren alle partijen van het opzet overtuigd. De toelage van het stadsbestuur aan het feestcomité werd in deze nieuwe positieve sfeer in verschillende fasen opgetrokken: van 4000 frank in 1927 naar 8000 frank in 1928 tot 30.000 frank in 1931 en 35.000 in 1936. Ondanks de moeilijke economische en politieke situatie bleven alle partijen achter het carnaval staan. Ook toen in 1933 de socialist Alfred Nichels burgemeester werd, kwamen er geen problemen. Integendeel, de socialistische krant Recht en Vrijheid, die eens zo hevig voor het afschaffen van carnaval had geijverd, werd één van de fanatiekste propagandamakers en spoorde alle lezers aan vastenavond in Aalst door te brengen: *"Hebt ge reeds het Aalstersch Karnaval gezien? Indien ge 'r geweest zijt, keert ge voorzeker terug. Zoonlijk gunt U in deze droeve tijden deze nuttige uitspanning. Een eindeloze stoet van gekostumeerde groepen van meer dan 3000 deelnemers, trekt zingend en dansend door de straten. Beiaardspel, muziek en een groote winterfoor houden de feeststemming hoog. Allen naar Aalst met Carnaval!"*⁴⁷

De verhoging van de financiële steun van het stadsbestuur was nodig door de jaarlijkse stijging van het aantal

deelnemende groepen. Daar deze ieder jaar betere voorwaarden wensten, diende het feestcomité nieuwe inkomstenbronnen aan te boren. Sinds 1926 werd hiertoe jaarlijks een handelsbeurs ingericht. De jaarlijkse cavalcade was voor het feestcomité de belangrijkste uitgavenbron, waarvoor de opbrengsten van de andere activiteiten van het comité werden aangewend. In 1930, toen het comité van het stadsbestuur 30.000 steun kreeg, bedroegen de uitgaven al circa 50.000 frank. In 1938 waren ze opgelopen tot boven de 80.000 frank⁴⁸.

Om de concurrentie met andere carnavaalsteden aan te kunnen, vernieuwde het feestcomité haar werking. Er werd meer aandacht besteed aan het maken van publiciteit. Jaar na jaar steeg het aantal kijklustigen. In 1932 sprak schepen A. Bastiaens, voorzitter van het feestcomité, tot de deelnemers van de cavalcade: *"Een negental jaren geleden trokken enkele stedelijke groepen en een paar vreemde door de straten, en laat ons zeggen, de menigte die er naar stond te kijken was niet groot. Dat was 't nederig begin van de grote Aalsterse Kavalkade, die nu reeds enkele jaren duizenden vreemdelingen naar de stad lokt"*⁴⁹. Een jaar later werd alle bescheidenheid opzij gezet: *"Aalst heeft Binche ver overtroffen. En wat de kavalkade betreft en wat de volkstoeeloop betreft, meer nog: onze stad staat aan de spits van al de steden van ons land waar carnaval wordt gevierd, Aalst heeft zelfs zijn naam van Karnavalstad buiten de grenzen bevestigd"*⁵⁰.

Het uitzicht van de stoeten werd bepaald door de groepen en hun kleurige kostuums. Met het succes steeg jaar na jaar ook het aantal deelnemende carnavaalverenigingen. In 1929 werd de kaap van veertig gerond. In 1932 waren er al meer dan zestig. Het hoogtepunt werd bereikt in 1938 toen niet minder dan negenentachtig groepen aan de cavalcade deelnamen. Opvallend was het kleine aandeel van de Aalsterse carnavaalverenigingen in de carnavaalstoeten. In 1933 waren er nog slechts zeventien groepen afkomstig uit de ajuinenstad. De Aalsterse groepen uit de eerste stoeten waren vaak gelegenheids-groepen, gevormd door leden van allerhande verenigingen en organisaties uit de stad. Hierbij waren zowel middenstandsorganisaties en wijkcomités als sportclubs en toneelverenigingen. De meeste verenigingen namen deel onder hun eigen naam. Pas als ze zich ontwikkelden tot echte carnavaalverenigingen noemden ze zich naar het thema dat ze uitbeeldden: de Lustige Boeren, de Slecht Gekleeden, de Gangsters. Later kregen ze namen die onafhankelijk van het uitgebeelde thema bleven bestaan: bijvoorbeeld de Onvermoeibaren of de Gesdoikers. De meeste groepen bestonden uit verkleed en muzikanten

⁴⁷ *Recht en Vrijheid*, s.l., 28.01.1934.

⁴⁸ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verslagen van de zittingen der feestcommissie der stad Aalst*, Register 2, Vergadering van 15 maart 1930.

⁴⁹ *Burgersbelang*, s.l., 18.02.1932.

⁵⁰ *Burgersbelang*, s.l., 11.03.1933.

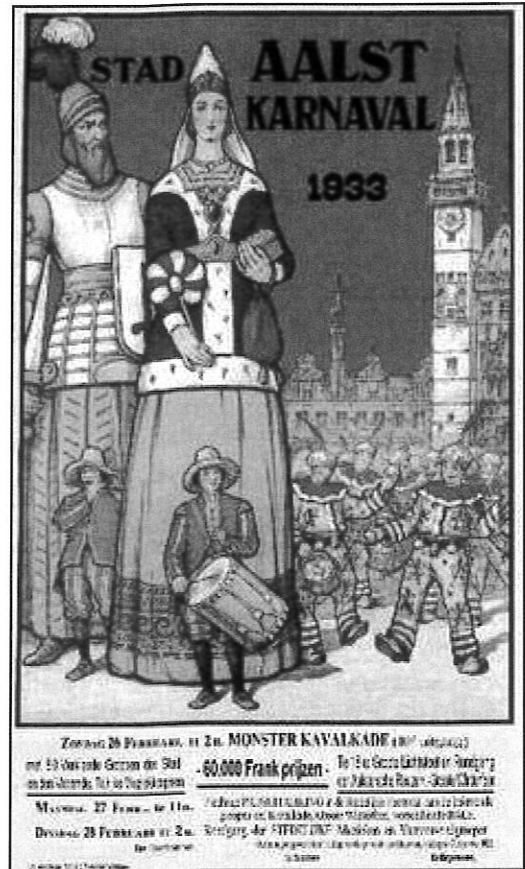
die de groep begeleiden.

Jaar na jaar werden ter gelegenheid van carnaval nieuwe initiatieven gelanceerd. Hierdoor was de cavalcade doorlopend in opbouw en loonde het de moeite om als toeschouwer jaarlijks terug te keren. We zetten de opmerkelijkste initiatieven van het feestcomité op een rij:

- In 1927 werd op vraag van het feestcomité een reuzenpaar vervaardigd. De reuzen hadden geen officiële naam. Al snel werden ze door de volksmond Polydoor en Polydora genoemd, naar de figuren die op het einde van de negentiende eeuw megedragen werden in de liberale stoeten. De poppen waren beiden vier meter hoog. Elke pop werden gedragen door twee personen, die elkaar regelmatig afwisselden.⁵¹ In de loop van de volgende jaren werden nog meer reuzen megedragen. In 1929 opende het programma van de stoet met het opschrift "*Grote Kavalkade en ommegang der Aalstersche Reuzen en Familie*". Vermoedelijk werd het reuzenpaar vanaf 1929 vergezeld door twee kinderfiguren, een jongen en een meisje.⁵² In 1934 kregen ze nieuwe kostuums aangemeten. In 1932 werd de Aalsterse reuzenfamilie uitgebreid met twee nieuwe poppen, met name Majoor Cans en de Kat. Het wijkcomité van de Karmelieten bouwde de reus Majoor Cans, naar Petrus Jacobus Cans (1791-1858), de leider van de Aalsterse Burgerwacht tijdens de revolutiedagen van 1830. De Kat werd gemaakt door Maatschappij De Kat, het comité van de wijk rond het Vredeplein. De vereniging hoopte door de deelname van De Kat, het symbool van de wijk, meer aandacht te krijgen voor de Kattenkermis, het jaarlijkse wijkfeest dat in 1929 dreigde teloor te gaan.

- Sinds 1927 werd de stoet geopend door een trommelkorps, dat voor deze taak door het feestcomité werd opgericht. "*Het feestcomité zorgt voor de kledij, ge werkt mede aan het opluisteren van den stoet en voor loon, de dankbaarheid van het feestcomité en van het Aalstersch publiek*", meldde *De Volksstem*⁵³. Het korps droeg kostuums in de stadskleuren en stond onder leiding van Tamboer-Majoor Jozef Callebout.

- In 1932 werd, in een poging de talrijke bezoekers langer in de stad te houden, op vastenavondzondag omstreeks 18.00u een lichtstoet georganiseerd. Het initiatief, dat financieel gesteund werd door de foorkramers, zorgde voor een unieke sfeer in de binnenstad. Begeleid door de reuzen trokken leden van de twee Aalsterse verenigingen van Gilles met fakkels door de straten. Op de hoeken van de straten zorgde Bengaals vuur voor een feestelijke

Verz. W.Beelaert

schouwspel.⁵⁴ De stoet beleefde haar hoogtepunt op de Grote Markt, waar de Aalsterse Gilles een rondedans deden en een vuurwerk de festiviteiten afslot.⁵⁵ Het initiatief werd in 1933 herhaald.⁵⁶

- In 1933, ter gelegenheid van de tiende cavalcade georganiseerd door het feestcomité, reed voor het eerst sinds de Eerste Wereldoorlog een Ros Beiaard door de straten van de stad. Het dier was eigendom van de Ros Beiaardvrienden uit Sint-Gillis Dendermonde en werd één van de blikvangers van het Aalsters carnaval tijdens de jaren dertig.

- Om het Aalsterse karakter van het carnaval te verhogen, schreef het Stedelijk Studiecomité voor Openbare Feesten, met de geldelijke steun van de V.T.B., in 1933 een liedjeswedstrijd uit. Jaar na jaar was het aandeel vreemde groepen in de Aalsterse cavalcade immers toegenomen. De wedstrijd bestond uit twee delen. In oktober bekroonde men de beste liedjestekst die tegen december op muziek werd gezet. Het winnende lied werd vereerd met de titel 'officieel carnavallied'. De jury stond onder voorzit-

⁵¹ Stadsarchief Aalst, Modern Archief Aalst, *Verlagen van de zittingen der feestcommissie der stad Aalst*, Register 1, Vergadering van 28 december 1926 en 7 januari 1927.

⁵² *De Volksstem*, s.l., 05.02.1929.

⁵³ *De Volksstem*, s.l., 13.02.1927.

⁵⁴ Aalst, Modern Archief Aalst, *Verlagen van de zittingen der feestcommissie der stad Aalst*, Register 2, Vergadering van 28 januari 1932.

⁵⁵ *Burgersbelang*, s.l., 28.02.1932.

⁵⁶ *De Volksstem*, s.l., 19.01.1933.

terschap van Marnix Gijsen. In 1933 won *Het Aalstersch Karnavallied* van dichter Willem Gijssels. De auteur ontving hiervoor 500 frank. Enkele componisten kregen de opdracht het stuk op muziek met een *"inslaande, niet al te lastige doch ook niet banale wijze, in de toon die het onderwerp vereist"*. De jury kreeg vijfendertig inzendingen toegestuurd, maar was van mening dat geen enkele voldeed.⁵⁷ De liedjeswedstrijd werd in de volgende jaren niet meer georganiseerd.

Aalst Carnaval, Aalsterse identiteit

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden geen carnavalsstoeten georganiseerd. Verkleeden en maskeren was verboden. De danszalen waren wel open en ook de Winterfoor vond plaats, maar vanzelfsprekend was er van een carnavaleske sfeer weinig te merken. Eens de oorlogsjaren voorbij werd de draad met het verleden snel terug opgenomen. Gezien de nasleep van de oorlog bleef het maskeren op straat en in balzalen verboden. Op zondag

3 maart 1946 zou de eerste naoorlogse carnavalsstoet plaatsvinden. De barre winteromstandigheden maakten de optocht echter onmogelijk. Een week later trok dan toch de achttiende officiële stoet door de stad.

In 1947 werd het maskeren opnieuw toegelaten. In die tijd was de meest opvallende carnavalsfiguur de domino: bijna iedereen droeg een zwart pak, een zwart masker en een puntige zwarte kap over het hoofd. Wie zich verkleedde in domino bleef dus volstrekt onherkenbaar. Dat maakte het elkaar verwijten, nog steeds een kenmerk van vastenavond, een stuk gemakkelijker. Mensen die bij elkaar hoorden, brachten op de zwarte kostuums kentekens aan om elkaar terug te vinden in de massa identiek verkleeden. De domino's maakten van het straatcarnaval tot in de jaren zestig een indrukwekkend maar kleurloos gebeuren.

Onder de negenenvijftig groepen die in 1946 meeliepen in de stoet, waren er amper negen Aalsterse verenigingen. Jaar na jaar werd de stoet langer: in 1950 waren er al drieënnegentig groepen, waaronder slechts vier Aalsterse. De roep om maatregelen klonk steeds luider. Aalst beseftte dat het gebrek aan eigen kwaliteitsvolle groepen de toekomst van carnaval ondermijnde. In 1952 scheef de Aalsterse apotheker Marcel De Bisschop een originaliteitsprijs uit. De Aalsterse groep met de meest spitsvondige spot kreeg tweeduizend frank. Henri Van de

Aalst Carnaval 1951. Verz. W.Beelaert

⁵⁷ Aalst, Modern Archief Aalst, *Verslagen van de zittingen der feestcommissie der stad Aalst*, Register 2, Vergadering van 24 oktober 1933 en 4 januari 1934.

Perre, penningmeester van het feestcomité, spoorde de Aalstenaars aan groepen te vormen en deel te nemen aan de stoet om carnaval een door en door Aalsters karakter te geven. De inspanningen vertaalden zich in meer Aalsterse groepen. In 1955 waren het er al zeventien. De kwaliteit was niet altijd even hoogstaand. *"De mening wordt geopperd dat sommige groepen overdrijven, zowel in het kiezen van een uit te beelden onderwerp, als wat de uitbeelding ervan betreft. In de toekomst zal er meer en strengere controle gedaan worden op de groepen en zullen dezen die niet voldoen zonder meer worden geweerd uit de stoet"*, zo noteerde het feestcomité in 1957.

Om hun belangen bij het stadsbestuur en het feestcomité te verdedigen, verenigden de Aalsterse carnavalisten zich in de *Vereniging der Aalsterse Komische Groepen*. Meteen overhandigden ze aan het feestcomité een twaalfpuntenprogramma voor meer inspraak, een betere samenwerking en een vlottere communicatie tussen organisatoren en groepen. De wil om de Aalsterse krachten te bundelen en de stoet zo een typisch Aalsters accent te geven won veld. Toch stierf de *Vereniging der Aalsterse Komische Groepen* een stille dood.

Het ongenoegen over het groot aantal niet-Aalsterse en buitenlandse groepen bleef groeien. Toch groeide ook het Aalsterse karakter van de stoet omdat jaar na jaar meer Aalsterse groepen, die plaatselijke mistoestanden hekelden, in de cavalcade meeliepen. In 1965 kwam al bijna de helft van de deelnemende groepen uit eigen stad. De opmars van de Aalsterse groepen kreeg een flinke duw in de rug door de oprichting van het Aalsters Karnaval Verbond (AKV) in 1968. Eens te meer was Marcel De Bisschop de drijvende kracht. Het AKV verdedigde de belangen van de Aalsterse carnavalsgroepen en eiste dat het feestcomité ervoor zou kiezen een stoet te realiseren met enkel Aalsterse groepen.

Aan deze laatste eis werd vrijwel onmiddellijk tegemoet gekomen: de stoet van 1969 telde 22 Aalsterse groepen en 12 fanfares. De stad koos voor een unieke Aalsterse stoet, pittig en attractief, maar bovenal met een eigen karakter. Het concept bleek succesvol. In 1970 schreven acht nieuwe Aalsterse groepen zich in, vrijwel allemaal met een zelfgebouwde praalwagen.

Aalst, de carnavalsstad van Vlaanderen

Sinds er werd gekozen voor een Aalsters volksfeest, groeide Aalst Carnaval uit tot een eigenzinnig en lokaal verankerd succesverhaal. Verenigd in tientallen organisaties en verenigingen bereiden duizenden vrijwilligers maandenlang de festiviteiten voor.

Op Driekoningen start officieel het carnavalseizoen. De kandidaten voor de felbegeerde titel van Prins Carnaval worden op die dag aan het publiek voorgesteld, waarna de campagne voor de verkiezing in alle hevigheid begint en de stad wekenlang in haar ban houdt. De prinsverkiezing zelf is telkens een groots spektakel met dans en muziek. De winnaar wordt een jaar lang ambassadeur van de stad.

Met een spottende carnavalsraadszitting wordt het carnavalsweekend geopend. Politici en bekende Aalstenaars worden op een carnavaleske manier in hun hemd gezet.

Op carnavalszondag trekt de parade van officiële carnavalsverenigingen, losse groepen en individuele carnavalisten door de stad. Tienduizenden toeschouwers beleven er het hoogtepunt van de Aalsterse creativiteit. De groepen besteden meer aandacht aan de keuze van hun thema dat in verschillende elementen wordt uitgewerkt: een lied, een kleurrijk kostuum en een praalwagen. Soms wordt er rond dit thema zelfs een heuse affichecampagne gevoerd, een webstek gebouwd, etc. De thema's evolueren

*"Mè moi gienen ambras
want ik ben een Voil Jeanet mè klas !"
Verz. W.Beelaert*

van typisch Aalsterse gebeurtenissen naar voorvallen uit de nationale en internationale actualiteit. Toch blijft het Aalsters karakter van de stoet bewaard. De wagenbouwers hebben een karikaturale stijl ontwikkeld die eigen is aan de Aalsterse stoet.

Daarnaast zijn er de vele losse groepen en individuele carnavalisten die op een spitante manier de spot drijven met lokale politici en aandacht besteden aan allerlei aspecten uit het alledaagse leven in de ajuinenstad. Herhaaldelijke pogingen om ze uit de stoet te weren mislukten. Elk jaar, op de voorlaatste donderdag voor carnaval, komen ruim tweehonderd losse groepen bijeen. Met spitsvondige sketches worden de volgens hen ware oorzaken van de te lange stoet gehekeld en duidelijk gemaakt dat ze op hun verworven rechten blijven staan. De losse groepen worden gedoopt omdat ze dode momenten en lege plekken in de cavalcade opvullen en een eigen cachet geven aan de stoet. Zij zijn het peper en zout van de stoet.

Op maandag bedwingen de Gilles de wintergeesten tijdens hun traditionele bezemdans op de Grote Markt, waarna duizenden de gouden ajuin proberen te bemachtigen tijdens de ajuinworp. In de namiddag trekt de stoet een tweede maal door de straten. 's Avonds valt het verdict van de jury en wordt bekendgemaakt welke groepen met de prijzen gaan lopen. De dag eindigt in een nieuwe carnavalsnacht op en rond de Grote Markt, die is omgetoverd tot een pompiersdiscotheek. Dinsdag is de dag van de Voil Jeanet. Jong en oud trekken door de stad tijdens de Voil Jeanettenstoet. 's Avonds wordt de carnavalspop verbrand en zitten de festiviteiten er op.

Gedurende de drie carnavalsnachten verandert het stadscentrum in een bont straatfestival. Vanop oude brandweerswagens op de Grote Markt, waar duizenden carnavalisten verzamelen, dreunt de typische Aalsterse carnavalsmuziek de nacht in. Dit jaarlijkse feest maakt van Aalst de carnavalsstad bij uitstek.

Besluit

Het antwoord op de vraag hoe het kwam dat het tot 1923 heeft geduurd vooraleer er in Aalst een periodieke carnavalsstoet werd georganiseerd, vinden we in de politiek turbulente negentiende eeuw. De politieke verscheurdheid tussen katholieken, liberalen, daensisten en socialisten maakte de uitbouw van één carnavalsfeest in Aalst onmogelijk. Katholieken en liberalen, die het feest genegen waren, organiseerden wel concurrerende politieke propagandastoeten. De doorbraak kwam er pas toen Aalst, na de gemeenteraadsverkiezingen van 1921, bestuurd werd door een coalitie van katholieken en liberalen. In diezelfde periode steunden ook de socialisten, en dit in tegenstelling tot hun partijgenoten in Gent, de organisatie van een Aalsterse carnavalsfeest.

Daarnaast is het duidelijk dat de bepalende kracht achter de organisatie van het Aalsters Carnaval de middenstand is geweest. In 1851 was de organisator de middenstandsorganisatie *Maetschappy voor de verlustingen van den vastenavond*. In 1913 was het de aan de *Onpartijdige Middenstandsbond voor Aalst en Omliggende* verbonden organisatie Aalst-Voorwaarts. Diezelfde organisatie vormde bij de organisatie van de eerste officiële carnavalsstoet in 1923 de kern van de *Feestcommissie van de Stad Aalst*, die de stoet met steun van het stadsbestuur organiseerde. We kunnen hierbij onomwonden stellen dat Aalst de mosterd haalde in steden en gemeenten die al langer carnaval organiseerden. Met name de organisatie van het carnaval van Binche werd steeds als een schoolvoorbeeld gehanteerd.

Verz. W.Beelaert

Aalst is vandaag de belangrijkste carnavalsstad van Vlaanderen. Dat is het resultaat van een doelgerichte politiek om van carnaval in Aalst een eigenzinnig een exclusief Aalsters volksfeest te maken. Deze politiek kwam er op uitdrukkelijke vraag van de Aalsterse carnavalsverenigingen zelf en werd pas in de jaren zeventig en tachtig volledig gerealiseerd. Net dit karakter is vandaag de succesfactor bij uitstek. De inspanningen die een figuur als de Aalsterse apotheker Marcel De Bisschop hiervoor leverde kunnen niet sterk genoeg benadrukt worden.

Wim Beelaert
Lucas De Heerestraat 71
9000 Gent
(vanaf zomer 2008)
Hogekouterstraat 39
9030 Mariakerke

Bibliografie van de auteur met betrekking tot dit onderwerp:

BEELAERT (W.), Vijf eeuwen vastenavond in de carnavalsstad Aalst, 1432-1940., Onuitg. Lic. Verh., R.U. Gent, 1999.

BEELAERT (W.), 'Herkomst en voorkomen van vastenavond in Aalst tot 1795' in: Het Land van Aalst, 52, 2000, pp. 36-80.

BEELAERT (W.), 'Vastenavond in het politieke kluwen van het negentiende-eeuwse Aalst' in: Het Land van Aalst, 52, 2000, pp. 85-133.

BEELAERT (W.), 'Straatcarnaval in het negentiende-eeuwse Aalst: de andere kant van de carnavalmedaille' in: Oost-Vlaamse Zanten., 75, 3, 2000, pp. 310-321.

BEELAERT (W.), 'Het moderne carnaval (1900-1940)' in: Het Land van Aalst, 53, 2001, pp. 3-42.

BEELAERT (W.), 'Carnaval in: Waar is de Tijd/1000 jaar Aalst, Zwolle, pp. 106-127.

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25
jg. 58, 2005, nr. 1	Gevaar	6,25
jg. 59, 2006, nr. 1	Kleur	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

- Dominique Vanpée, *Beschaving rond vuur: van warmte, eten bereiden, een beetje verlichting en gezelligheid,...* 3
- Henri Vannoppen, *Aspecten van de geschiedenis van de bloementuin in Vlaanderen* 19
- Harry Vermeir, *"Wenskaarten tijdens de jaarwende" Een beeld van een veranderende maatschappij (deel 2)* 31
- Jean-Marie Lermyte, *Wat bidprentjes ons leren* 40
- Johan Verberckmoes, *De vastenavondviering in de late middeleeuwen en de nieuwe tijd (13de-17de eeuw)* 55
- Wim Beelaert, *Vastenavond wordt Carnaval: Aalst drie dagen ondersteboven* 61

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Wenskaart: *Gelukkig Nieuwjaar; HWB Alabafter Serie 6465*
2. De rode lelies van de heren van Rotselaar in het wapenschild van de schepenen en later ook van de gemeente Everberg. Verz. Erfgoedhuis Kortenberg.
3. Detail, Pieter Bruegel, *De strijd tussen carnaval en vasten* (Wenen, Kunsthistorisches Museum).
4. Bidprentje met Maria en vermelding van het vagevuur (1920).

ONS HEEM

Tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen
driemaandelijks tijdschrift
jaargang 60, nummer 4
oktober-november-december 2007
ISSN 1370-6489

COLOFON

Ons Heem, tijdschrift over lokaal erfgoed in Vlaanderen is een uitgave van Heemkunde Vlaanderen vzw
Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

☎ 015/20 51 74

📠 015/20 54 23

✉ info@heemkunde-vlaanderen.be

🌐 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye

Coördinator Heemkunde Vlaanderen

✉ eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

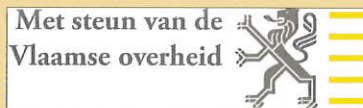
Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx

Grote Baan 193

9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2007.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

* eerste nummer: vóór 15 januari

* tweede nummer: vóór 15 april

* derde nummer: vóór 15 juli

* vierde nummer vóór 15 oktober.